

KISS MARGIT

Famennyezetek, templomberendezések közgyűjteményekben¹

2010-ben *Festett famennyezetek, templomi faberendezések állami és egyházi fenntartású közgyűjteményekben* címmel nyújtott be pályázatot a Néprajzi Múzeum a Nemzeti Kulturális Alap múzeumi kollégiumához országos digitális katalógus létrehozására.²

A projekthez tizenöt hazai és egy határon túli közgyűjtemény, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum csatlakozott. Az egyes intézmények által delegált muzeológusok különböző szakterületek művelői – történészek, művészettörténészek, néprajzkutatók – voltak. A kísérleti jellegű, közös vállalkozás eredményeként létrejött katalógus 2012 decembere óta hozzáférhető a világhálón.³ A közzétett tizenkilenc műtárgyegyüttes történetét keletkezésük idejétől, múzeumba kerülésük olykor megdöbbentő körülményein át napjainkig követheti nyomon az érdeklődő a leírások, archív dokumentumok, fotók segítségével.

A festett famennyezetek és rokon emlékek múltja több mint fél évezredes. A Kárpát-medence, különösen Erdély területe bővelkedik ma is ezekben a különleges famunkákban. Ma ezek elsősorban a falusi, főként református templomok nagyrészt pusztulófélben lévő épületrészei, bútorzatai. Kisebb részük szakrális funkciója mellett helyreállított turisztikai látványosság, a középkori templomok egykori sekrestyéinek, padlásteréinek minimúzeumában kiállított színes töredékek a múltból.

Több évszázados fennmaradásuk oka részben a hagyománytisztelet, részben inkább a szegénység, a takarékoság mint kényszerű konzerválószer. Am ha a szükség úgy hozza, mert a korhadt deszkák életveszélyessé válnak, akár nyom nélkül tűnhetnek el még napjainkban is.

A veszteségek ellenére azonban mindig előkerül újabb felfedeznivaló közülük, nemcsak a te-repen, hanem a múzeumba került műtárgyak között is (1–2.kép).

Mai ismereteink szerint mintegy negyven-ötven emlék került el a végső pusztulást annak köszönhetően, hogy az épp arra járó kutatók felismerték a bennük rejlő értéket, és múzeumba kerülhettek.

Gyűjtésük nagy korszaka körülbelül negyven évre korlátozódik, főként a 19–20. század fordulójának évtizedeire, amikor a nemzeti régiségek, a díszítőművészetben megjelenő, sajátosan magyarnak vélt formanyelv bemutatásának igénye virágkorát élte.

Bár ma a legnagyobb számban a Néprajzi Múzeum egyházi gyűjteményében található meg a festett mennyezetek és templomi bútorok, a gyűjtésükben élenjáró intézmény az Iparművészeti Múzeum volt.

Az okot keresve, amiért – a nemzeti régiségek megmentésén túl – ezeket a nagyméretű, a templomépületek szerkezetéhez szorosan kötődő asztalosmunkákat múzeumi megszerzésre méltónak találták, érdemes idézni Varjú Elemérnek, a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségértára igazgatórének egykori gondolatait:

„Nem szükséges felvetni a kérdést, helyes-e, jogosult-e a művelődéstörténeti jellegű múzeumok interieur-szerű felállítása. A múzeum nemcsak arra való, hogy a szakbeli felkészültséggel érkező kutató adatkészletének gyarapítását szolgálja, hanem érdeklődést kell keltenie azokban is, akik alapvető ismeretek nélkül lépik át küszöbét s a laikus látogatónak elfeledhetetlen tanulságokkal kell szolgálnia. Legeszemélyibb múzeum kétségkívül az lenne, amely a régi korok embereinek lakását, eszközeit, viseletét, úgy templomát, mint vendégfogadóját, a királyok termeit akképpen, akár a szegények gunyhóját a maga eredeti mivoltában és teljességében, korról-korra menve eredeti példákön mutatná be.” (VARJÚ 1916. 20, 21.)

1 Elhangzott 2014. március 5-én, a Néprajzi Múzeum Napján, a Bátky-díjas előadás keretében.

2 A pályázat száma: 2335/0010.

3 www.neprajz.hu.

1. kép. Sutri (Olaszország) egyik lakóépületéből lebontott 15. század körüli famennyezet töredéke a Néprajzi Múzeumban

Kiss Margit felvétele

2. kép. Az 1784-ben készült szószékkosár Gödényháza (Ugocea megye) református templomából

Kiss Margit felvétele

3. kép. Rajz a lozsaí református templom
1774-ben készült famennyezet-kazettájáról
Iparművészeti Múzeum Adattár; 1901/441.
Kiss Margit felvétele

4. kép. A lozsaí famennyezet egy táblája
a Néprajzi Múzeum raktárában
Kiss Margit felvétele

5. kép. A magyarfülpösi
famennyezet rekonstrukciója a sárospataki
Rákóczi Múzeum kiállításában
Kiss Margit felvétele

A historizmus jegyében fogant szemléletet képviselt Radisics Jenő is már akkor, amikor az igazgatása alatt álló Iparművészeti Múzeum Üllői úti épülete még csak tervezőasztalon létezett. Az eszme megvalósítása érdekében vásárolta meg 1892-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a mezőcsáti református templom karzatát az új múzeum épületébe (SEMSEY 2010. 115).

Ezután következett egy leendő „történelmi szobasor” reneszánsz berendezéséhez egy olaszországi vásárlás, a Róma melletti Sutri városka egyik lakóépületéből kibontott kis famennyezet megszerzése (SEMSEY 2013. 187–189).

Radisics Jenő közben a maksai református egyháztanáccsal levelezett a múzeum magyar termébe szánt famennyezet megvételéről. Ezt írta:

„[...] intézetünk már jövő tavasszal hozzáfog a gyűjteményeihez méltó új palota építéséhez, s eleve gondolkodhatnék oly helyiségről, amelyben a mennyezet, eredeti rendeltetéséhez hasonlóan, valamely terem mennyezetét képezné, s miként például egy másik termét ama színesre kifestett (mezőcsáti) fa chorus méreteihez fogja idomítani, amelyet nemrég kapott a felső vidék egyik templomából” (SEMSEY 2010. 117).

Az elképzelés, hogy egy újonnan épülő múzeum termeit famennyezetek, –karzatok díszítsék, egy-egy korstílust reprezentálva, illetve a hazai műipar régi emlékeinek bemutatása céljából, ideális megoldásnak tűnhetett a maga idejében. Az egyházközségek a számukra fölöslegessé vált berendezésért kapott összeget templomfelújításra fordíthatták, a Műemlékek Országos Bizottsága konstataálhatta, hogy a műtárgy sorsa megoldódott, folytathatja pályafutását a múzeumi kiállításban.

Igaz volt ez eleinte talán azon néhány templomi berendezés – például a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumba került barátosi famennyezet, az Iparművészeti Múzeumba került maksai mennyezet és a sólyi karzat – esetében, amelyek stabilan beépítve a múzeumok 19. század végi megnyitásától napjainkig láthatók.

Már igen korán ki kellett azonban derülnie annak, hogy a szép eszmék kivitelezése jelentős erőfeszítést igényel a templombeli dokumentálástól, bontástól kezdve a csomagoláson és körülményes szállításon át egészen a múzeumi raktározásig, majd beépítésig. Mindezt fokozott körültekintéssel kellett végezni, hiszen több száz éves, nehezen mozdítható, nagyméretű műtárgyak darabokra szedéséről, majd újbóli felépítéséről volt szó.

A famennyezetek és templomberendezések nem adták könnyen magukat a múzeumi terepen, és az épületek falai sem idomultak kellőképpen hozzájuk. A mezőcsáti kórus például csak az Iparművészeti Múzeum aulájában fért el. Beépítése csak a műtárgy csonkításával volt elérhető. A karzat 1897-től a földszinti csarnokban rendezett kiállítások és ünnepségek során leginkább kulisszaként szolgált. Sajnos egyetlen olyan fénykép sem maradt fenn róla, amelyen teljes egészében látható lenne. Gyakorlatilag útban volt. Nemsokára aztán lebontották, és raktárba került (SEMSEY 2010).

Látszólag talán egyszerűbb lehetett a sólyi karzat beépítése az Iparművészeti Múzeum emeleti „magyar termébe”, ám itt a látvány hitelessége szenvedett csorbát.

A sólyi templomról néhány éve Rác Miklós régész készített példaértékű felmérést (RÁC 2009), aki Semsey Balázs művészettörténész közreműködésével a helyszíni és a levéltári kutatás alapján az egykori karzat és a famennyezet eredeti felépítését, elhelyezését is rekonstruálta. Bizonyoságot nyert, hogy nem Lechner építészeti terve változott, hanem a műtárgyat igazították a múzeumi terem méretéhez. Tegyük hozzá: dokumentálás nélkül.

Az Iparművészeti Múzeum gyűjtése egy ideig töretlen lendülettel folytatódott tovább a Pest megyei Tök református templomából származó negyvenkét kazettás famennyezet, a hódmezővásárhelyi karzattáblák és szószék, a viharhárokat szenvedett magyarfülpösi, valamint a lebontásra ítélt Hunyad megyei lozsádi református templomból nyolc famennyezettábla megszerzésével (3–5. kép). A töki famennyezet tizenöt kazettája kivételével valamennyi műtárgy raktárba került, jórészt dokumentálatlanul.

Malonyay Dezső Erdélyt járó lelkes gyűjtőcsapata sem maradt ki a beszerzésből: Kispetri református templomából a már lebontott, éppen elégetésre váró festett töredékeket mentették át az Országos Magyar Iparművészeti Társulat gyűjteményébe (Kiss 2012a).

A Magyar Nemzeti Múzeum az ádámosi, a vilonyai, a magyarókeréki és az Ugocsa megyei gödényházi festett famennyezet és -berendezés megszerzésével gyarapította a sort.

Az Érem- és Régiségvár termeiben, valamint az odavezető folyosószakaszokon állították ki a vilonyai, a magyarókeréki, majd az ádámosi mennyezeteket, az utóbbit kettébontva a helyhiány miatt.

6. kép. 18–19. századi famennyezetablák a mezőlaki református templomból
Kiss Margit felvétele

A korabeli levelezésekből úgy tűnik, hogy már a 20. század legelején túlkínálat keletkezett famennyezetből és templomberendezésből, elhelyezésükhöz megfelelő kiállítóter és raktározási lehetőség nem volt a budapesti közgyűjteményekben.

A vidéki múzeumokban eleinte valamivel jobb volt a helyzet. Az Iparművészeti Múzeum elutasító levele után a Herman Ottó Múzeum jogelődje, a Borsod–Miskolci Múzeum 1901-ben jelentette be igényét a templombővítés miatt korábban lebontott és a helyi református iskolában tárolt megyaszói templom famennyezetére és szószékére, amelyet ki is állítottak a Papszer utcai épület nagytermében (GYULAI 2012; SZABADFALVY 1980).

1928-ban nagy botrányt kavart Noszvaj település Árpád-kori református templomának lebontása. A tető nélküli, félig már elbontott templomból a famennyezet felét sikerült átmenekíteni a Borsod–Miskolci Múzeumba. Helyreállítására és kiállítására azonban már jóval később, az egr-i Dobó István Vármúzeumban került sor 1963-ban (KOVÁCS 1965).

A Néprajzi Múzeumot eltérő tudományos irányultsága, valószínűleg a saját épület hiánya és szűkös kiállítótere is korlátozhatták a gyűjtésben való intenzívebb részvételben.

Györfly István a dunántúli Mezőlak templomából mentett meg néhányat a lebontott famennyezet 18. és 19. századi táblái közül (6. kép).

A Baranya megyei Kemse református templomának teljes berendezését eredetileg a Szépművészeti Múzeumnak szánta a gyülekezet. A famunkák kései, 1820-as keletkezésük miatt azonban nem tarthattak számat a művészettörténész-szakma érdeklődésére, ezért a Néprajzi Múzeumba irányították át az ügyet. A festett berendezés megvásárlására az épület népi építészeti jellege miatt vállalkozhattunk, hiszen az utolsó, lebontás előtt álló ormánsági talpas templom része volt (Kiss 2012b).

A homoródszentlászlói templom kilencventáblás mennyezete, szószékkoronája, karzattáblái és éneklőállványa Hampel Józsefnek, a Nemzeti Múzeum régiségtára – műfaj iránt elkötelezett – igazgatóőrének halála miatt végül a Néprajzi Osztályt gyarapította 1913-ban. Amint azt az elhunyt

igazgató elintézetlen ügyeit felszámoló utód egyik levelében világosan leírja: nincs szükségük a gyűjtőkörükön kívül eső kései (19. század eleji) tárgyra.⁴

Az enyészettől megmentett famunkák a Néprajzi Múzeumban is eltűntek a nyilvánosság elől, a raktárakba kerültek.

A műtárgyak sorsát felügyelő Műemlékek Országos Bizottsága, az egyházközségek, püspökségek közt pedig szétszórták a jelentések, levélváltások, rajzok és fotók. Majd a különböző intézmények adat- és irattárába került dokumentumok – sajátos történelmünknek köszönhetően – sok esetben az országhatáron kívül rekedtek. A fennmaradt és hozzáférhető iratok közt alig akad néhány, amelyik olyan beszédes, mint a kemsei lelkész négyoldalas levele, amely alaprajzot és részletes leírást ad a berendezés kinézetéről, méreteiről és állapotáról.⁵

Ezek a műtárgy szempontjából alapvető információk jellemzően hiányosak, vagy teljességgel hiányoznak. Ha születtek is átadási jegyzékek annak idején, ezek egyelőre nem kerültek elő, így gyakran bizonytalan, hogy valójában mi és mennyi került be a gyűjteményekbe egy-egy emlékegyüttesből.

A múzeumi nyilvántartásba vétel szűkszavú, gyakran az összetartozó műtárgycsoport teljes felsorolása is elmaradt, és ritkán jegyezték le a tárgyakon olvasható feliratokat, évszámokat.

A korabeli leltározási gyakorlatot követve a több száz alkatrészből álló tárgyegyütteseket általában egyetlen leltári szám alá vonták.

Az Iparművészeti Múzeumban eleinte például csak a kiállításba került tárgyakat leltározták be. Az 1920-as években következett egy átletározás, majd az 1956-ot követő kárfelmérő revízió során ismét újabb azonosítószámot kapott ekkor már minden, raktárban őrzött darab (SEMSEY 2007). Az eredeti adatok visszakeresésére nem volt mód a rohammunkában. Így keletkezett a régi leltározatlan törzssanyag, a raktárrendezéskor előkerült szám nélküli tárgyak halmaza.

A famennyezetek, templomberendezések egyre inkább áttekinthetetlen helyzetét tovább bonyolították a múzeumok közötti műtárgyátadások, a „profilisztítások”, amelyek egyúttal a műfaj tudományos átminősítését is jelezték.

1936-ban a Nemzeti Múzeum hivatalosan három famennyezetet adott át a Néprajzi Múzeumnak: az ádámosit, a magyarókerekit és a vilonyait. A műtárgyra vonatkozó régi dokumentumok a Nemzeti Múzeumban maradtak. Az átadáskor készült irat semmilyen közelebbi információval nem szolgált az egykor szebb napokat élt, széthullott tárgyról.⁶ A három famennyezet egyetlen, közös leltári számot kapott a Néprajzi Múzeum nyilvántartásában.

A műtárgyak a múzeumi raktárakban vészelték át a második világháborút. 1956-ban az Iparművészeti Múzeum gyűjteménye szenvedett súlyos károkat. Hiteles dokumentumok hiányában csak feltételezhető, hogy az állományban ma tapasztalható jelentős hiányok, például a homoródszentlászlói, a kemsei, a gödényházi, a tóki famennyezetek megtizedelődése ezekre a hadi eseményekre vezethető vissza.

Az 1960-as évek végének enyhülő légköre pozitív változást hozott. Megszületett például Tombor Ilona famennyezetekről és rokon emlékekről szóló monográfiája, amelynek adattárában a szerző a templomi anyag mellett a múzeumokba került, hozzáférhető műtárgyak bemutatására is kitért (TOMBOR 1968).

1969-ben a székesfehérvári Csók István Galériában rendezett tárlaton mutatkozhatott be az állami és egyházi közgyűjteményekben őrzött, illetve az egyházközségektől kölcsönzött festett táblákból válogatott anyag a nagyközönség előtt. A kiállítás rendezőjének, Hofer Tamásnak ismertetőjéből kitűnik, hogy a korábbi szemlélettel ellentétben a festett asztalosmunkák félnépi műfaja megtalálta helyét a magyar népművészet stíluskorszakaira, fejlődésmenetére kiterjedő tárgyvizsgálatok sorában (HOFER–MAKKAY 1969).

Talán a székesfehérvári kiállítás sikerének, talán a néprajztudomány műfajt befogadni látszó megnyilatkozásának köszönhető, hogy 1970-ben az Iparművészeti Múzeum a Néprajzi Múzeumnak hivatalosan átadta a raktárában őrzött, „néprajzi emlékek” minősített festett templomi faberendezések részben adatolt, részben már ismeretlen eredetű tárgytöredékeit, önálló életet élő festett deszkák dokumentálatlan halmazát.

Szacsvay Éva, a Néprajzi Múzeum egyházi gyűjteményének muzeológusa embert próbáló feladatot kapott, amikor az intézmény Könyves Kálmán körútról való költözése előtt a revíziót rövid idő alatt el kellett végeznie. A leltári szám nélküli tárgyak nagy részének eredetnyomozására ismét nem jutott idő.

4 MNMI 132/1913.

5 EAD-NMI-43/1913.

6 MNMI 118/1936.

Így esett, hogy aztán a negyedik, néprajzi múzeumi leltári számát is megkapta a magyarfülpösi öt és fél mennyezetkazettából álló tárgycsoport, amely 1970-ben véletlenül keveredett bele az átadott tárgyak közé, és amelynek „személyazonosságát” időközben az Iparművészeti Múzeumban egy másik műtárgy vette át tévedésből (SEMSEY 2007. 5). Az ily módon két múzeumban nyilvántartott műtárgyak napjainkban a sárospataki Rákóczi Múzeum kiállításában láthatók egy – Gaál János restaurátor által készített – rekonstrukció részeként.

A 2010-ben elkezdett módszeres és intézményi összefogással elvégzett kutatómunka segített tisztázni további, intézmények közt kallódó műtárgyak meglétét. Ennek eredményeként kerülhetett vissza eredeti helyére, a Herman Ottó Múzeumba a megyaszói karzatnak a székesfehérvári kiállítás idején kölcsönzött, és harminc évre a Néprajzi Múzeumban felejtődött két festett táblája, valamint a Tornyai János Múzeumba a hódmezővásárhelyi ótemplom szószékkoronája.

Lehetőség nyílt tárgye gyűttesek korábban ismeretlen darabjainak azonosítására. Például a sokáig mezőcsátinak vélt fabalusztrád esetében, amely egykor a sólyi templom szentélyének része volt, de raktárba került, így elszakadt az Iparművészeti Múzeumban kiállított társától.

A festett deszkák és a régi iratok közötti bűvárkodás egyik felfedezettje a Hunyad megyei Lozsád református templomának famennyezete. Az Iparművészeti Múzeum iratai közül került elő egy kis cédula egy napkorong rajzával és egy évszámmal. Nem volt nehéz ráismerni benne a Néprajzi Múzeum raktárában őrzött egyik kopott tábla ábrázolására. A levelezésből lassan kibontakoztak a tárgy múzeumba kerülésének körülményei, például az, hogy Halaváts Gyula geológus érdeme, hogy a mára kihalófélben lévő falu múltjából megmenekített egy kis darabot 1902-ben. A szerencsés véletlen pedig úgy hozta, hogy Vass Erika 2011-ben épp könyvet írt Hunyad megye magyarlakta településeiről, s jól ismerte Lozsádot és a falu templomát, ahová egykor a famennyezet tartozott. Segítségével vált kerek egészzé a műtárgy története.

Végül a gödényházi berendezésről szólnék. Kiindulópontunk a Néprajzi Múzeum gyűjteményébe tartozó, sokáig hódmezővásárhelyi tárgyként meghatározott szószék volt, amelynek azonosításában a modern technika, az internet segített. A Google keresőbe begépelve a szószékkosár feliratát egy kárpátaljai könyvtár honlapja került elő, amely régi Ugocsa megyei templomok levéltári anyagát közli. Köztük volt a gödényházi harang felirata ugyanannak a korabeli egyházi előljárónak nevével, akit a szószékkosáron olvasható szöveg is említ. A településnév Tombor Ilona adattárában is felbukkan. A famunkák meglétét ugyan nem tisztázza, csak felirataikat közli, de hivatkozik rá, hogy a MOB (Műemlékek Országos Bizottsága, ma Forster Központ) rajztárában akvarellek találhatók a festett művekről (TOMBOR 1968. 135). A templomról, a famennyezetkazetták, karzattáblák és a szószékkosár díszítményeiről készült kilencvennyolc színes rajz előkerülése után már csak azt kellett kideríteni, vajon melyik múzeum és mikor gyűjthette a templomberendezést. Végül a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának leltárkönyvében Radnóti Klára muzeológus bukkant rá az 1908-ban vásárolt tárgyak bejegyzésére. A Tiszántúli Református Egyházkerület levéltárában aztán újabb adatokkal, az egykori fatemplom és berendezése sorsáról szóló leírással egészülhetett ki az elfeledett gödényházi festett famunkák, a hírmondónak maradt szószék története.

A pályázat keretében elvégzett kutatómunka – amint ezt talán a fenti kiragadott példák is jelzik – nem volt haszontalan, ám az önkritikus számvetés sem mellőzhető a felszínre került muzeológiai problémák ismeretében.

A legfontosabb kérdésre is talán választ kaptunk: mit kezdhetünk ma a ránk maradt örökséggel, a mai elveinktől eltérő koncepció szerint egybegyűlt, nehezen kezelhető és kiállítható tárgyi anyaggal?

Az újszerű digitális feldolgozás egy lehetséges megoldás arra, hogy a különböző intézményekben lévő, de egymással szorosan összefüggő emlékek, illetve a több gyűjtemény közt szétzóródott töredékek és vonatkozó dokumentációk együttes, egyidejű kiállítása, tanulmányozása lehetővé váljon.

Irodalom

GYULAI Éva

2012 A megyaszói református templom festett berendezése a miskolci Herman Ottó Múzeumban. Internetcím: nmimm-katalogus.hu/?p=428.

HOFER Tamás – MAKKAY János

1969 A magyar népművészet évszázadai 1. Festett táblák 1526–1825. Székesfehérvár, Fejér megyei Nyomda. (Az István Király Múzeum közleményei.)

KISS Margit

- 2012a A Kispetri református templom festett berendezése. Internetcím: nmimm-katalogus.hu/?p=195.
- 2012b A kemsei református templom berendezése. Internetcím: nmimm-katalogus.hu/?p=593.

KOVÁCS Béla

1965 A noszvaji templom festett famennyezete. Az Egri Múzeum Évkönyve, III. évf. 151–164.

RÁCZ Miklós

2009 A sólyi református templom régészeti kutatása. Örökség. A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal folyóirata, 13. évf. 9. sz. 13–14.

SEMSEY Balázs

- 2007 A magyarfülpösi famennyezet és sorsa. Kézirat.
- 2010 Kulturális örökség és/vagy muzeológiai probléma? Beépített templomi berendezések az Iparművészeti Múzeumban. In Tüskés Anna (szerk.): Ars perennis. Fiatal művészettörténetesek II. konferenciája Budapest, 2009. CentrArt Művészettörténeti Műhely tanulmányok – Primus Gradus tanulmányok. Budapest, CentrArt Egyesület, 115–120.
- 2013 Fikció, rekonstrukció, imitáció. Történelmi szobák az Iparművészeti Múzeumban I. In GAYLHOFFER-KOVÁCS Gábor – SZÉKELY Miklós (szerk.): ALS ICH CAN. Tanulmányok Urbach Zsuzsa 80. születésnapjára. Budapest, CentrArt, 184–191.

SZABADFALVI József

1980 A megyaszói festett asztalosmunkák 1735-ből. Miskolc, Herman Ottó Múzeum. (Borsodi kismonográfiák, 9.)

TOMBOR Ilona

1968 Magyarországi festett famennyezetek és rokon emlékek a XV–XIX. századból. Budapest: Akadémiai Kiadó.

VARJÚ Elemér

1916 A Régiségtár gótikus szobája. Közlemények a Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, I. évf. 1. sz. 20–38.

KISS, MARGIT

Wooden Ceilings, Church Furnishings in Public Collections

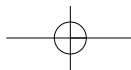
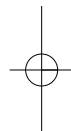
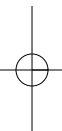
The digital catalogue titled *Painted Wooden Ceilings, Church Furnishings in Public Collections Maintained by the State and Churches* is the Museum of Ethnography's first, experimental undertaking for the publication of a joint art object catalogue covering collections in Hungary and beyond the borders. Thanks to a grant from the National Cultural Fund we have been able to publish art objects in nineteen public collections that were once church furnishings, including objects being shown publicly for the first time. As a result of several years of research work, in addition to illustrating and describing the wooden ceilings, balconies, pulpits, pews, altars and hymn boards, readers can also learn about their origin and how they came to be in a museum.

Some of the art objects from the 15th to 19th centuries can also be seen in museums but at times they appear there in a changed, truncated form and repainted, and often the museum visitor can read only the same few lines of information about them that has been displayed ever since the objects entered the museum. The rest of the objects in the catalogue are preserved in stores, and because of their condition, in the interest of their protection, they cannot be exhibited in a museum. The catalogue also includes objects that came into a collection around a hundred years ago but fell victim to the stormy history of the 20th century: they have been greatly reduced, lost or destroyed in the place where they were kept, and their former existence is now recorded only in old documents.

Making use of the possibilities offered by modern technology, our virtual exhibition comprising around a thousand photographs of the art objects, archive documents, drawings and photographs is an attempt to expand our knowledge, correct uncertain or erroneous data and open up the doors of stores to show the hidden treasures of museums to specialists and the general public.

We regard the digital catalogue as an integral part and supplement to the existing publications on the art object ensembles that have already been surveyed in the field (in churches). When compiling it we aimed to allow continuous additions.

The catalogue can be accessed at: www.nmimm-katalogus.hu, or by clicking on the icon "Church wooden ceilings, wooden furnishings" on the home page of the Museum of Ethnography's website.

WILHELM GÁBOR

Gyűjtemény, múzeum, néprajz

A gyűjtemény a múzeum egyik alappillére, (szükséges) feltétele. Ez a megállapítás a múzeumok keletkezése óta hangsúlyos. A gyűjtemények, pontosabban a múzeumi gyűjtemények mibenléte azonban a kultúra- és társadalomtudományos fordulatok korszakában vált kitüntetett kutatási területté.¹ Ez nagyrészt a múzeum iránti (újfajta, kritikai) tudományos érdeklődés, kisebb részben pedig a hétköznapi tárgyi világ kutatási témaként való előtérbe kerülésének egyik velejárója.² Újabbán észlelhető egyfajta elvontabb kiindulópontú, ontológiai alapú érdeklődés is a gyűjtemények iránt.³

Arra teszek ebben a tanulmányban kísérletet, hogy a néprajzi múzeumi gyűjtemény mibenlétét vizsgáljam meg közelebbről. Ez olyan téma, mely az utóbbi évtizedekben kiemelkedő figyelmet kapott (magyar nyelven is). Mitől válik valami gyűjteménnyé, mitől néprajzi a néprajzi gyűjtemény? Mitől múzeumi egy gyűjtemény? Láthatjuk, hogy a kiindulópont a gyűjtemény jelensége, mely nem feltétlenül eleve múzeumi. És természetesen azt is érdemes megnézni, mitől válik egy múzeumi gyűjtemény sajátosan néprajzivá.

Ha múzeumi gyűjteményekkel foglalkozunk, azaz jellemezni akarjuk őket, kategorizálni szeretnénk egyes típusaikat, vagy éppen állítani szándékozunk dolgokat keletkezésükkel, alakulásukkal, felhasználásukkal, jelentésükkel kapcsolatban, meg kell határoznunk, mi is az a gyűjtemény. Minél pontosabban válaszolunk erre a kérdésre, annál strukturáltabb háttérben mozgunk a leírásokról és az értelmezésekről, vagyis például bizonyos kérdések felvetése eleve elkerülhetlenné válik.

A gyűjteményt mint jelenséget tehát először is bele kell helyezni a dolgok egy általánosabb, tágabb világába. Itt nem egyszerűen arról van szó, hogy a múzeumról mint intézményről beszélünk, vagy a gyűjtőkről mint az ágensek egy csoportjáról, hanem a tárgyaknak egy sajátos csoportjáról, csoportosulásáról.

Az egyik kérdés, amit eközben tisztázni szeretnék, az a gyűjtemény esetleges *rendszerjellegét* illeti. A néprajzi anyagi kultúra vizsgálatok általában, illetve a múzeumi gyűjtemények vonatkozásában konkrétan több alkalommal felvetődött már, hogy a hétköznapi tárgyak adott csoportosulásait akár rendszerként is megragadhatjuk (lásd PEARCE 1994a. 159). Meg szeretném vizsgálni, hogy mennyire megalapozott ez a feltételezés. A válasznak nyilvánvalóan tétje van, mivel a rendszerekről általában viszonylag sokat tudunk mondani, és ha ez a kategória alkalmazható a gyűjteményekre is, akkor egy sor dolgot eleve joggal feltételezhetünk róluk is. Ilyen lehet például a komplexitás, szemben az egyszerű tárgyakkal. Ha azonban mégsem írható le a gyűjtemény *rendszerként*, akkor találnunk kell egy másik fogalmat, mely megfelelően írhatja le csoportjellegét.

A másik kérdés, amellyel foglalkozni szeretnék, a gyűjtemény helye egy (valamivel) tágabb világon belül. Mik tehát a gyűjtemény közvetlen vagy tágabb értelemben vett szomszédai, milyen kapcsolatban van velük, miben különbözik tőlük, vagy hasonlít rájuk?

A múzeumi gyűjtemény kérdése más területekre kalauzol minket. Itt ugyanis a múzeumi mibenlétét kell alkalmaznunk a gyűjteményekre. Miben különbözik egy múzeumi és egy nem múzeumi gyűjtemény?

1 PEARCE (1994a) foglalkozik mind a gyűjtemény iránti „korai” (1930-as évekbeli), mind a *múzeumi fordulattal* összefüggő érdeklődéssel, mely az 1980-as évek végétől ível fel (és ne feledkezzünk meg Baudrillardról sem [BAUDRILLARD 1968; 1994]. PEARCE (ed. 1994) tanulmánygyűjteményében tizenhét írás foglalkozik valamilyen szempontból a gyűjteménnyel, illetve a múzeumi gyűjteménnyel, ezek többsége az 1990-es évek legelején íródott. Magyar oldalról mérföldkőnek számít ebben az úgynevezett „Zöld könyv” (FEJŐS, főszerk. 2000), ebben is elméletileg és kutatástörténetileg FEJŐS (2000; 2003).

2 Ez a vonal követhető FÉL-HOFER (1969), HOFER (1983), illetve HAHN (2003; 2005), DOBLER (2004) és MÜNCH (1996) munkáiban is, hogy csak néhány példát említek.

3 A halmaz-, illetve rendszerelmélet alapkérdései között egyre gyakrabban kap helyet a gyűjtemény fogalma (lásd például GUIZZARDI 2011; WEIS 2008).

Hasonló a helyzet a néprajzi mibenlétével is, ám itt a fogalom szomszédai nemcsak a nem néprajzi múzeumi gyűjteményt tartalmazzák, hanem a néprajzi (nem múzeumi) gyűjteményt, valamint a néprajzi (nem múzeumi gyűjteményi) tárgyakat is.

A gyűjtemény

Mindenki találkozott már gyűjteménnyel. Hétköznapi értelmezésünk szerint valamilyen tárgycsoport, több (általában fizikai) dolgot tartalmazó valami, mely sajátos, időnként kiemelt helyet foglal el a világunkban.⁴ Érdemes itt rögtön tisztáznunk, hogy önmagában nem feltétlenül múzeumi, hanem a múzeumot megelőző világban is (helyenként és időnként) létező, hétköznapi jelenség. Hogy a gyűjteménynek valóban több dolgot kell-e tartalmaznia, vagy létezik egyetlen darabot tartalmazó kollektió is, meglehetősen elvontnak hangzó kérdés (lásd POMIAN 1994. 173 is). Ebben az – elvont – értelemben az egy tagból álló gyűjtemény is gyűjtemény.⁵

4 Szintén izgalmas kérdés, hogy a gyűjtemény, illetve akár a múzeumi gyűjtemény mint jelenség mennyire univerzális az emberi kultúrában, vagy mennyire nyugati dolog. Újabban többen érvelnek amellett, hogy nemcsak a gyűjteménynek, hanem a múzeumnak is vannak (és voltak) párhuzamai a nem nyugati kultúrákban (lásd SIMPSON 2001. 107, KRÉPS 2003. 46, 145).

5 Mint ahogyan egyetlen ember is képezhet sort. Tag nélkül viszont nincs gyűjtemény (sem sor).

6 FEJŐS (2003. 41) a kiválasztást és a felhalmozást hangsúlyozza, ám csak leírja, nem határozza meg a gyűjteményt mint jelenséget.

7 Általános felfogás szerint az univerzálék és a halmazok egyaránt absztraktak. A halmazok konkrét megfelelői a gyűjtemények. A téridőben nem kiterjedő entitások absztraktak, a téridőben kiterjedők konkrétak.

8 A gyűjtemény a legáltalánosabb értelemben meglehetősen matematikai alapú. Létezik például adott számok gyűjteménye stb. A hétköznapi használatban a gyűjtemény általában konkrétabb.

9 A kiválasztás határozza meg az adott gyűjtemény szerepét. Szerep nélkül nincs gyűjtemény. Mindhárom aktus természetesen feltételez egy (vagy több) ágenst, illetve kulturálisan beágyazott (kommunikatív) praxist. A gyűjtemények létrehozása ebből a szempontból emlékeztet az eszközök vagy artefaktumok létrehozására (lásd DIPERT 1993; 1995). A gyűjtemény esetében az a fontos, hogy valaki (vagy valami) valamikor (például intencionálisan) létrehozta, illetve hogy a környezet ezt így és ekként elfogadta. Emiatt konkrét a gyűjtemény, és nem halmazelméleti módon absztrakt. A létrehozás lehet térbeli, vagy maradhat éppen csak terv. A térbeli gyűjtemények sűrűsödési helyek, azaz itt a dolgok tömörülnek, egymás közvetlen közelébe kerülnek.

10 A képi jelleget a ZRINYIFALVI (2007) által megfogalmazott értelemben érdemes kezelni.

11 Ez a kettős művelet a tárgyat gyűjteményi tárggyá változtatja (korlátozza), ám ettől még nem lesz önmagában „múzeumi tárggyá” vagy éppen „néprajzi tárggyá”. Mint látni fogjuk, ezen az sem változtat, ha mindent a múzeum vagy a néprajz teszi, akkor sem lesz önmagában „néprajzi tárggyá”. Ehhez több minden másra is szükség lesz.

Amellett érvelek a továbbiakban, hogy általános értelemben a *képszerű kollektívák* a gyűjtemények, melyek a maguk részéről konceptuális (absztrakt) dolgok modelljei. Ezek a kollektívák *kiválasztás, kiemelés* és a *képszerűség* előtérbe kerülésével jönnek létre.⁶

A legáltalánosabb értelemben a gyűjtemény a *halmaz* konkrét megjelenése. Egy halmaz önmagában konceptuális (absztrakt) jellegű (azaz nem más, mint kritériumok által vezérelt válogatás), ám ha magát a halmazt leképezzük a konkrét világra, azaz konkrét, valós dolgokat rendelünk elemeihez (WOOD 2011. 20), gyűjteményt kapunk.⁷ A hétköznapi gyűjtemény, ahogyan a mindennapi világunkban használjuk e fogalmat, az általános értelemben vett kollektió egyfajta sajátos megjelenési formája.⁸ Ennek még specializáltabb változata a tárgygyűjtemény, ahol az adott kollektíva tagjai fizikai tárgyak.

Tárgygyűjtemény akkor jön létre, ha adott kiválasztás mentén kiemelünk tárgyakat,⁹ és ez a kiemelés képi jellegű.¹⁰ Bármelyik kritérium hiányzik, nem tudjuk megfelelően megragadni a fogalmat.

Egy adott, konkrét tárgygyűjtemény akkor jön létre, ha részben *kiválasztunk* elemeket, dolgokat adott szempontok szerint a tárgyak közül, részben *kiemeljük* őket addigi használatukból, azaz korlátozzuk a (korábbi) használatukban azáltal, hogy a továbbiakban csak a kiválasztás szempontjai szerint kezeljük őket.¹¹ Ilyen értelemben a gyűjtemények eleve másodlagosak a többi hétköznapi tárgycsoporthoz képest, mivel az előbbieket értelmében minden gyűjteményi darabjuknak, tárgyuknak van (volt) valamilyen korábbi funkciója. Azt mondhatjuk tehát, hogy eleve gyűjteményi darabként nem lehet létrehozni tárgyat. Ez valószínűleg igaz a használati tárgyakra általánosságban, ám akadhat mégis egy kivétel, és ez a *művészi tárgy*.

A tárgynak a használatból való kiesése általában választat jelenthet: végleg kikerül minden jellegű szerepből, azaz hulladékká válik, vagy erős képisége révén kaphat szemiotikai szerepet a továbbiakban (lásd ehhez THOMPSON 1994). Ez utóbbi esetben válik megőrzendővé, azaz gyűjteményi tagjává. A megőrzés önma-

gában gyűjteményképző motívum lehet (noha a megőrzés önmagában nem hoz létre gyűjteményt).¹² Ha viszont egy tárgy elveszti használhatóságát, valóban válaszutó el kerül, ahol a gyűjtemény tagjává válás az egyik lehetőség. A gyűjtemény tagjai másfajta szerepet töltenek be a társadalmi praxisban, mint a használati tárgyak. Mivel a használatuk korlátozott, nincs szükség arra, hogy kéznél legyenek ebben a jellegükben.

Könnyű érveket találni amellett, hogy pusztán a tárgyak *kiválasztása* önmagában nem eredményez gyűjteményt. A kiválasztás legfeljebb lehetséges gyűjteményeket képes létrehozni.¹³ Bármikor kiválaszthatom ugyanis a megfelelőnek ítélt eszközöket, szerszámokat egy adott munkára, feladatra, ezzel viszont csak leszűkítem a felhasználandó tárgyak körét, de ennek során a használatból még nem léptetem ki e tárgyakat. Egy ilyen jellegű kiválasztás a hétköznapi tárgy egy részét előtérbe helyezi, de alapvetően nem különíti el őket.

A *kiválasztás* ennek ellenére a gyűjteményképzés fontos, megkerülhetetlen része. Adott szempont vagy szempontok szerint az összes lehetséges tárgy közül kiválasztunk, elkülönítünk (modellezve vagy fizikailag) adott kategóriába tartozó darabokat. Az is figyelemre méltó, hogy a *kiválasztás* nem azonos a *kiemeléssel*, illetve nem tartalmazza azt. A kiválasztás megmarad a tárgy adott használatának területén, ezen belül szűkít. A kiemelés ezzel szemben kilép ebből az adott keretből. A kiválasztást követnie kell egy további kiemelésnek ahhoz, hogy gyűjteményről beszélhessünk. A kiválasztás ugyanis csak körülír egy dologkategoriat, a kiemelés azonban azzal teheti gyűjteménnyé, hogy elvonatkoztat az egyéb felhasználhatóságtól (lásd BAURILLARD 1968; 1994. 7).¹⁴

Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a kiválasztás vonatkozhat a tárgy bármely (intrinzikus vagy extrinzikus, belső vagy külső) tulajdonságára (vagy ezek kombinációjára), de vonatkozhat a tárgyak valamilyen metatulajdonságára (adott helyzetére) is, például hogy XY újságban megemlítték őket, vagy hogy a magyar nyelvben „a” hanggal kezdődik a nevük, stb.

Érvelhetünk amellett, hogy a kiemelés *önmagában* tartalmazza a kiválasztást is, azaz bizonyos esetekben e képszerű kiemelés is gyűjteményt hoz létre. Látnunk kell azonban, hogy a kiemelés történhet negatív módon is (vagyis bizonyos tárgyak nem szándékosan kikerülnek a használatból). Ahhoz pedig, hogy kiemeljünk egy adott tárgyat a hétköznapi használatából, a térbeli helyéről sem kell elmozdítanunk. A műemlékek jól illusztrálják ezt a lehetőséget. Ha elkezdjük korlátozni a dolgok használatát, funkcióját, akkor ezzel párhuzamosan megerősödhet a képjellegük. Már nemcsak épületekről, házakról vagy éppen korsókról van szó ilyenkor, hanem olyan épületekről vagy eszközökről, melyek adott kort, állapotot mutatnak be, illusztrálnak, reprezentálnak stb. képjellegüknek fogva.

Az egy helyen lévő dolgok önmagukban még szintén nem alkotnak gyűjteményt, mivel nem emelték ki őket ehhez eredeti használatukból. Például egy adott helyiségben lévő tárgyak önmagukban nem feltétlenül alkotnak kollekción, mivel az eredeti használatuk révén kerültek egy helyre, kerültek össze. Ha azonban ezt a vonásukat választjuk ki, akkor már lehetséges gyűjteményt alkotnak. Konkrét gyűjteménnyé akkor válnak, ha kiemeljük őket a használatból, és a képjellegük kerül előtérbe.

Minél inkább elkülönülnek a dolgok a fizikai (materiaális) használatától, annál inkább előtérbe kerülhet képszerűségük (szoborszerűségük).¹⁵ Fordítva is igaz: minél inkább hangsúlyozni akarjuk a dolgok képszerűsége-

12 A megőrzés mint tevékenység – valamilyen formában – alapvető szinte minden társadalomban. Ennek módjai és területei nagyon eltérőek lehetnek. Ez a tevékenység valóban az idő ellen való küzdelem egyik módja. Vagyis igyekszünk lassítani az enyészetet – bizonyos kiemelt területeken és szempontból. A raktározás részben fedi ezt a tevékenységet, részben azonban eltér tőle. INGOLD (1983) elemzése arra irányul, hogy raktározhatunk „lábon” is, azaz tudhatunk róla, hogy hol és mit használhatunk majd fel egy megfelelő, későbbi időben (valamint hogy ezeket a tárgyakat miként lehet valamiképpen megővni, elérhetővé tenni). (A *felhalmozás* jelensége szintén tartalmazza a megőrzés és a raktározás igényét.) A megőrzés önmagában nem feltétlenül jelent valamiféle egyben tartást vagy egybehordást. A megőrzés lehetséges különböző helyeken és módokon is, éppen ezért ez még nem gyűjteményképzés – a „gyűjtemény” szó legtágabb értelmében sem. A raktározás talán közelebb áll ehhez, például amennyiben készleteket raktározunk. Ám a hangsúly itt is a *készleten* van, ha az egyben tartást nézzük. A megőrzés ugyanakkor a gyűjtemény létrehozásának vagy bővítésének – mint láttuk – oka, elindítója is lehet a maga részéről, nem csupán a gyűjtemény fenntartásának az igénye. Bizonyos esetekben tehát nem akarjuk, hogy egy adott tárgy a használatban avuljon el.

13 A gyűjteményekkel kapcsolatban is jól alkalmazhatónak tűnik az *aktuális, virtuális* és a *lehetséges* megkülönböztetése (BRYANT 2011. 30, 100).

14 BAURILLARD (1968; 1994. 8) szerint vagy használunk egy tárgyat, vagy birtokoljuk. A két funkció kölcsönösen kizárja egymást. Az utóbbi az, mely a tárgyakat kijelöli a gyűjtésre.

15 A használatban való korlátozás szükségszerű feltétele a képi jelleg előtérbe kerülésének, de ehhez nem elegendő. A korlátozás miatt kerülhetnek tárgyak padlásra, szemétkébe is stb.

gét, annál inkább igyekszünk kivonni őket a fizikai használatból. A másik oldalról nézve: ha korlátozni akarjuk egy dolog képjellegét, akkor mindenképpen valamilyen (nem képi) funkcióban kell használnunk.

Nem feledhetjük el, hogy a hétköznapi tárgyak gyűjteményi léte időhöz kötött. A konkrét kollektciók ily módon nem feltétlenül vonják ki teljes mértékben és megváltoztathatatlanul, visszavonhatatlanul a tárgyakat a használatból a hétköznapi életben. A gyűjtemény mint hétköznapi jelenség ebben az értelemben kevésbé szigorú feltételeknek felel meg, mint például egy múzeumi gyűjtemény. Egy adott késkollektció darabjait ugyanis bizonyos alkalmakkor felhasználhatja a gyűjtő továbbra is mint késeket, ha úgy tartja kedve (ami a múzeumi gyűjtemények esetében kizárt). Ilyen értelemben a gyűjtemény nyitott a nem gyűjtemények irányába. Ám az egymás mellé helyezés, a kiválogatás, a tárolás körülményei együtt képesek megerősíteni a dolgok képszerűségét. A képszerűség tehát elválasztja a dolgokat a konkrét helytől és időtől (ami a maga részéről újfajta térbeli és időbeli szemiotikai relációk létrejöttét is segíti).

Amikor egy tárgyat megfosztunk korábbi funkciójának lehetőségétől (azaz nem lehet többé használni, mert olyan helyzetbe hozzuk), akkor annak hangsúlyossá válnak más, adott esetben vizuális adottságai. Ilyenkor szobor-, képjellege erősödik fel. Erwin Wurm egyperces alakjai például ezt használják ki: emberek hirtelen, bizonyos ideig szobrokká válnak, mivel elvesztik szerepüket (funkciójukat), megfosztják őket ettől a szereptől. Ugyanígy szoborrá változik például egy talicska is, ha a helyén, a kertben például egy talapzathoz rögzítjük. Ez a képjelleg (részben) a tárgy korábbi szerepét, funkcióját mutatja ugyanúgy, ahogyan egy használatban lévő darabról készített modell, makett, fotó is ezt teszi. Egy adott személy arca is hirtelen képpé változik, ha például össze akarjuk hasonlítani valamelyik rokonával. Itt is látszik, hogy a kiemelés hozzájárul a képszerűség megerősödéséhez, ám ennek az eredménynek részben tudatosulnia kell ahhoz, hogy a tárgy, dolog gyűjteményi darabbá válhasson, részben pedig szükség van a kiválasztásra is, mely a gyűjtemény darabjait kijelöli.

A gyűjtemény darabjai nem egyszerűen utalnak valami másra, nem csupán szimbolizálnak helyzeteket, alkalmakat, személyeket stb., mivel erre a nem a kollektcióba tartozó tárgyak is képesek, hanem alapvetően a saját múltjukat mint funkcióban lévő tárgyakat mutatják be képként.

A gyűjteményeket minden esetben valamilyen érdeklődés hozza létre, e nélkül nem léteznek. A konkrét gyűjtemény történelmi entitás. Például elmondható, hogy az adott tárgy korábban ennek vagy annak a gyűjteménynek a darabja volt, de most A-é vagy B-é. Az érdeklődés és a kiemelés konkrét időben (és térben) történik.

A gyűjtemény adott kategóriák mentén választja, majd emeli ki a tárgyakat. Ezek a kategóriák jellemzők, tulajdonságok alapján jönnek létre; nem azonosak a fogalmakkal, hanem annál tágabb, esetlegesebb valamik. Tartalmazhatnak egyszerre több jellemzőt is, ám nem ez az igazán jellemző. (Ebben a tekintetben a gyűjteményképzés, úgy látszik, osztozik a tárgyhasználattal, a funkcióval, ahol szintén egy-egy jellemzőre van kihegyezve a tárgy alkalmazása.) Gyűjteményképző jellemző lehet bármilyen tulajdonság (vagy tulajdonságegyüttes). A lényeg, hogy a tárgyak többi jellemzője a háttérben marad (akárcsak a használatnál).

Ha kiemelünk valamilyen vonásokat, tulajdonságokat, akkor halmazokat hozunk létre az ennek megfelelő fogalmakból. Ha mindezeket „kipányvázunk”, azaz találunk nekik megfelelő dolgokat, lehetséges (potenciális) gyűjteményeket hozunk létre. A talált és az eredeti, előző kontextusból (azaz eredeti használatból) *kiemelt* dolgok a *valós* kollektciót alkotják, a további dolgok, melyeket még nem találtunk meg, de megfelelnek a gyűjtemény számára megfogalmazott tagsági feltételeknek, a kollektció lehetséges (potenciális) tagjai.

Egy gyűjtemény lehet tehát lehetséges vagy konkrét. Ha (adott számú) tagjait valaki elkülöníti, akkor beszélhetünk saját (vagy konkrét) kollektcióról. Egy saját, konkrét gyűjtemény szinte mindig hiányos, azaz nem az összes tagot tartalmazza. A saját kollektció lehet privát, egyéni vagy intézményi, közgyűjteményi, továbbá lehet elsődleges vagy metagyűjtemény. A konkrét, saját kollektciók alapvetően a teljességre törekednek. Jellegzetességük, hogy a tagjaikat kiemelték (éppen az elkülönítés révén) korábbi helyzetükből, tér- és időbeli stb. kontextusaikból.

A gyűjtemény *alapját* képező kritérium(ok) nem feltétlenül képi jellegű(ek) (például ilyen vagy olyan forma, szín, dizájn...), léteznek egyéb szempontok is (konkrétak vagy általánosak, például a létrehozó személye, korábbi személyekkel, tárgyakkal, gyűjtőkkel stb. való kapcsolat...). Ennek ellenére az elkülönített gyűjteménydarabok gyorsan elveszítik korábbi – funkcionális, tér- és időbeli – vonásaikat, és megerősödik a képi vonásuk (lásd ZRINYIFALVI 2007). Mindezt megerősíti a kollektció más darabjaival való térbeli közelség (például a tárolás, bemutató helye).

A kiválasztás szempontjainak megfelelő dolgok egy adott gyűjtemény potenciális tagjai. A kollekciónak addig nem teljes, míg ezek egy gyűjteményt nem alkotnak. A gyakorlatban ez általában (de nem feltétlenül) egy véget nem érő folyamat, nem beszélve arról, hogy egy dolog számtalan gyűjtemény *potenciális* tagja lehet egy adott időben, ám a gyakorlatban csak egyetlen (vagy kevés számú) kollekciónak.

A gyűjtemény darabjait *számos különböző reláció* tarthatja, kötheti össze (egyszerre akár *több* vagy *többfajta* viszony). Lehetnek e darabok egy dolog részei, darabjai, egy vagy több dolog időbeli megvalósulásai, több dolog térbeli vagy bármilyen egyéb jellegű relációi, vagy lehetnek egy adott *tárgyfajta, -típus* megjelenései is.

A lehetséges és a valós (konkrét) gyűjtemény darabjai lehetnek egy helyen vagy térbelileg szétszórva; létezhetnek egy adott időpontban vagy időben szétszórva. Ugyanazok a dolgok egy adott vagy különböző időben *több* kollekciónak is tartozhatnak.

A gyűjtemények tagjai – ellentétben a halmaz elemeivel – önálló, konkrét dolgok (Wood 2011. 20), melyeknek saját és sajátos történelmük, térbeli elhelyezkedésük, számtalan vonásuk van. Ezek révén jelenhetnek meg más kollekciónak (lehetséges, korlátozottabban valós) tagjaiként is – ugyanabban az időpontban. (A tárgyak tehát nem merülnek ki adott gyűjteménytag mivoltukban.) Az egyes kollekciónak tagjai ily módon túlmutatnak az adott, kiválasztott konkrét gyűjteménybeli tagságon, és végtelen sok szemiotikai kapcsolatba léphetnek – ha valaki létrehozta ezt a kontaktust. (Ez a kapcsolat hasonló a képek és az általuk reprezentált dolgok közötti relációhoz, mely hasonlóság egy adott szemlélő *révén*, az ő fejében jön létre, és nem nélküle a két dolog között.) Ez a megfontolás továbbá középpontba helyezi mind a gyűjtemények létrehozóinak, mind az azt értelmezőknek az ágenciáját, szemiotikai értelmezéseit, valamint ezek lehetséges kapcsolatait. A gyűjtemény darabjai mint tárgyak alapvetően képekként, illetve teret foglaló dolgokként függenek össze egymással.

Végtelen sok *lehetséges* gyűjtemény létezhet egy adott időben, hiszen itt csak a kiválasztás számát, mely tetszőleges számú és típusú lehet. Egy adott gyűjteménynek viszont elvben véges számú lehetséges tagja van. A konkrét gyűjtemény nagyságát természetesen korlátozhatja és korlátozza is számos külső körülmény (például a tárolás korlátozott volta, önkorlátozás stb.), ám bizonyos esetekben a kiválasztás kritériuma is.

A gyűjtemények lehetnek több szinten létezők. Sok esetben hierarchikus jellegűek, azaz az összetevőik, elemeik között számos gyűjteményt találhatunk, akár több szinten is. Egy már létező kollekciónak bármikor bekerülhet egy már korábban is létező másik részgyűjteményként. Egy kollekciónak ugyanakkor a későbbiekben is (bármikor) elosztható több más (rész)gyűjteménnyé. Egy gyűjtemény könnyen magába illeszthet más gyűjteményeket, azok részeit vagy darabjait. Ilyen esetekben csupán más kiválasztási kritériumokra van szükség, a dolgok kiemelése és képi-sége már eleve adott.

Láthatjuk, hogy a gyűjtemény általános megragadása viszonylag jó fogódzókat ad a konkrét tárgygyűjtemények leírásához is. Ez utóbbiakra ugyanígy jellemző a kiválasztás, hangsúlyosság válik a kiemelés. A képi jelleg ugyanakkor alapvetően a hétköznapi gyűjteményekben válik meghatározóvá. A kiválasztás esetében nagyon kevés kritérium kötelező: adott ágens szinte bármilyen tulajdonságok mentén válogathat. A kiemelés elvben az elvont értelemben vett gyűjteményekre is jellemző, mivel itt is eltekintünk az elemek egyéb vonásaitól, ám a konkrét, hétköznapi gyűjtemények esetében ennek a szerepe meghatározó. A puszta kiválasztás itt nem elég, mivel valójában minden kiválasztás mellett ott van valamilyen (kifejtett vagy kevésbé látható) cél, és ez a cél gyakran visszatér a kiválasztott dolgok más tulajdonságaihoz (például funkciójához). A hétköznapi gyűjtemény – mint látni fogjuk – éppen ebben tér el a rokon tárgycsoportoktól. A kiemelés szintén valamilyen ágens végzi el, megfelelő módszerekkel. Ezek közös tulajdonsága, hogy a gyűjtemény elemeit elvonják a használatától. Itt számtalan megoldással találkozhatunk, a fizikai helyhez rögzítéstől az áthelyezésen át az őrzésig. A harmadik kritérium a képiség hangsúlyozása volt a gyűjtemény létrehozása tekintetében. Erre azért van szükség, mert a kiválasztás és a kiemelés önmagában a gyűjteményektől eltérő kategóriába tehet dolgokat. Ha például nincs már szükségünk adott tárgyakra, kiválaszthatjuk (például a koruk, állapotuk stb. alapján), majd kiemelhetjük őket a használatból (elkülönítjük, kidobjuk stb.), azaz fölöslegessé, használhatatlanná, szemétté nyilváníthatjuk ezeket a dolgokat. Mindez azonban nem felel meg a hétköznapi gyűjteményfogalomnak. A gyűjteménybe helyezés tehát – a kiválasztáson és kiemeléson kívül – igyekszik megőrizni valamit a tárgyaktól, sőt, igyekszik valamit előtérbe helyezni belőlük. Erre is számos módszer létezhet: a hangsúlyos helyen való tárolás, bemutatás, publikálás, kiállítás mind ezek közé tartozik.

A gyűjtemény egyben hiányokat jelöl ki; egyfajta struktúra, mely kijelöli az összetartozó dolgok fajtáit, határait, és ebben az üres helyek is kirajzolódnak. A kollekció az egészségességre törekszik, arra hogy a maga egészében létrejöjjön.¹⁶ A hiányok minden gyűjtő számára motiváló tényezők. Az is jól látható, hogy a gyűjtemények esetében mennyire másnyire másnyire ez a hiány, mint a funkcionális együtteseknél.

Mind a három gesztust (a kiválasztást, a kiemelését és a képivé tevését) elvégezheti egyetlen vagy egymástól eltérő ágens. Mivel mindhárom akció és az eredménye is időben létező, ezek a gesztusok ugyanazon gyűjtemény és elemeik esetében is megismételhetők. Azaz egy létrejött gyűjtemény elemeinek képszerúségét megvonjuk, vagy feloldjuk korábbi kiemeltségüket, vagy éppen újragondoljuk a kiválasztást.

A konkrét hétköznapi gyűjteményeknek ugyanakkor van két tulajdonságuk, melyet hiába keresünk az elvont értelemben vett gyűjteményeknél. Az egyik, hogy az előbbieknél van tulajdonosuk. Ez a személy is változhat, és vagy azonos a három gesztus elvégzőjével, vagy nem.¹⁷ A másik sajátosság a gyűjtemények *megőrzésének* igénye.

A gyűjtemény mint rendszer

Jogosan tehető fel a kérdés, hogy a létrejött gyűjtemény mint összetartozó elemek csoportja *rendszer* alkot-e, más tárgyrendszerekhez hasonlóan. A tárgygyűjtemény egyben tárgyrendszer-e? A tárgyrendszer fogalmát alapvetően egymással valamilyen szorosabb kapcsolatban, adott struktúrában lévő tárgycsoportosulásokra szoktuk alkalmazni informálisan, és ez természetesen nem korlátozódik a gyűjteményi típusú csoportokra. A rendszer hétköznapi használata sok esetben metaforikus, ám mi a helyzet, ha mégis komolyan vesszük?¹⁸ A rendszer fogalmát általában olyan egészek leírására használjuk, ahol az egész az összetevők közötti strukturális kapcsolatokból emelkedik ki. Ezt alapvetően meghatározza az összetevők kapcsolathálója, ha ez módosul, a rendszer megváltozik, adott esetben megszűnik. Másik fő jellemzője, hogy határ húzódik közte és környezete között. A rendszerekben belül is elfogadott kétfajta szisztéma elkülönítése: az *autopoietikus* és az *allopoietikus* rendszer megkülönböztetése, mivel ezek számos tekintetben más-keppen viselkednek. Az autopoietikus rendszerek alapvetően az élőlényeket jellemzik (melyek operacionálisan zárt rendszerekként működnek).¹⁹ Az allopoietikus rendszerek közé a fizikai dolgok tartoznak, ezek – ellentétben az autopoietikus rendszerekkel – nem törekednek a saját működésük és (ily módon) határaik fenntartására.

A konkrét rendszer megléte feltételezi a (rendszert a környezettől elválasztó) határok meglétét; azaz határok nélkül nincs rendszer. Ilyen határokat találunk a tárgyak esetében, ám a gyűjteményeknél ennek megléte jóval kevésbé egyértelmű. Emellett a rendszereknek emergens (az összetevőkön túllépő) tulajdonságaik, kölcsönös interakción alapuló sajátos belső struktúráik vannak (WEIS 2008. 6). Érvelni lehet amellett, hogy a halmazok éppen ezek miatt nem rendszerek, bár kollektív vonásokkal bírnak (WEIS 2008. 5). Ezek tagjainak rendjét például nyugodtan változtatgathatjuk anélkül, hogy a tulajdonságait módosítanánk ezzel.

Egy tágabb keret

Bár a rendszer fogalmának használata a társadalmi vagy kulturális csoportosulások leírására mindenképpen megkerülhetetlen, és sok esetben sikeres próbálkozások sorozatából áll, azt gondolom, hogy a(z) allopoietikus, illetve még kevésbé az autopoietikus rendszermodell a tárgycsoportok, gyűjtemények sajátosságának megragadására nem alkalmas. Kérdés tehát, hogy milyen más ontológiai kategória segítségével lehet az ilyen jellegű dolgokat leírni. Itt kerülnek előtérbe a *kollektíva* fogal-

16 A gyűjtő kontrollálni akarja a tárgya-
it, illetve a kontroll lehetőségét akarja meg-
szerezni és fenntartani. A gyűjtemény darab-
jai valamilyen egységet alkotnak (a gyűjtő
számára), mely csak akkor jön létre (számá-
ra), ha a darabok kontrollja az ő kezében van.

17 Ez utóbbira a legismertebb példák az
öröklés vagy a hagyatékok.

18 A tárgykutatásban és az anyagi kul-
túra vizsgálatában sem ismeretlen természe-
tesen a rendszer fogalmának alkalmazása.
Talán a leggyakrabban idézett a Baudrillard-
féle „tárgyak rendszere” (BAUDRILLARD 1968).
Hozzá kell tenni, hogy itt a rendszer a *gazda-
ság*, és ebben vesznek részt jelként a tárgyak.
BAUDRILLARD (1968; 1994) szerint is alapvető
hiba egyes, egyedi tárgyakat leírni. Ennél
konkrétább a „tárgyuniverzumok”, „tárgypo-
pulációk” megkülönböztetése (FÉL-HOFER
1969; HOFER 1983; lásd még HAHN 2003;
2005), mely az egyes tárgyakon túlmutató és
összefüggő egységeket gondolkodik.

19 A társadalmi rendszereket írja le pél-
dával ily módon LUHMANN (1982).

mán alapuló modellek (lásd például GUIZZARDI 2011; WEIS 2008; WOOD 2011; WOOD–GALTON 2008). Eszerint a gyűjtemények a kollektívák sajátos változatai, típusai. Ezek közé tartoznak dolgok időszakos csoportosulásai, ahol e csoportosulás körülményei jellemzik az egyes kollektívátípusokat. Mint láttuk, a gyűjtemény a kiválasztás, kiemelés és képpé válás által meghatározható kollektíva. A kollektívák egyaránt magukban foglalják az olyan jelenségeket, mint például a sor, sportesemény, épület, szeméttelp, bolygó, lehetnek társadalmi, fizikai jelenségek, térbeliek és esetlegesen egyaránt (GUIZZARDI 2011). Mindegyikre jellemző a kiválasztás, mely azonban igen sokféle típusú lehet (intencionális, véletlenszerű, kémiai, fizikai stb.), a kiemelés és a képszerűség megléte (és mivolta) azonban már sajátosabb kollektívákat különít el egymástól.

Minden kollektívára jellemző, hogy maga is további kollektívák tagja, valamint hogy maga is további kollektívákat foglal magában. Ez a rendszerekre is érvényes, ám a kollektívák esetében ezek a jellegzetességek nem annyira szigorúak. Egy-egy kollektíva számtalan módon állhat kapcsolatban más kollektívával, ahol a fizikai, biológiai, társadalmi, kulturális dolgok egymásba érnek. A gyűjtemények leírását éppen ezek a tulajdonságok könnyítik meg.

A gyűjtemények tehát kezelhetők kollektív entitásokként, amennyiben rendezetlen kollektívák (lásd WEIS 2008. 5). Kollektív vonásokkal rendelkeznek, de az elemeik alapvetően nincsenek *fizikai* kapcsolatban egymással (azaz a kollektívó mint jelenség szempontjából ez nem meghatározó). A gyűjtemény elemeit ily módon megváltoztathatjuk, átrendezhetjük stb. anélkül, hogy annak jellege alapvetően megváltozna. Ezzel szemben a rendszer esetében az elemek közötti kapcsolatok, relációk meghatározók a rendszer egésze szempontjából.

A kollektíva felőli megközelítés értelmében a dolgok és az emberek egy közös társadalmi, kulturális együttest alkotnak: a dolgok az emberek között közvetítenek, a kapcsolataikat szabályozzák, részben amiatt, mert az emberek erre használják őket. Ám az emberek is közvetítenek a dolgok között, azáltal hogy csoportokká, együttesekké állítják össze őket, melyekből a dologi, tárgyi környezetük áll.

A kollektíva fogalma viszonylag jól körülhatárolja azt a kört, melyben a gyűjtemény elhelyezhető. Ez azonban ahhoz, hogy a közvetlen szomszédait megtalálhassuk, még túl általános. Látható ugyanis, hogy a kollektíva jelenségébe egyaránt beletartozik a gyűjtemény, a várakozó sor, a politikai párt és az éléskamra. A szűkítéshez az egyik ígéretes fogalom az *assemblage* (lásd ehhez HARMAN 2008; KENNEDY ET AL. 2013).

Az *assemblage* azokat a kapcsolatokat és résztvevőket hangsúlyozza, melyek adott időben együtt hoznak létre csoportosulásokat. A résztvevők egyaránt lehetnek fizikaiak és társadalmiak (a legkülönbözőbb arányban találkozva).

Az *assemblage* mint fogalom – az egyes csoportosulások kapcsolathálóit és környezeteit előtérbe hozva – lehetővé teszi, hogy a gyűjteményhez közel álló csoportosulásokat megkeressük.

Gyűjtemény, készlet, együttes

Mik a gyűjtemények szomszédai a kulturális világunkban? Milyen kapcsolatot mutatnak ezekkel? A gyűjteményektől eltérő például az *együttesek*, *készletek*, *tartalékok*, *hulladékok* jellemezhetőseége, annak ellenére, hogy valamennyiükre érvényes a kiválasztás mint kritérium. Hagyjuk most a tartalékokat (raktározott tárgyakat) és a hulladékok (mindenféle használatból kiemelt tárgyat), és nézzük meg közelebbről a *készletet* és az *együttest* mint tárgycsoportot!

A tárgykészletek és a tárgyegettesek egyaránt *kiválasztás* révén jönnek létre. Több tárgyat csoportosítunk abból a célból, hogy együtt megfelelően vagy megfelelőbben tudjuk alkalmazni őket. Az ilyen típusú csoportok lehetnek nagyon esetlegesek is, rövid ideig alkalmazottak, időnként azonban az említett célból tartós tárgycsoportosulásokat hozunk létre. Mivel ezek a tárgyak együtt gyakran jobban funkcionálnak, mint külön-külön, érdemes időnként fenntartani, valamilyen formában rögzíteni e csoportokat,²⁰ és nem minden adandó alkalommal újra kialakítani.

Az együttesekre és a készletekre ezzel szemben nem jellemző a *kiemelés*. E csoportokba tartozó tárgyakat éppen a további használatuk miatt válogatjuk ki. Ha azután valamilyen okból mégis kiemeljük őket a használatból, könnyen gyűjteményt hozhatunk létre. Elég például egy cipéskészletet kivonni a használatból, máris egy jellegzetes kézműves-eszkögyűjteményt kaphatunk.

A tárgyegettesek különböző összetevőkből alakítanak ki valami funkcionális egészet, ami egységként

²⁰ Ez sok esetben a térbeli elhelyezéssel történik meg.

képes működni használat közben. Talán a legismertebb példa erre a viselet, mely különböző darabokból áll össze. A készlet hasonló vagy azonos funkciójú darabokból áll össze, és ezek mindegyike vagy használatba kerül, vagy vár a használatra. Ilyen például egy pohárkészlet vagy egy evőeszközökészlet hat személyre stb. Adott célra a készlet sorozatokat is tartalmazhat. Ilyenkor nem a változatokon van a hangsúly, hanem a funkció ismételt, azonos módon való ellátásán, illetve az egymást helyettesítő darabokon. A készlet darabjai tehát vagy változtatják egymást ugyanolyan, illetve némileg eltérő funkcióban, vagy akár egyszerre működnek. Egyébként mint lehetőségek vannak jelen. Az együttesek tagjai viszont eleve egyszerre tudják ellátni a feladatukat. Ugyanakkor együttesek is képezhetik egy-egy készlet darabjait, illetve fordítva is igaz: ha az együttes egyes tagjainál cserelehetőségek merülnek fel, az együttes e tagjait készletek is alkothatják. Ilyen például, amikor egy viselethez hozzátartozik, mondjuk, a kalap, de ebből több változat is szerepel a ruhatárban.

A készlet darabjai elvileg és alapvetően funkcionálisak, vagyis valamilyen használati szerepben való megfelelésre törekszünk az összeállításakor. Ennek ellenére a készlet bővítések vagy éppen az összeállításakor nemritkán felmerül a praktikus megfontolásokon túlmutató, elvontabb, absztraktabb szempont is, mely gyakran a gyűjteményekre emlékeztet. Egyfajta törekvésről van itt szó egy elvontabb modell megvalósítására, az elképzelt változatosság tárgyakkal való lefedésére. Ennek egyértelműen van valamilyen gyakorlati oldala is, mikor az egyes feladatokat mérjük fel, és ezekhez igyekszünk minél megfelelőbb eszközt találni, de ez sok esetben túllép ezen a megfontoláson. Például mennyivel más egy *parang*, mint egy *kukri* a használatban? Melyik mit tud? Melyik jobb az ágvágásra? Ugyanígy például a nyílvevők összeállításakor is szempont – a megfelelő számú, súlyú stb. vesszők összeválogatása mellett – az, hogy kipróbáljunk más anyagból való, másképp tollazott vesszőket is. Ezekben a példákban az egyes új darabok nem kiegészítik a meglévőket (mint a készlet esetében általában), hanem változatként, esetleges helyettesítőként merülnek fel. Az alapgondolat itt a próba, a teszt, azaz a megfelelő, pontos ismeretek hiánya, a bizonytalanság (melyik a jobb?). A készlet ily módon működhet egyfajta próbakészletként is, nem csupán adott feladatokra szolgáló eszközök táráként.

A készletek esetében ugyanakkor előfordulhat, hogy a használat szerepe fokozatosan háttérbe szorul. Például elavul az ét- vagy ruhakészlet, azaz egy idő után már nem kerül vissza a használatba. Ekkor vagy mint fölösleges tárgyak folytatják életüket, melyeket kerülgetünk, félretevünk vagy kidobunk, vagy végbemegy az átmenet a gyűjteménybe mint tárgycsoporttípusba. Azaz a készlet elveszti gyakorlati, használati szerepét, és képszerűvé válik; felértékelődik, előtérbe kerül a képszerűsége, például személyes jellege, a régisége, különlegessége, ritkasága, míves-sége miatt. Ami eddig nem állt előtérben, most fontossá válik.

A tárgyegyüttesnek is lehet természetesen képi jellege, és ez hangsúlyossá is válhat adott alkalommal vagy körülmények között. A folyamat hasonló, mint a készlet esetében, csak itt még nem valamilyen sorozatról van szó. Ebből tehát még nem válik gyűjtemény. A képszerűvé vált együttes (vagy önálló, egyszerű tárgy) ugyanakkor szintén kiindulópontja lehet egy-egy későbbi gyűjteménynek.

Egy-egy készlet értékesnek tartott darabjai ugyanakkor könnyen átkerülnek a gyűjteményi státusba. Ha például sikerül megszerezni egy jó és egyben szép kést, az ember könnyen kivonja a használatból. Gyakori az olcsóbb kések intenzív használata, és a drágább vagy ritkább, szebb példányok tudatos kímélése. Az esztétikum szerepe tehát itt sem lényegtelen.

A gyűjtemény létrehozása nem képzelhető el fejlesztés nélkül. A készlet esetében mindig ott van a jövőbeli, valamikori gyakorlati célú felhasználás és ennek kritériumai, korlátai. A készlet-fejlesztés ugyanakkor eleve korlátozott a felhasználás elsődlegessége miatt. A gyűjtemény viszont a szűkebb értelmében *kilép* ebből a felhasználási körből, azaz megszabadul az ilyen típusú gyakorlati (használati) korlátoktól.

A készlet esetében egy bizonyos nagyságrend kezdi megnehezíteni a használatot (vö. DOBLER 2004). Egyszerre ugyanis mindig csak egyet tudok használni, a többit tárolni kell, emellett kéznél kell lennie. A gyűjtemény esetében a növekedés csak a teljesség és az összehasonlítás lehetőségeit növeli. A gyűjtemény ily módon tovább bontható, részletesebb tagolású lehet, terjedelmében kevésbé korlátozott, mint a készlet (vagy a tárgyegyüttes), hiszen itt (elvben) nincsenek funkcionális korlátok.²¹

A készletbe olyan tárgyak kerülnek, melyeknek potenciális, konkrét használati tulajdonságai fontosak.

21 Itt egyedül a tárolás szab határt, ám ebben is kevesebb szempontnak kell megfelelnie a gyűjteménynek, mint például a készletnek (ahol funkcionális igények is súlyt kapnak).

A készleten belül a tárgyak mint használati tárgyak viselkednek, a gyűjteménybe viszont mint absztrakciók kerülnek, bizonyos – a használatukkal kapcsolatos – területeik tehát érdektelenné válnak. Egy gyűjteménybe például bekerülhet olyan tárgy is, mely már teljesen alkalmatlan az eredeti funkciójára, a készlet vagy az együttes esetében ez elképzelhetetlen.

A gyűjtemény esetében a – funkció helyett – a képszerűség dominál (a gyűjteményképzés tekintetében), itt tehát a gyűjtő igyekszik egy absztraktabb modellt lefedni az egyes darabokkal, illetve egy absztraktabb, teljesebb modellt létrehozni az egyes darabok révén. Ám a gyakorlatban itt is (akárcsak a készlet esetében) megfigyelhető egyfajta „szépre”, „jóra” törekvés (esztétikai értékelés) abban az értelemben, hogy a kiválasztott daraboknak valamilyen mértékben meg kell felelniük, tetszeniük kell a gyűjtőnek (bármennyire a teljességre törekszik egy adott gyűjtemény elvben, folyamatos választások, döntések kísérik). Azaz az egyes darabok mégsem fedik le teljes mértékben a szándékolt fogalmat, modellt, mivel a „rossz” darabok „hiányozni” fognak a gyűjtésből. Például ha a gyűjtő kezébe akad egy darab, mely valahogyan beleillik a sorozatba, modellbe, ám hiányos, töredékes, romos, darabos, durva stb., a gyűjtő hajlamos kihagyni, figyelmen kívül hagyni ezt a darabot, mert éppen a „durvasága” miatt nem illik a kollekcióba. Tehát a gyűjtemény képzése közben működik valamilyen esztétikai szempont, válogató elv is a háttérben.

Látható, hogy mindegyik tárgycsoportra sajátos, egyedi folyamatok jellemzők. Fontos azt is figyelembe venni, milyen kapcsolatban vannak egymással és az egyedi tárgyakkal. Az is látható, hogy egy-egy tárgy milyenségére nézve e tárgycsoportok más és más követelményeket támasztanak. Például egy gyűjtemény darabjainak nem feltétlenül kell működőképessé válniuk.

Néprajzi gyűjtemény

A néprajzi gyűjtemény révén van kapcsolat a múzeumi és a magángyűjtemények vagy a múzeumi antropológusok és magángyűjtők között. Önmagában a múzeumi antropológia alapvetően az anyagi kultúra modelljén alapul, kivéve azonban a gyűjteményt mint jelenséget. A magángyűjtemények folyamatos forrásai a múzeumi gyűjteményeknek, annak ellenére, hogy gyakran egészen más szempontból jöttek létre. A magángyűjtemények között nagyon ritka a hétköznapi kultúra szisztematikus gyűjtésén, dokumentálásán alapuló gyűjtemény, ugyanakkor akad néha olyan, mely ennek múzeumi alapját tudja adni (lásd például detmoldi fiatalok lakása [CARSTENSEN ET AL., Hrsg. 2000], a grazi „mindent gyűjt ház” mint múzeumi gyűjtemény [MERAN, Hrsg. 2005]). Éppen ezért a néprajzi múzeumi gyűjtemények két lábon állnak: a hétköznapi anyagi kultúra dokumentálásán tárgyak, illetve gyűjtemények dokumentálásán gyűjtemények révén. A kettő viszonyát érdemes tisztázni.

A néprajzi múzeumokban őrzött gyűjteményi tárgyak ugyanakkor nem feltétlenül néprajzi tárgyak, ahogy ezt minden egyes profiltisztításkor megfigyelhetjük. Ez utóbbi esetben kiemel a múzeum bizonyos darabokat az összgyűjteményéből mint nem odatartozó dolgokat, de – mint ahogyan a beemeléskor is teszi – *valami* alapján. Ez a valami egyfajta konvenció, modell vagy más hasonló, mely önmagában változhat, de ugyanúgy eltérhetnek ennek értelmezései is egyazon időben. A néprajzi gyűjtemény és a néprajzi *múzeumi* gyűjteményi tárgy fogalma tehát nem esik teljesen egybe, és ez az eltérés valószínűleg a gyűjtemény mint „önálló” múzeumi jelenség hatásának köszönhető.

De mi is a néprajzi gyűjtemény? Legáltalánosabban azt mondhatjuk: olyan gyűjtemény, melynek darabjait néprajzi szempontok alapján választották ki, vagyis néprajzi tárgyak gyűjteménye. Itt természetesen visszakanyarodunk a mára már klasszikussá vált kérdéshez: mi a néprajzi tárgy?²² Az egyik lehetséges válasz: az, amit a néprajz annak tart, akként kiválaszt. Ha alaposabban megnézzük, rögtön látszik, hogy ennél pontosabb választ érdemel a kérdés, részben mert hiányzik e megállapításból az időtétező (azaz adott időpontban), részben mert feltételez valamilyen egységes néprajzi szemléletet (intézményt) a maga körülírható elméletével. Ezek (teljes vagy részleges) hiányában²³ a kapaszkodót leginkább a prototipikus példák és az ezekhez való viszony adhatja. A néprajzi tárgy szinte biztosan

22 Itt akár segítségül jöhet a kérdés (és az erre adható válasz): mi a művészi tárgy (lásd ALBERTSEN-DIKEN 2004).

23 A művészi tárgyak esete sem sokkal könnyebb (lásd ALBERTSEN-DIKEN 2004), ám ott létezik egyfajta mindennapi megfelelés, a művészet, amelyhez folyamatosan vissza lehet és kell csatolni. A művészi tárgy a néprajzi tárgyhoz hasonlóan felveti tehát a társadalom elméletének és a materiális tárgyak kapcsolatának közelről sem egyszerű problematikáját.

nem valamilyen elméleti fogalom, ezért kell lennie megjelenési formáinak a hétköznapi életünkben. Ha találunk ilyeneket, akkor vissza tudunk utalni a tudományos modellekben is ezekre. Ha ez igaz, akkor viszont a néprajznak csak korlátozott szerepe van annak eldöntésében, mi is a néprajzi tárgy. Érdemes tehát magukat a korlátokat (is) jobban látni. Úgy is mondhatjuk, hogy a néprajzi (mint olyan) külső és belső hálózatát kell jobban körüljárni. Itt megint az egyik lehetséges modell az *assemblage* típusú megközelítés: a dolgok és az emberek ennek megfelelően egymást közövetítik, mediálják. A néprajzi tárgy itt valamilyen hétköznapi tárgy, mely adott, meghatározott típusú és nagyságú hálózatban mozog. Ennek része a hétköznapi használat, praxis és értelmezés, a tárgyaknak egymással és a társadalmi környezetükkel való kapcsolata, valamint szűkebb körben a különböző tudományos körök praxisai és értelmezése, ezek valamennyi eltéréseivel együtt. Ennek megfelelően minden szubkultúra mint a hálózat egy lehetséges részlete maga dönt az adott konkrét hálózat tulajdonságai szerint arról, hogy mi is éppen itt és most a „néprajzi tárgy”. Ez a megközelítés annyiban segít, amennyiben – mint láttuk – sok mai modell a gyűjteményt is már eleve egyfajta hálózati jellegű *assemblage*-ként kezeli. A tudományos közösség természetesen vagy foglalkozik a saját körén kívül eső értelmezésekkel, vagy nem. Számára a legszűkebb értelemben a kiválasztott példák értelmezései, modelljei számítanak. Vagyis néprajzi tárgy az, ami ezekkel leírható. Ez azonban azt is jelenti, hogy a néprajzi tárgy nem az, amit a néprajz kiválaszt, hanem amit le tud írni. Amit kiválaszt, azt vagy le tudja írni, vagy nem. Ez utóbbi esetben nem tartozik bele a kategóriába.

Múzeumi gyűjtemény

A múzeumi gyűjtemény a gyűjtemény egy sajátos specializációja, mely a múzeum mint intézmény létrejöttének és működésének velejárója. Ez csak annyit jelent, hogy a gyűjtemény létrehozásának három gesztusát a múzeum maga végzi el összetételének, felépítésének, társadalmi-politikai helyzetének stb. megfelelően. Ennek megvalósulásai természetesen kor- és helyzetfüggők. Az eddigi történelme során a múzeum alapvetően autoriter jellegű volt ebben a tekintetben, vagyis viszonylag kevés (társadalmi) visszacsatolással végzi e tevékenységeit.²⁴

A múzeumi tárgygyűjtemények – éppen képi jellegük miatt – természetesen nem tekinthetők tárgychíveknek, mivel (legalábbis részben) megőrzik a tárgyak társadalmi szerepét, azaz funkcióját abban az értelemben, hogy a tárolt, archívumbeli tárgyak (elvben) bármikor (újra)felhasználhatók a funkciójukban. A múzeumi tárgyak ezzel szemben hangsúlyozottan és végleg képi szerepet kapnak: nem a funkciójukban való megőrzés a hangsúlyos, hanem vizuális jellegük (ZRINYIFALVI 2007). Ez azonban azt jelenti, hogy a tárgygyűjtemények átesnek egyfajta egyirányú reprezentálódáson, azaz eleve mint reprezentációk kerülnek a múzeumba, nem mint tárgyak.

A fotókkal alapvetően más a helyzet – a tárgyakétól eltérő társadalmi szerepüknek, ontológiai adottságaiknak köszönhetően. A fotók eleve képek, és ez is a fő szerepük.²⁵ A képgyűjtemények tehát képparchívek, a képparchívek pedig a fotóknak egyfajta újrafelhasználtságán alapulnak. A dokumentumarchívek szintén egy esetleges újrafelhasználás reményében tárolják gyűjteményüket.²⁶

Figyelemre méltó végül az a szempont is, hogy a repatriáció, restitúció (és hasonló igények) esetében nem a tárgy néprajzi jellege válik témává (ami egyfajta szerep – a kutatás tárgya), hanem a gyűjteményi jellege (ami kicsit több vagy éppen kevesebb, mint szerep).

²⁴ A komolyabb visszacsatolási lehetőségek – a kiállítások, katalógusok – újabban online hozzáférést adtak az adatbázisok terében léteznek.

²⁵ Némileg bonyolítja a helyzetet, hogy a képek általában valamilyen hordozó segítségével léteznek. Ez utóbbi viszont sok esetben tárgy. Azaz a kép egyszerre kezelhető (adott helyzetben) képként és tárgyként is.

²⁶ Az, hogy mennyire gyűjteményként vagy archívumként léteznek inkább, nem teljesen egyértelmű minden esetben. Bizonyos szempontból hasonló a helyzet a könyvvel mint tárggyal bizonyos esetekben: ha archivális, akkor a könyvtárban a helye és használható, ha azonban valamilyen okból gyűjteményi jellegű tárgy, akkor a múzeum igyekszik megővni a valódi használatától.

Irodalom

- ALBERTSEN, Niels – DIKEN, Bülent
2004 Artworks' networks. Field, system or mediations? Theory, Culture & Society, vol. 21. no. 3. 35–58. Internetcím: <http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/papers/Albertsen-Diken-Artworks-Networks.pdf>.
- BAUDRILLARD, Jean
1968 Le système des objets. Paris, Gallimard.
1994 The system of collecting. In ELSNER, John – CARDINAL, Roger (eds.): The cultures of collecting. Cambridge, MA, Harvard University Press, 7–24.
- BRYANT, Levi
2011 The democracy of objects. Ann Arbor, Open Humanities Press.
- CARSTENSEN, Jan et al. (Hrsg.)
2000 ZimmerWelten. Wie junge Menschen heute wohnen. Essen, Landesmuseum für Volkskunde.
- DIPERT, Randall R.
– 1993 Artifacts, art works, and agency. Philadelphia, Temple University Press.
– 1995 Some issues in the theory of artifacts: defining 'artifact' and related notions. The Monist, vol. 78. no. 2. 119–135.
- DOBLER, Gregor
2004 Bedürfnisse und der Umgang mit Dingen. Eine historische Ethnographie der Ile d'Ouessant, Bretagne, 1800–2000. Berlin, Reimer.
- FEJŐS Zoltán
– 2000 Útmutató néprajzi gyűjtemények értelmezésére. In uő (főszerk.): A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest, Néprajzi Múzeum, 9–49.
– 2003 A múzeumi gyűjtemény tudományelméleti meghatározása. In uő: Tárgyfordítások. Néprajzi múzeumi tanulmányok. Budapest, Gondolat, 39–51.
- FEJŐS Zoltán (főszerk.)
2000 A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest, Néprajzi Múzeum.
- FÉL Edit – HOFER Tamás
1969 A kalotaszegi kelengye I. Kísérlet a tárgyi világ rendjének feltárására. Néprajzi Értesítő, LI. évf. 15–36.
- GUIZZARDI, Giancarlo
2011 Ontological foundations for conceptual part-whole relations. The case of collectives and their parts. In MOURATIDIS, Haralambos – ROLLAND, Colette (eds.): Advanced information systems engineering. Berlin, Springer, 138–153.
- HAHN, Hans Peter
– 2003 Kulturinventare und Haushaltsinventare: Vergleichende Betrachtung zu zwei Vorgehensweisen der Dokumentation materieller Kultur. Internetcím: <http://www.materielle-kultur.de/mkdoku.pdf>.
– 2005 Dingen des Alltags – Umgang und Bedeutungen. Eine ethnologische Perspektive. In KÖNIG, G. M. (Hrsg.): Alltagsdinge. Erkundungen der materiellen Kultur. Tübingen, Tübinger Vereinigung für Volkskunde, 63–80. /Tübinger kulturwissenschaftliche Gespräche, 1./
- HARMAN, Graham
2008 DeLanda's ontology: assemblage and realism. Contemporary Philosophical Review, vol. 41. no. 3. 367–383.
- HARNAD, Stevan
2003 Cognition is categorization. Internetcím: <http://eprints.ecs.soton.ac.uk/10362/01/catconf.html>.
- HOFER Tamás
1983 A „tárgyak elméleté”-hez. Felszerelések és tárgyegyüttesek néprajzi elemzése. Népi Kultúra – Népi Társadalom, 13. sz. 39–64.
- INGOLD, Tim
1983 The significance of storage in hunting societies. Man, vol. 18. no. 3. 553–571.
- KENNEDY, Rosanne et al.
2013 All those little machines: assemblages as transformative theory. Australian Humanities Review, vol. 55. 45–66.
- KREPS, CHRISTINA F.
2003 Liberating culture. Cross-cultural perspectives on museums, curation and heritage preservation. London – New York, Routledge.
- LUHMANN, Niklas
1982 Autopoiesis, Handlung und kommunikative Verständigung. Zeitschrift für Soziologie, Jg. 11. Nr. 4. 366–379.

- MERAN, Cornelia, Hrsg.
2005 an/sammlung an/denken. Ein Haus und seine Dinge im Dialog mit zeitgenössischer Kunst. Salzburg, IM Otto Müller.
- MÜNCH, Dieter
1996 Zur Ontologie komplexer technischer Systeme. In HUBIG, Christoph – POSER, Hans (Hrsg.): *Cognitio humana – Dynamik des Wissens und der Werte*. XVII. Deutscher Kongress für Philosophie. Leipzig, Workshop-Beiträge, 1/397–404.
- PEARCE, Susan M.
– 1994a The urge to collect. In *uó* (ed.): *Interpreting objects and collections*. London – New York, Routledge, 157–159.
– 1994b Collecting reconsidered. In *uó* (ed.): *Interpreting objects and collections*. London – New York, Routledge, 193–204.
- PEARCE, Susan M. (ed.)
1994 *Interpreting objects and collections*. London – New York, Routledge.
- POMIAN, Krzysztof
1994 The collection: between the visible and the invisible. In PEARCE, Susan M. (ed.): *Interpreting objects and collections*. London – New York, Routledge, 160–174.
- SIMPSON, MOIRA G.
2001 *Making representations. Museums in the postcolonial era*. London – New York, Routledge.
- THOMPSON, M.
1994 The filth in the way. In PEARCE, Susan M. (ed.): *Interpreting objects and collections*. London – New York, Routledge, 269–278.
- WEIS, Ekke
2008 *Fundamentals of complex evolving systems. A Primer*. IFF, Social Ecology, Working Papers, vol. 104. no. 6. 1–50.
- WOOD, Zena Marie
2011 *Detecting and identifying collective phenomena within movement data*. Exeter, University of Exeter.
- WOOD, Zena – GALTON, Antony
2008 *Collectives and how they move: A tale of two classifications*. *Proceedings BMI*. 57–71.
- ZRINYIFALVI Gábor
2007 *Mi a szobor és a plasztika? A plasztikus kép formái*. Budapest, Enigma.

G Á B O R W I L H E L M

Collection, museum, ethnology

In this study the author attempts a closer examination of the nature of the ethnological museum collection. The collection is one of the basic pillars of the museum, but in a period of sharp changes of direction in the cultural and social sciences the nature of museum collections has itself become a research area of special interest. It takes as its starting point the position that if we are dealing with museum collections, we must be able to say what the collection is in general. After that we can take a more precise look at what makes an ordinary museum or ethnological museum collection a collection. The author touches on the question of the collection as system then, after giving a negative reply, attempts to place it in a different grid. Thus the other question examined in the article is the place of the collection within a wider world. What are the collection's immediate or wider neighbours, how is it connected to them, in what ways is it different from or similar to them? The characteristics of the museum collection are then examined. This leads to the question of the collection and the institutions as collection formers. The situation is similar for the phenomenon of the ethnological museum collection, where clarification of the concept of ethnological object cannot be avoided.

SZARVAS ZSUZSA

Látlelet és/vagy reprezentativitás, avagy a tudomány forrásai-e a múzeumi katalógusok?

„A múzeum a néprajzi tudás megalkotásának és újraalkotásának helye”
GOTTFRIED KORFF (2003. 9)

A Néprajzi Múzeum egyik korábbi főigazgatója, Hoffmann Tamás 1969-ben „székfoglaló” előadásának adta azt a címet, hogy „A tudomány forrásai-e a múzeumok gyűjteményei”. Előadása a *Néprajzi Értesítő*ben is megjelent (HOFFMANN 1969), s azóta írása a néprajzi alpműveltség része lett. Ezt idézi a tanulmány címe, nem véletlenül.

Írásomban először a Néprajzi Múzeum három főigazgatójának a tárgyakkal, a tárgyak rendszerezésével és felhasználhatóságával kapcsolatos állásfoglalásait idézem fel és hasonlítom össze, röviden áttekintem a magyar néprajzi katalógusok történetét, legfontosabb jellemzőit, az általuk közvetített problémákat és eredményeket, majd bemutatom és elemzem beszámolóim tulajdonképpeni tárgyának, a Néprajzi Múzeum tárgykatalógusainak legfontosabb sajátosságait. Végül pedig felvetem ennek a műfajnak (és a múzeumok tárgyakhoz való viszonyának, illetőleg a közzététel különböző módjainak) egy egészen más diskurzusba való beillesztésének lehetőségét.

Hoffmann Tamás elméleti igényű, a néprajzi muzeológia addigi eredményeit is szem előtt tartó fejtegetésében valójában a néprajztudomány helyét is igyekszik kijelölni. Írásában amellet érvel, hogy bár egy-egy gyűjteménycsoport fejlesztésére sikeres kísérletek történtek, „a múzeumokban őrzött néprajzi gyűjtemények csak ritkán szolgáltatják az anyagi kultúra fejlődésének tipikus példáit, az anyagi javak előállításának és a fogyasztásnak hagyományos tárgyi kellékei társadalmi szóródását illetően pedig – néhány újabban bekerült kollektiótól eltekintve – úgyszólván semmiféle tudományos igényű konzekvencia levonására nem kínálnak alkalmat” (HOFFMANN 1969. 11). Ő a tárgyakat, a múzeumi tárgyakat annyiban tekinti fontosnak, amennyiben vizsgálatuk, elemzésük hozzájárulhat társadalom- vagy gazdaságtörténeti kérdések megvilágításához. Mindeközben többször is hangsúlyozza a múzeumi tárgyak, tárgye gyűjtemények esetlegességét, a gyűjtői, kutatói érdeklődéstől függő voltát, s bár a velük való foglalkozást fontosnak tekinti, forrásértéküket illetően óvatosságra int. Sürgető feladatnak tartja ugyanakkor egy „átfogó és minden részletre kiterjedő egységes nyilvántartási rend, a múzeumi tárgykollekció korszerű katalógusának” elkészülését (HOFFMANN 1969. 12).

Egészen más megközelítésű Hofer Tamás kérdésfelvetése, aki a felszerelések és tárgye gyűjtemények gyűjtését és elemzését hangsúlyozza 1983-as (és nemrégiben újra megjelent) tanulmányában. Bár az alapkérdés számára is hasonló, mint Hoffmann Tamásnál, nevezetesen hogyan szólaltathatók meg a tárgyak, mennyiben alkalmasak a társadalomtörténet bizonyos kérdéseinek megválaszolására, ő egyrészt a lokális társadalmak és a tárgyak viszonyát állítja középpontba, másrészt pedig nem elsősorban a néprajzi muzeológia felől közelít. Írásában a következőket mondja: „E dolgozat eredetileg feleletnek készült arra a kérdésre, hogy a tárgyak vizsgálata használható-e a jelenlegi európai lokális társadalmak megismerésére... Úgy tűnik, hogy a helyi lokális társadalmak szerkezetének, átalakulási folyamatainak vizsgálata és a tárgykutatás két egymástól távol eső kutatási terület... A tárgyak... legfőképpen illusztrációul szolgálnak a technikai fejlettségi szint, az életszínvonal, illetve a különböző társadalmi rétegek eltérő életvitelének bemutatásához.”

(HOFER 1983. 41.) A tárgypopuláció, -rendszer és -univerzum fogalmai azóta is kiindulópontként szolgálnak sok, hasonló kérdéseket feszegető vizsgálathoz, és továbbgondolva eredményesen használhatók gyűjteményi katalógusok készítésénél is.

Fejős Zoltán is fontosnak tartja kiemelni a múzeumi tárgyállomány korlátozott forrásértékét, a gyűjtés történetét reprezentáló hangsúlyait. Ahogyan ebben a kérdésben fogalmaz: „A gyűjtemények tehát a tudománytörténet tükrői, sajátos történeti produktumok, s a tárgyak annyiban adathordozók, amennyiben pontosan megállapíthatók megszerzésének körülményei, valamint ezáltal a rájuk vonatkozó információk. [...] a múzeumi anyag mint az etnográfiai tudás egyik alapformája nem önmagában, nem semleges forrásbázisként, hanem csakis történeti mivoltában és a létrehozása körülményeinek eredőjeként fogható föl.” (FEJŐS 2000. 77.)

A három múzeumigazgató/néprajztudós múzeumi tárgyi világgal kapcsolatos gondolatai tulajdonképpen egymásra reflektálnak. Bár mindhárman más és más kiemelését, hangsúlyozását tartják fontosnak a tárgyak kutathatósága és tudományos használhatósága kapcsán, az összefoglalóan levonható konklúzió mégis valahol a múzeumi tárgyak erősen korlátozott forrásértékére vonatkozik. Ezt a kétségbevonhatatlan tényt kell szem előtt tartanunk akkor is, amikor műtárgykatalógusokat készítünk, vagy éppen – mint jelen esetben is – azokról gondolatokat fogalmazzunk meg.

Történeti kitekintés

Az utóbbi időszakban megjelent problémafelvető tanulmányok, tudományos konferencia-előadások is foglalkoznak a múzeumi katalógusok szerepével, formáival, lehetőségeivel, az útkeresés kérdéseivel (GRÁFIK 2014).¹

A katalógus szó eredete a latin *catalogos*, illetve görög *katalogosz* – lista, névsor, jegyzék jelentésű – kifejezésekre nyúlik vissza. A katalógus fogalmát használják a tudományosságban, kereskedelemben, oktatásban. Nézzük, hogyan is hangzik a katalógus tudományos fogalmának meghatározása a *Viki értelmező szótár* szerint: „Rendszerbe foglalt jegyzék, amely könyveket, műtárgyakat vagy más tárgyakat, eszközöket rendezett egészbe foglal.” – Ez tehát a kiindulás, ezzel a fogalommal dolgozunk.

Legutóbb Gráfi Imre tett kísérletet a múzeumi tudományos katalógus definiálására: „A muzeológiában katalógus alatt egy adott kollekción olyan ellenőrzött tartalmú, teljes körű és rendszerezett, tudományos célra készült műtárgy jegyzékét értünk, mely egységes szempontok szerint feldolgozott adatokkal rendelkezik.” (GRÁFIK 2014. 340.)

A múzeumi katalógusoknak többféle formája, válfaja létezik.

Szilágyi Miklós a *Bevezetés a muzeológiába* című munkájában számba veszi a katalógusok különböző típusait:

A kiállítási katalógussal kapcsolatban ezt írja: „A kiállítás mulékony műfaj. Ami megmarad belőle tanulságot kínáló dokumentumnak: a nyomtatott katalógus. Fontos tehát, hogy a muzeológus a kiállítással egyenértékűnek tekintse azt; olyan eszköznek, mely akkor igazán »jó«, ha a lehetőségekhez képest minél több információt és látvány-élményt képes átmenteni a jövő számára.” (SZILÁGYI 2003. 161.) Véleménye szerint „a legoptimálisabb (a kiállítás kínálta látvány-élményt leginkább megközelítő) az lenne, ha a bemutatott minden tárgy és dokumentum színes fotója, leírása, jellemző adatai, valamint az adott kiállítás szövegszerűen felidézhető minden jellemzője megjelenhetne a katalógusban. Vagyis a kiállítási katalógus a gyűjteményi katalógus szerepét is betölthetné.” (SZILÁGYI 2003. 161, 162.) Ez azonban szinte megvalósíthatatlan célkitűzés, a magyar viszonyokat ismerve legalábbis.

A klasszikus „kalauzműfaj” – gondoljunk Jankó János kéziratban maradt, az első állandó néprajzi kiállítást bemutató munkájára (1898; SZEMKEŐ–GRÁFIK, szerk. 2002) – magát a kiállítást és annak nyomtatásban megjelenő írott formáját is úgy tekintette, hogy a közönség elé tárt látvány gyakorlatilag magával a múzeummal volt azonos. A vezető inkább az érdeklődő nagyközönségnek szólt, s a kor tudományos közleményeinek szemléletét és kurrens eredményeit volt hivatott közvetíteni. A szakciktől valójában az különböztette meg ezeket, hogy teremről teremre, tárlóról tárlóra haladva tüzetesen írták le és értelmezték mindazt, ami a kiállításon látható volt (SZILÁGYI 2003. 162, 163.) A *kalauz* műfaj a második

¹ 2013-ban rendezte meg a Néprajzi Múzeum a *Katalógus 3D – katalógus online* című konferenciát, melynek előadásaiból több, tanulmánnyá formált írást tartalmaz ez a kötet (lásd Gyarmati János, Lackner Mónika, Vida Gabriella szövegeit ebben a számban).

világháború után is megmaradt; a tárgy megnevezése, értelmezésének igénye, a történelemmelés és az adott kiállítás leíró ismertetésének összekapcsolása, forrásközlésként vagy a kiállítást mint látványt szöveg és képek segítségével megidézni akaró szándék formájában jelent meg a katalógusokban (SZILÁGYI 2003. 163, 164).

Szilágyi szerint az időszaki kiállítás katalógusa, amelynek jó esetben el kell készülnie a megnyitó időpontjára, magától értetődő módon nem lehet a látvány tükrözője, legfeljebb csak tartalmi útmutató. Ez általában a néprajzi esszé műfajához közelít: csevegő stílus, az összefoglalás igénye jellemzi (SZILÁGYI 2003. 164, 165). A szerző külön tárgyalja a képző- és iparművészeti kiállítások katalógusait: ezek bevezető része általában a művész méltatását tartalmazza, amit sűrített műtárgyjegyzék, a főművek kiemelése követ. Ehhez áll közel a népművészeti, népi iparművészeti katalógusok megformálása is – körülményektől függően több-kevesebb sikerrel.

A gyűjteményi katalógusok esetében a legtöbb tárgyról fontos adatokat találunk: méret, forma, készítés, használat, funkciók. A néprajzi muzeológia kezdeteitől a legfontosabb szempont a hozzáférhetővé tétel volt, a leíró tárgyismertetés és egzakt műtárgybemutató sokféle publikációs formájával találkozhatunk.

A Néprajzi Múzeum megalakulása óta, sőt még az önállósodást megelőzően is különböző kísérletek történtek bizonyos tárgycsoportok katalógusszerű bemutatására. Elsőként még a Nemzeti Múzeum keretein belül indult önálló kiadványsorozat (*A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményei*, 1–6.), amely nem csak magyar és nem csak néprajzi tárgycsoportok ismertetését tartalmazta. Ezek között található gyűjtőutak jegyzékei, de vannak valódi katalógusnak tekinthető munkák is. Szilágyi Miklós áttekintése nyomán ezek – a teljesség igénye nélkül – a következő típusokba sorolhatók:

Rendszerezés, tipologizálás: ennek a műfajnak Bátky Zsigmond volt a megteremtője. Feldolgozta többek között a szalagszövő táblákat (BÁTKY 1901), a mángorlókat (BÁTKY 1905), a tűzikutákat (BÁTKY 1909), az aratósarlókat (BÁTKY 1926b), a nádvágókat (BÁTKY 1926a), pásztóvívóparákat (BÁTKY, összeáll. 1928). Idesorolható például Viski Károly osztják hímzésekkel foglalkozó munkája is (VISKI 1921).

Az 1930-as évektől elkezdődött és jelentőssé vált irányzat az adatolatlan tárgyak megszólaltatására tett kísérlet, amikor újabb terepmunkák végzésével igyekeztek a tárgyakat „helyzetbe hozni”. Az ilyen típusú közlemények közös jellemzője, hogy egyrészt nem ragaszkodnak szigorúan a Néprajzi Múzeum gyűjteményének anyagához, másrészt pedig a bemutatott tárgyakat inkább illusztrációnak szánják egy tárgy típus monografikus ismertetéséhez vagy a tipológiai rendszerezéshez. Idesorolható Kovács László munkája a Néprajzi Múzeum magyar ekéiről 1937-ben, Gönyey Sándor szigonyokat, Morvay Péter jégpatkókat, Szolnoky Lajos guzsalyokat vagy Balassa Iván favillákat bemutató munkája (KOVÁCS 1937; GÖNYEY 1939; MORVAY 1939; BALASSA 1949; SZOLNOKY 1951). Szolnoky Lajos írása a Néprajzi Múzeum „klasszikus” katalógusa, egy bevezető – a guzsaly használati módjait bemutató – tanulmány után saját maga által kidolgozott kritériumok alapján ismerteti a teljes múzeumi anyagot. Ez a világos szerkezetű, átlátható, végiggondolt szempontok alapján dolgozó írás valódi előzménynek tekinthető (SZOLNOKY 1951.)

A Néprajzi Múzeumban a *Néprajzi Értesítő*ben először az 1950–1960-as években tűntek fel a különböző gyűjtési eredményekről szóló beszámolók vagy egyetlen műtárgyat értelmező tanulmányok, amelyek mind-mind a katalógus műfaj egy-egy sajátos változatának tekinthetők (lásd például SZABÓ 1955; VINCZE 1957; FÖLDES 1958; GÁBORJÁN 1959; BOROSS 1963; KRESZ 1971; FÉL 1976).

1970-es évektől azután rendszeressé váltak a gyűjteménygyarapodást összefoglalóan értékelő tanulmányok és különböző magángyűjtemények anyagának ismertetése is.

A Bátky–Györffy–Viski-triónak még egy típust köszönhetünk: az albumformát, amikor a legjellemzőbb díszítőművészeti műfajokat dolgozták fel, ami a múzeumi tárgyaknak csupán egyetlen aspektusát ismertető, jól illusztrált publikációs formáját jelentette (lásd például BÁTKY 1924; GYÖRFFY 1924; VISKI 1924; GÖNYEY 1944; DOMANOVSKY 1953; MANGA 1954; SÁFRÁNY 1996).

Vidéki múzeumokban is történtek/történnek kísérletek különböző tárgycsoportok katalógusszerű bemutatására, közöttük akadnak olyanok, amelyek a múzeumi anyagot háttérnek használják egy-egy tárgycsoport bemutatására (például GRÁFIK 1988; SIMON 1999; TÁBORI 1981; 1983; BÁRKÁNYI 2001), és olyanok is, amelyek magát a katalógizálást helyezik előtérbe (például FÜZES 1961; 1962; SÁFRÁNY 1975; 1977; SZABADFALVI 1999). Gyakran nyílt/nyílik lehetőség egy-egy teljes gyűjtemény publikálására, monografikus bemutatására (például HERKELY 1941; RÁCZ 1992; KÖRMENDI 1995; LUKÁCS–VARRÓ 2007).

Mindenképpen ki kell emelnünk Solymos Ede feldolgozását, ami a bajai Türr István Múzeum halászati gyűjteményének típuskatalógusa. Ez tartalmazza egy teljes gyűjtemény típusokba sorolását s az egyes típusok rajzokkal, fényképekkel kiegészített részletes ismertetését (SOLYMOS 1974).

Muzeológusokban többször felmerült az igény, hogy megfogalmazzák a katalóguskészítés szerepének fontosságát. Takács Lajos ebből a szempontból programadónak nevezhető tanulmánya, amely a katalóguskészítés elvi és gyakorlati megfontolásait tartalmazza, nem sok visszhangra talált. Azt írja: „...tárgytípusaink gondos elemzése során nemcsak egy sor technológiai kérdésre adhatunk választ, hanem a paraszti üzem belső szerkezetét, árutermelő és árufelvevő fokát is sikerrel próbáljuk meghatározni, mégha e kérdések megoldására a katalóguskészítő munka közel sem olyan alkalmas, mint az egyetlen helyen széles keresztmetszetet adó monografikus kutatás” (TAKÁCS 1972, 19–22). Ő – teljes gyűjtemények anyagából kiindulva – felvázol egy katalógizálási rendszert, amelyben leglényegesebbnek a típusbeosztást tartja. Kitér a gyakorlati megvalósítás módjára, és egyes gyűjteménycsoportokból vett példákkal illusztrálja is koncepcióját (TAKÁCS 1972). Az ezekhez az elvekhez való alkalmazkodás – ismereteim szerint – csak a korábban említett Solymos Ede-féle halászati katalógusban található meg.

Húsz évvel később újra megfogalmazódik a katalóguskészítés fontossága: „A néprajzi múzeumi-muzeológiai kutatómunka egyik alapvető követelménye kell hogy legyen a műtárgyállomány és az adattári dokumentációs anyag minél alaposabb, informatívabb feltárása és olyan tudományos katalógusokban való közzététele, melyek alapjául szolgálnak mind a bevált klasszikus, mind pedig a komplex szemléletet és az interdiszciplináris módszert alkalmazó tudományos feldolgozó, analizáló és szintetizáló munkának, hazai és nemzetközi vonatkozásban egyaránt” – írja Gráfi Imre (GRÁFIK 1992. 378).

Ugyancsak ő legutóbbi tanulmányában megkülönböztet tárgye gyűjtéseket és tárgyrendszereket, amelyek a katalógusok készítésekor is figyelembe veendő/vehető kiindulási pontok. A tárgye gyűjtést különböző körülmények következtében, illetve eltérő, de meghatározott feltételek alapján összeállt tárgyak halmazának, míg a tárgyrendszert – Jean Baudrillard nyomán – a tipológiailag egynemű vagy összetartozó tárgyak meghatározható törvényszerűségek szerint rendezett csoportjának tekinti (GRÁFIK 2014. 333, 334). A (gyűjteményi) katalógusok tárgyakat bemutató része a műtárgy leírását, tipológiáját és vizuális dokumentációját tartalmazza. Ugyancsak Gráfi Imre meghatározásával élve az objektum szintjén a katalógus tartalma az anyagfelhasználás, technikai-technológiai kérdések, a tárgy készítésének és használatának, valamint a tárgy esztétikai vonatkozásainak bemutatása, az objektumon kívüli szinten pedig a tárgy és más tárgyak viszonylataival, a tárgy és a tárgyat készítő/használó ember viszonyrendszerével (a tárgy funkciója), a tárgy és az adott közösség társadalmi-kulturális viszonyával (a tárgy szimbolikus tartalma) való foglalkozás (GRÁFIK 2014. 341).

Wilhelm Gábor *Tárgyelmelet, tárgytipológia, tárgyleírás* című munkájában ezt írja: „A tárgyak kulturális használatának figyelmen kívül hagyása eleve lehetetlenné és érdektelenné tenné a leírások etnológiai perspektíváját” (WILHELM 2006. 41.), ugyanakkor számomra némileg érthetetlen módon azt is kifejti, hogy a leírások muzeológiai vetületével nem kíván foglalkozni, mert ezek gyakorlati szempontokat is figyelembe vesznek. Megítélésem szerint a kettő egymástól elválaszthatatlan. Közben ő is javasol egy tárgyleírési rendszert, melynek egyes elemeihez részletes magyarázatot is fűz (WILHELM 2006. 53). Mások is próbálják a műfajt, illetve ahhoz való viszonyukat meghatározni. Elgondolkodtató például Szojka Emese meghatározása, aki a *Sárközi bútor* című katalógus tapasztalatairól gondolkodva írja a következőt: „a műfaj befogadási közege olyanira tág, hogy lehetővé válik mindazon tapasztalatok együttes alkalmazása, amelyek a múzeumi tárgyra mint különös objektumra vonatkoznak” (SZOJKA 2006. 69).

Három példát szeretnék röviden felidézni, bemutatni, mindhárom más szempontból érdekes. Az első a Dán Nemzeti Múzeum kiadványa a dán kerekas ekékről, 1959-ben jelent meg (MICHELSEN 1959). A szerző bevezetőjében leszögezi, hogy a munka törekvése egy, a kutatók számára szolgáló forrásanyag összeállítása. Ennek megfelelően a kötet egy szűkszavú bevezetőből és egy, az eketípus területi megjelenését bemutató térképből, tárgyfotókból és hozzájuk tartozó rendkívül tömör leírásokból áll. Egy klasszikus néprajzi tárgyípus teljességre törekvő, ám kevés adatot bemutatása.

A második egy kiállítási katalógus *50 év – 50 tárgy* címmel, amely a Központi Bányászati Múzeum megnyitására készült, és hazai közgyűjtemények legszebb, bányászathoz kapcsolódó tárgyaiból válogatott hitvallása szerint: „Ezen egyszeri alkalommal egymás mellé került tárgyak hatása összeadódik, s egymást erősítve, új tartalmat adhat bányászatunk múltjáról látogatóink-

nak.” (BIRCHER – BRAUNNÉ WAGNER, szerk. 2007.) Igényes kiadvány, sok szempontú tárgyválogatás, részletes tárgyleírásokkal.

A harmadik az a katalógus, melyet az osztrák Néprajzi Múzeum 2004-ben, a tíz európai ország EU-hoz való csatlakozása alkalmából létrejött kiállításához készített, amely országonként az identitásra legjellemzőbb tárgyakat kiválasztva mutatja be az adott ország kultúrájának szelektét (SCHINDLER 2004). Az utóbbi két esetben a válogatásnak, a szelekciónak rendkívül jelentős szerepe van, ez határozza meg a tartalmi felépítést.

Catalogi Musei Ethnographiae

1993-tól indult el a Néprajzi Múzeumban az a tárgykatalógus-sorozat, amely jelenleg húsz kötetet számlál.²

E sorozat első darabjaival kapcsolatban fogalmaztam meg észrevételeimet majd egy évtizede, ezeknek egy részét talán nem haszontalan felidézni most sem: „Az előzmények sokfélesége, a koncepciók különbözősége és a következetesség hiányának konstatálása alapján még mindig joggal tehetjük fel a kérdést: Mire és hogyan használhatunk ma egy tárgykatalógust? Arra, hogy egy-egy tárgycsoportot alaposabban megismerhessünk, megtudjuk, hogy egy tárgyféleségből hány darab található a múzeumban, és hogy ezek milyen területekről származnak? Esetleg arra, hogy szép képekben gyönyörködhesünk a bemutatott tárgyakról? Vagy netán arra, hogy típusokba, altípusokba rendezve megismerhessük egy-egy tárgytípus formai változatait? A tárgykatalógus mint műfaj, kinek szól: az érdeklődő nagyközönségnek vagy a szakembernek? Egyáltalán a számítógép korában szükség van-e a hagyományos értelemben vett tárgykatalógusokra, hiszen egy-egy téma iránt érdeklődő néhány élczott kereséssel elvileg választ kaphat kérdéseire.” (SZARVAS 2000, 135.)

Minden katalóguskészítés felszínre hozza a gyűjtemények, a témaválasztás problémáit, egyebek között a gyűjtők és a gyűjtés szempontjai sokféleségének következményeit, az anyag adatlásának pontatlanságait és megoldhatatlannak tűnő kérdéseit. Egy katalógus kísérlet lehet mindezek tisztázására, és ezzel hozzájárulhat egy-egy gyűjtemény anyagának pontosításához és teljesebbé tételéhez. Felvetődik a múzeumi gyűjtemények szerkezetének problémája is: melyik tárgynak melyik gyűjteményben van a helye, és miért éppen ott? Miért éppen ezeket a tárgycsoportokat ismertették/ismertetik? Van-e ebben valamiféle koncepció, vagy csupán az egyes munkatársak érdeklődési területének felelnek meg az egyes katalógusok? Esetleg megvalósult kiállításokhoz kapcsolódnak?

A katalógusok megjelentetését, illetve a hozzájuk kapcsolódó kutatások elvégzését 1993-tól OTKA-kutatási programok, illetve a Nemzeti Kulturális Alaphoz benyújtott pályázatok teszik lehetővé. Először Selmeczi Kovács Attila, majd Fejős Zoltán, később jómagam voltam a kutatási programok témavezetője.³

A sorozat kezdetben megjelenő öt része – Gáborján Alice: *Szűrűjasok* (GÁBORJÁN 1993), Szacs vay Éva: *Üvegképek* (SZACSVAY 1996), Fejér Gábor: *Székképek* (FEJÉR-ROBOZ 1999), Horváth Terézia: *Gyűrűk* (BALOGH HORVÁTH 1999), Gáborján Alice: *Cifraszűrök* (GÁBORJÁN 2000) – sem tartalmilag, sem formailag nem volt egységes. Koncepciójában, felfogásában, tartalmi és formai megvalósulásában egymástól alapvetően eltérő öt kötetről beszélhetünk, amelyek önmagukban természetesen egyfelől jelentős szakmai, muzeológiai teljesítmények, másfelől többé-kevésbé jól használható katalógusok.

A későbbiekben, Gráfik Imre 2002-ben megjelent *A nyereg* című katalógusától kezdődően megfigyelhető az egységességre való törekvés és az azonos tudományos szempontrendszer szem előtt tartása (GRÁFIK 2002). A Gráfik Imre által kidolgozott, megbeszéléseken, tanácskozásokon kiérlelt szempontrendszer lett az alapja a további kötetek tárgyleíró részének. E szerint a tárgy elnevezése, leltári száma és fotója mellett szerepel annak helyi megnevezése, anyaga, mérete, készítési technikája, valamint rövid leírása. Külön feltüntetésre kerül a készítő neve, a készítés helye és ideje, a használat helye, valamint a gyűjtés, beszerzésre vonatkozó adatok, így a gyűjtő neve, a gyűjtés helye és ideje, a beszerzés módja. A kötetek bevezető tanulmányai angol nyelven is olvashatók.

2 További öt kötet előkészületben, amelyek 2015–2016-ban jelennek meg.

3 A Néprajzi Múzeum a korábbiakban négy sikeres katalógusprogramot teljesített; kettőt Selmeczi Kovács Attila (1996–1999, OTKA T020723; 1998–2001, OTKA T025412), egyet Fejős Zoltán (2002–2005 T037830), egyet pedig Szarvas Zsuzsa (2007–2010, OTKA 68303) vezetésével.

A sorozat egységes arculata beleillik a Néprajzi Múzeum újabb kiadványait jellemző igényesen, szépen kivitelezett munkák sorába. Az új, egységes koncepció jegyében született kötetek a következők: Gráfi Imre: *A nyereg* (GRÁFIK 2002), Sáfrány Zsuzsa: *A tükrös* (SÁFRÁNY 2003), Csupor István – Rékai Miklós: *A vajköpülő* (CSUPOR–RÉKAI 2003), G. Szabó Zoltán: *A duda* (G. SZABÓ 2004), Szojka Emese: *A sárközi bútor* (SZOJKA 2005), Selmeczi-Kovács Attila: *A kézi aratás járulékos eszközei* (SELMECZI-KOVÁCS 2006), Gráfi Imre: *Céhemlékek* (GRÁFIK 2008), Selmeczi Kovács Attila: *A tokmány* (SELMECZI-KOVÁCS 2008), Katona Edit: *Felírtos tárgyak* (KATONA 2009), Főzy Vilma: *A piaró gyűjtemény* (FŐZY 2010), Csupor István: *Céhes kerámiák* (CSUPOR 2010), Kerezsi Ágnes: *Obi-ugor viseletek* (KEREZSI 2010), Szacsvey Éva: *Szobrok* (SZACSVAY 2011), Bíró Anna: *Huon-öböl fej- és mellétszek*. Bíró Lajos gyűjteménye 1. (BÍRÓ A. 2013), Csupor István – Fűvessy Anikó: *A miskakancsó* (CSUPOR–FÜVESSY 2014).⁴

Ahogy Fejős Zoltán a kutatási program második szakaszát lezáró jelentésében írja, a kutatás során nem volt cél, hogy az azonos szempontok érvényesítése kiterjedjen a feldolgozás körébe bevont tárgy- és gyűjteményfajták kiválasztására. Ez egyrészt praktikus okokra vezethető vissza: a résztvevők tudományos érdeklődése, felkészültsége és gyűjteményi tapasztalatai nagymértékben különböznek egymástól.

Módszertanilag fontosabbnak látja a gyűjteményi és ezáltal a feldolgozott anyag heterogén, egymással nehezen összevethető voltának tudatos vállalását. Ahogyan fogalmaz: „a kutatásnak nem lényegtelen célja épp az volt, hogy a műtárgykatalógus különböző megoldásait dolgozza ki az egységes leírási szempontok mellett, azoknak figyelembe vételével. Ily módon sikerült elérni azt, hogy mindegyik feldolgozás azonos kritériumok szerint mutatja be az egyes műtárgyakat.” (Fejős Zoltán, OTKA-zárójelentés.)

A kompromisszumos megoldást tartja járható útnak, s a megjelent kötetek valóban ennek a bizonyítékai. A kutatók az egyes kötetekben az anyag értelmezésére szabad kezet kapnak, s saját felkészültségük, érdeklődési körük, ismereteik alapján dolgozzák fel a kiválasztott tárgy-típusokat.⁵

Az egyes katalógustípusok az anyag természetéből és az adatfeldolgozás különbségeiből származnak. A sorozat megjelent kötetében azok vannak túlsúlyban, amelyek leginkább a „klasszikus” formai, tárgytípológiai és geográfiai feldolgozást részesítik előnyben (nyereg, tükrös, vajköpülő, duda, kézi aratás járulékos eszközei, a tokmány), van, ahol a kontextus, a használat és a funkció elemzése kerül előtérbe (céhemlékek, céhes kerámiák), máshol pedig a tárgyat meghatározó sajátos vonás szerepe válik fontossá (felírtos textíliák). Ugyancsak másfajta megközelítést jelent, amikor egy tárgycsoporton belül kerülnek az egy tárgycsoportba tartozók számbavételre (sárközi bútor, obi-ugor textilek, szobrok, miskakancsók). Megjelentek (és előkészítés alatt állnak) az úgynevezett gyűjtői katalógusok, amelyek egy-egy meghatározó jelentőségű gyűjtő, kutató anyagát tárják fel, s a gyűjtő munkásságán túl az általa gyűjtött tárgycsoportok „életrajzát” is bemutatják. Ezek elsősorban a Néprajzi Múzeum nemzetközi gyűjteményeinek anyagát dolgozzák föl (Boglár Lajos piaró anyag, de ilyen a Bíró-gyűjtemény).⁶

Ezek a „típusok” a legtöbb esetben nem kizárólagosak, a különböző szempontok keveredhetnek egymással.

A vitathatatlan eredmények, a jelentős egyéni szakmai teljesítmények s a forrásanyag igényes feltárása mellett azonban folyamatosan szem előtt kell tartani a múzeumi anyag és ettől elválaszthatatlanul a feldolgozás esetlegességét, korlátait. A véletlenek, az egyes korszakok tudományos szemléletének különbségei alakították a Néprajzi Múzeum anyagát, s ez rányomja a bélyegét többek között a katalógusok létrehozására, az anyag feldolgozására is. Tisztában vannak ezzel a katalóguskészítést felvállaló kutatók is, s olykor ők maguk fogalmazzák meg a feldolgozott anyaggal kapcsolatos kétélyeiket (lásd például GRÁFIK 1992; 2014; SZOJKA 2006). Egy-egy katalógusban olyan tárgyak, tárgycsoportok kerülnek egybe egyfajta rendezőelv alapján, amelyek eredetileg nem voltak azonos csoport részei, akár térben, akár időben különböző korok és helyek termékei. Ezeket hozza össze a kutatói érdeklődés vagy éppen a financiális lehetőségek, nagyon óvatosan kell tehát bánni az anyag értelmezésével.

A fentiekben elemzett adottságok és lehetőségek következtében azt mondhatjuk, hogy a Néprajzi Múze-

4 A sorozat további kötetéről írt ismertetést Máté György (MÁTÉ 2006).

5 Ebben a kötetben Gyarmati János tanulmánya az Európán kívüli anyagot tárgyaló katalógusokkal foglalkozik. Írásában nehezményezi a katalógusok egységesített formai követelményeire vonatkozó törekvéseket, amellyel érvel, hogy mindig az adott anyag sajátosságait kellene figyelembe venni.

6 Idetartozik az előkészítés alatt álló Torday Emil-féle gyűjtemény és Diószegi Vilmos sámántárgyai.

um tárgykatalógusai egy hagyományos eszközökkel és módszerekkel összegyűjtött forrásanyag leginkább hagyományos eszközökkel és módszerekkel feldolgozott publikációs formájának tekinthetők. Ez természetes is, hiszen a feldolgozás módja nehezen tud elszakadni a feldolgozott anyag sajátosságaitól. Nem tud túllépni annak esetlegességein, korlátain.

A katalógusok jellemzői

A tárgykatalógusoknak számos formáját ismerjük külföldi és hazai példákból egyaránt. Különböznek tartalmukban, formájukban, abban, hogy milyen és mekkora tárgycsoportot választanak az elemzés tárgyául, hogy egy tárgy vagy tárgycsoport kultúrtörténeti háttérének megrajzolása a céljuk, s ehhez a tárgyak csupán illusztrációként szolgálnak, vagy magukból a tárgyakból indulnak ki, és azok részletes elemzését, bemutatását választják.

A különféle megközelítési módokon túl – és ezzel tisztában kell lennünk – az egyes katalógusok tartalmát egy alapvető kérdés határozza meg: mi kerüljön bele, hol lehet és hol kell meghúzni a válogatás határait. Legegyszerűbb (de nem a leggyakoribb) az, amikor az adott tárgyfeleség teljes múzeumi állománya feldolgozható. Amikor azonban túlságosan nagy vagy éppen heterogén az anyag, határokat kell kijelölni. Ilyenkor sokkal inkább a pragmatikus elvek, mintsem a teoretikus elképzelések a meghatározóak. A leginkább járható útnak az a módszertani megoldás tűnik, hogy egyrészt világosan meg kell húzni a túlzottan nagy anyag határait, másrészt pedig azon belül a teljes tárgyállományt fel kell dolgozni.

Műtárgykatalógus és digitalizálás

A Néprajzi Múzeum katalógusaiban feldolgozott több ezer műtárgy nemcsak a megjelent kötetek formájában teszi a tárgyakat a szakma és a nagyközönség számára megközelíthetővé. Ezek a tárgyak szorosan kapcsolódnak a Néprajzi Múzeum digitalizációs programjához, s ilyen formában ennek az anyagnak egy másfajta publikációs formáját jelentik (GRANASZTÓI 2012).⁷

Ugyanakkor azonban meg kell tudnunk határozni például ezeknek a katalógusoknak a viszonyát a modern muzeológiához: a belőlük kiolvasható tendenciák kapcsán választ kell keresnünk arra a kérdésre, hogyan lehet egyszerre alapmű és a tárgykultúra másfajta elemzésének forrásanyaga egy-egy katalógus.

Felül kell bírálnunk azt a fajta magátólértéktudóságot, amellyel a múzeumi tárgyak ilyenfajta feldolgozását kezeljük, kereteit meghatározzuk, még akkor is, ha ehhez segítségül hívjuk a technika legújabb vívmányait, használjuk a számítógépes adatbázisokat, áttekinthetőbbé, sokoldalúbban használhatóvá tesszük munkáinkat.

Az elemzés módjának, a forrásanyag felhasználásának kezelését ebből a kontextusból kilépve másfajta keretek között is elképzelhetjük, másfajta diskurzusba helyezhetjük. Mindez természetesen jóval túllép a tárgykatalógusok műfaján, a teljes múzeumi anyag feldolgozhatóságának, hozzáférhetőségének újragondolását is jelentheti.

A *networked object* teória – ez hálózati tárgyat jelent, amely a virtuális gyűjteményeket kiemeli a múzeumok falai közül, és térben, időben cirkuláltatja, s ezáltal különböző kontextusokba helyezi – amellet érvel, hogy a múzeumi világ és a közkultúra között egyfajta mediátori funkciót tölt be, amely nagyon sokfelé tágítja a határokat (CAMERON–MENGLER 2009). A tárgy az online közegbe kerülve kilép a zárt, csak a muzeológusok által meghatározható és feldolgozható szerepéből, mindenki által megközelíthetővé válik. Bárki hozzáfűzhet valamit, kiegészítheti, kommentálhatja. Ez természetesen sokféle problémát felvet (a szerzőség, a tudományos hitelesség stb. kérdése), ugyanakkor egészen újfajta perspektívákat nyithat. Az információ egészen más értékrendi szerepbe kerül, s a múzeumoknak is nyitniuk kell ebbe az irányba. Sokan felvetették, hogy a múzeumoknak maguknak is egyfajta információs helyé kell válniuk, ahol minden szabadon létrehozható, látható, változtatható, kommentálható. Ennek természetesen éppen a múzeumi gyűjtemények alapvető sajátosságai a korlátai: nehezen mozdíthatóságuk, stabilitásuk. A *networked-object* fogalmát továbbgondolva felmerült az a kérdés is, hogy a tárgy fizikai értelemben elsődleges-e, vagy kiválthatja a virtuális formája. Elsősorban a restitúciós értelemben

⁷ A digitális katalógusokról lásd ebben a kötetben Kiss Margit és Vida Gabriella, illetve Gyarmati János tanulmányát.

válik így lehetővé a tárgy megsokszorozása, s különböző értelmezési tartományok jönnek létre a különböző helyszíneken (HAGSDEN – POULTER 2012).

Clifford kontaktzóna-elméletét továbbgondolva állítják, hogy a tárgynak – például digitális formában – ki kell lépnie a múzeum falai közül, hogy különböző közösségekhez juthasson el, amelyek tagjai értelmezhetik, továbbgondolhatják.

Ha jól belegondolunk, ebben az értelemben a katalógusok már régen megtették ezt a lépést, hiszen eleve arra készülnek, hogy kilépjenek a múzeum falai közül. A kérdés az, hogy milyen formában. Ha digitálisan és digitálisan 3D formában, akkor mindenféle információvesztés nélkül (sőt) mindez megtehető. De mi lesz magával a fizikai tárggyal?

A múzeumi katalógus, bár első látásra egyszerű közlési formának tűnik, valójában leképezi tudományunk alakulásának etapjait. Műfajának, megjelenésének, tartalmának változásain keresztül meghatározhatók a néprajztudomány paradigmaváltásának összefüggései, a rendszerező típuskatalógusoktól kezdve a leíró műfajon át a különböző értelmezési tartományokig, a tárgyról alkotott felfogások változásán keresztül a digitális formák és tartalmak megjelenéséig. Érdekes tehát művelni ezt a műfajt, csak igazodni kell vele és általa is tudományunk átalakulásának tendenciáihoz.

Amellett érvelek, hogy a katalógusok valódi tudományos produktumok, amelyek – érthetetlen módon – nem vagy nagyon nehezen kerülnek bele a tudományos közgondolkodásba, de ezen változtatni közös feladatunk.

Irodalom

- BALASSA IVÁN
1949 A Néprajzi Múzeum favilla gyűjteménye. *Ethnographia*, LX. évf. 99–139.
- BALOGH Jánosné HORVÁTH Terézia
1999 Gyűrűk. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / Catalogi Musei Ethnographiae, 4.)
- BÁRKÁNYI Ildikó
2001 A Móra Ferenc Múzeum játékgyűjteménye. In EDÉLYI Péter – SZÜCS Judit (szerk.): Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1999/2000. Szeged, Csongrád Megyei Múzeumok Igazgató-sága, 143–149.
- BÁTKY Zsigmond
– 1901 Szalagszövő táblácskák. *Néprajzi Értesítő*, II. évf. 147–158.
– 1905 Magyar mángorlólapiczkák. *Néprajzi Értesítő*, VI. évf. 81–91.
– 1909 Tűzi kutyák a MN Múzeum Néprajzi Osztályából. *Néprajzi Értesítő*, X. évf. 78–89.
– 1924 Rábaközi hímezések I. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya. (Magyar népművészet, I.)
– 1926a Alföldi halász nádvágók. *Néprajzi Értesítő*, XVIII. évf. 140–141.
– 1926b Aratósarlók a Néprajzi Múzeumban. *Néprajzi Értesítő*, XVIII. évf. 75–80.
- BÁTKY Zsigmond (összeáll.)
1928 Pásztor ivópoarak. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum. (A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményei, 6.)
- BIRCHER Erzsébet – BRAUNNÉ WAGNER Roberta (szerk.)
2007 50 év – 50 tárgy. 1957–2007. Kiállítások a Központi Bányászati Múzeum megnyitására 50. évfordulójára. Sopron, Központi Bányászati Múzeum Alapítvány.
- BÍRÓ Anna
2013 Huon-öböli fej- és melldíszek. Bíró Lajos gyűjteménye 1. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / Catalogi Musei Ethnographiae, 19.)
- BOROSS Marietta
1963 Méhlikások a Néprajzi Múzeum gyűjteményében. *Néprajzi Értesítő*, XLV. évf. 35–80.
- CAMERON, Fiona – MENGLER, Sarah
2009 Complexity, Transdisciplinarity and Museum Collections Documentation: Emergent Metaphors for a Complex World. *Journal of Material Culture*, no. 14. 189–218.
- CSUPOR István
2010 Céhes kerámiák / Guild Pottery. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / Catalogi Musei Ethnographiae, 16.)
- CSUPOR István – FÜVESSY Anikó
2014 A miskakancsó. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / Catalogi Musei Ethnographiae, 20.)
- CSUPOR István – RÉKAI Miklós
2003 A vajkőpülő. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / Catalogi Musei Ethnographiae, 8.)
- DOMANOVSKY György
1953 Mezőcsáti kerámia. Budapest, Művelt Nép. (Magyar népművészet, XVII.)
- FEJÉR GÁBOR – ROBOZ László
1999 Székképek. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / Catalogi Musei Ethnographiae, 3.)
- FEJŐS Zoltán
2000 A néprajzi gyűjtemények tudományos perspektívái. *Tabula*, 3. évf. 1. sz. 77–88.
- FÉL Edit
1976 Magyar népi vászonhímzések. Budapest, Corvina.
- FÖLDES László
1958 A Néprajzi Múzeum busómaszkjai. *Néprajzi Értesítő*, XL. évf. 209–230.
- FŐZY Vilma
2010 A piaroa gyűjtemény. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / Catalogi Musei Ethnographiae, 15.)
- FÜZES Endre
– 1961 A Janus Pannonius Múzeum szaru sótar-tói. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 1960. évf. 275–322.
– 1962 A Janus Pannonius Múzeum borotvatar-tói. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 1961. évf. 139–157.

GÁBORJÁN Alice

- 1959 A Néprajzi Múzeum lábbelgyűjteménye, I. Csizmák. Néprajzi Értesítő, XLI. évf. 204–282.
- 1993 Szűrűjások. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai, 1.)
- 2000 Círaszűrök. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai, 5.)

GÖNYEY Sándor

1944 Drávaszőgi hímzések. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság. (Magyar népművészet, V.)

GRÁFIK Imre

- 1988 Vas megyei bölcstípusok. Vasi Szemle, 2. sz. 170–191.
- 1992 Új törekvések a magyarországi néprajzi muzeológiában. In MOHAY Tamás (szerk.): Közéltések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára. Debrecen, Ethnica, 371–381.
- 2002 A nyereg. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / Catalogi Musei Ethnographiae, 6.)
- 2008 Céhemlékek. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / Catalogi Musei Ethnographiae, 12.)
- 2014 Tárgyrendszerek – műtárgykatalógusok. Ethnographia, 125. évf. 333–354.

GRANASZTÓI Péter

2012 Nemzetközi szinten is jelentős online adatbázis. Digitalizáció. Kutass, böngéssz a legnagyobb magyar múzeumi gyűjteményi adatbázisban! A Néprajzi Múzeum adatbázisai. Internetcím: http://www.magyardmuzeumok.hu/muhely/965_nemzetkozi_szinten_is_jelentos_online_adatbazis.

GYÖRFFY István

1924 Szilágysági hímzések, I. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum. (Magyar népművészet, II.)

HAGSDEN, Carl – POULTER, Emma K.

2012 The real other? Museum objects in digital contact networks. Journal of Material Culture, no. 17. 265–286.

HERKELY Károly

1941 A Veszprémvármegyei Múzeum néprajzi gyűjteménye. Veszprém, Veszprémvármegyei Múzeum. (Veszprém-vármegyei füzetek, 6.)

HOFER Tamás

1983 A tárgyak elméletéhez. Felszerelések és tárgyegyüttesek néprajzi elemzése. Népi Kultúra – Népi Társadalom, XIII. évf. 39–65.

HOFFMANN Tamás

1969 A tudomány forrásai-e a múzeumok néprajzi gyűjteményei? Néprajzi Értesítő, LI. évf. 5–14.

KATONA Edit

2009 Feliratos tárgyak. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / Catalogi Musei Ethnographiae, 14.)

KEREZSI Ágnes

2010 Obi-ugor viseletek. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / Catalogi Musei Ethnographiae, 17.)

KORFF, Gottfried

2003 A néprajzi múzeum: a meghökkentés iskolája? Néprajzi Értesítő, LXXXIV. évf. 9–20.

KOVÁCS László

1937 A Néprajzi Múzeum magyar ekéi. Néprajzi Értesítő, XXIX. évf. 1–44.

KÖRMENDI Géza

1995 A tatai fazekasság. Tata, Kuny Domokos Múzeum. (A Kuny Domokos Múzeum gyűjteményei, 4.)

KRESZ Mária

1971 Emberkorsók. Adatok az antropomorf korszok funkcióhoz. Néprajzi Értesítő, LIII. évf. 143–154.

LUKÁCS László – VARRÓ Ágnes

2007 A tisztos ipar emlékei: céhek, céhemlékek, az iparosok hagyományai Fejér megyében és Székesfehérváron. Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum. (A Szent István Király Múzeum közleményei, 40.)

MANGA János

1954 Egy dunántúli faragó pásztor. Budapest, Múvelt Nép. (Magyar népművészet, XVI.)

MÁTÉ György

2006 Régi tárgyak – új katalógusok. A Néprajzi Múzeum legújabb tárgykatalógusai. Ethnographia, 117. évf. 2. sz. 207–210.

MICHELSEN, Peter

1959 Danish Wheel Ploughs: An Illustrated Catalogue. Copenhagen, National Museum.

MORVAY Péter

1939 A Néprajzi Múzeum jégpatkógyűjteménye. Néprajzi Értesítő, XXXI. évf. 1–14.

- RÁCZ Magdolna
1992 A Báthori István Múzeum népi kerámia-gyűjteménye. Nyírbátor, Báthori István Múzeum. (Nyírbátori füzetek, 3.)
- SÁFRÁNY Zsuzsa
- 1975 A Janus Pannonius Múzeum gyufatartói. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1972–73. évf. 205–222.
- 1977 Váraljai festett bútorok. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1975–76. évf. 169–173.
- 1996 Régi szücsrajzok. Budapest, Néprajzi Múzeum. (Magyar népművészet, XXIV.)
- 2003 A tükrös. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / Catalogi Musei Ethnographiae, 7.)
- SCHINDLER, Margot
2004 15+10 Europäische Identitäten. Wien, Österreichischen Museums für Volkskunde. (Kataloge des Österreichischen Museums für Volkskunde, 84.)
- SELMECZI KOVÁCS Attila
- 2006 A kézi aratás járulékos eszközei. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / Catalogi Musei Ethnographiae, 11.)
- 2008 A tokmány. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / Catalogi Musei Ethnographiae 13.)
- SIMON András
1999 A szőlőfeldolgozás és mustnyerés eszközei a Thorma János Múzeumban. In SZAKÁL Aurél (szerk.): Halasi Múzeum. Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 125. évfordulójára. Kiskunhalas, Thorma János Múzeum – Halasi Múzeum Alapítvány, 241–254.
- SOLYMOS Ede
1974 A bajai Türr István Múzeum halászati gyűjteményének típuskatalógusa. Cumania, 2. sz. 15–74.
- SZABADFALVI József
1999 Sétabotok Északkelet-Magyarországon. Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXXVIII. évf. 1101–1125.
- SZABÓ Mátyás
1955 Fiatal állatok szopását megakadályozó eszközök és eljárások. A Néprajzi Múzeum „palóka” gyűjteménye. Néprajzi Értesítő, XXXVII. évf. 131–166.
- G. SZABÓ Zoltán
2004 A duda. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / Catalogi Musei Ethnographiae, 9.)
- SZACSVAY Éva
- 1996 Üvegképek. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / Catalogi Musei Ethnographiae, 2.)
- 2011 Szobrok. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / Catalogi Musei Ethnographiae, 18.)
- SZARVAS Zsuzsa
2000 Tárgyak és képek. A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai. Tabula, 3. évf. 1. sz. 133–139.
- SZEMKEŐ Endre – GRÁFIK IMRE (szerk.)
2002 Jankó János: Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának kiállításához, 1898. Budapest, Néprajzi Múzeum. (Series Historica Ethnographica, 12.)
- SZILÁGYI Miklós
2003 Bevezetés a néprajzi muzeológiába. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó – Debreceni Egyetem. (Néprajz egyetemi hallgatóknak, 30.)
- SZOJKA Emese
- 2005 A sárközi bútor. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / Catalogi Musei Ethnographiae, 10.)
- 2006 A sárközi bútor című katalógus muzeológiai tapasztalatai. Néprajzi Értesítő, LXXXVII. évf. 69–75.
- SZOLNOKY János
1951 Az Országos Néprajzi Múzeum guzsalgyűjteménye, I. Budapest
- TÁBORI Hajnalka Cs.
- 1981 A Déri Múzeum XVII–XVIII. századi festett asztalos bútorai. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 60. évf. 273–280.
- 1983 A Déri Múzeum néprajzi gyűjteményének tornyos tükrei. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 62. évf. 353–379.
- TAKÁCS Lajos
1972 A Néprajzi Múzeum magyar gyűjteményeinek katalógusa. / Arbeiten an den systematisierten Katalogen Ungarischer Sammlungen. Néprajzi Értesítő, LIV. évf. 19–46.
- VINCZE István
1957 Magyar szőlőmetszőkések és metszéspók. Néprajzi Értesítő, XXXIX. évf. 71–101.

VISKI Károly

- 1921 Osztyák hímzések. Budapest, Kertész Nyomda.
- 1924 Székely hímzések I. Csíkmegyeiek. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya. (Magyar népművészet, VII.)

WILHELM Gábor

2006 Tárgyelmélet, tárgytipológia, tárgyleírás. Néprajzi Értesítő, LXXXVII. évf. 41–55.

ZSUZSA SZARVAS

Status report and/or representativity, or are museum catalogues a scholarly source?

The study examines the positions adopted by three earlier director-generals of the Museum of Ethnography on objects, the classification of objects and the use that can be made of them, outlines the history and main characteristics of Hungarian ethnological catalogues, the problems they conveyed and the results achieved. It then describes and analyses the main characteristics of the Museum of Ethnography's object catalogues and finally raises the possibility of placing this genre (and the attitude to museum objects and the various ways in which access is provided to them) in the context of an entirely different discourse.

Although at first sight the museum catalogue may appear to be a simple form of communication, in reality it reflects different phases in the development of the discipline. Through the changes in its genre, appearance and contents we can identify the connections of the paradigm shift in ethnology, from the classifying, type catalogues, through the descriptive genre, to the different domains of interpretation, the changes in the notion formed of the object, and the appearance of digital forms and contents.

GYARMATI JÁNOS

Gyűjtemények a kirakatban

A Néprajzi Múzeum „egzotikus” gyűjteményeinek katalógusai

Az „egzotikus” gyűjteményeket valamilyen formában bemutató kiadványok nemcsak végigkísérik, de némi túlzással keretbe is foglalják a Néprajzi Múzeum történetét. A *Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményei* című sorozat nyitókötete az 1899-ben napvilágot látott *Bíró Lajos német-új-guineai (berlinhafeni) néprajzi gyűjteményének leíró jegyzéke* volt, míg a legutóbbi ide tartozó kiadvány az ugyancsak Bíró Lajos feldolgozatlanul maradt Huon-öböli gyűjteményének fej- és mellédszeiről 2013-ban megjelent katalógus (BÍRÓ 2013). Sőt, ha nem pusztán a szigorúan vett katalógusokat tekintjük, akkor a legkorábbi ilyen publikáció megelőzte magának a múzeumnak a létrehozását is.

Alig fél évvel azt követően, hogy Xántus János közel kétéves kelet-ázsiai gyűjtőútjáról visszaérkezett, 1871 pünkösdjén a Nemzeti Múzeum természeti tárának egyik termében¹ már meg is nyílt az általa gyűjtött tárgyakból rendezett „népismeit” kiállítás. Noha gyűjteményeinek egyes részei már több mint egy évvel hazatérése előtt elkezdtek beérkezni a Nemzeti Múzeumba,² a gyűjtemény felállításával Xántus már csak azért is meg akarta várni hazatérését, mert ahhoz szükségesnek tartotta saját ismereteit, ellentétben természettudományos gyűjteményével, amelynek feldolgozását hazaküldött leveleiben éppen azért sürgette, nehogy a bécsi szakemberek megelőzzék addig ismeretlen fajok publikálásában.³ Ebben az apró, de figyelemre méltó epizódban már felbukkan a Bíró-féle óceániai gyűjtemény publikálásánál kiemelten hangsúlyos tudománypolitikai szempont, azzal a különbséggel, hogy míg 1869-ben Xántus csupán a természetrajzi anyag egy részét tartotta azonnal publikálandónak,⁴ három évtizeddel később ez a fajta tudományos versengés már az etnológiai gyűjtemények esetében is egyértelmű volt.

Kiállításának népszerűsítése érdekében Xántus egy sor, manapság mindennaposnak számító marketingfogást is bevetett. A megnyitó előtt sajtótájékoztatót tartott, majd a következő naptól kezdve, mintegy felvezetésképpen, a Jókai által szerkesztett *A Hon* című napilap cikksorozatban mutatta be a kiállítást, ezzel a sokatmondó címmel: *Egy új világ* (TÖRZSÖK 1871). A sajtótájékoztatón megjelent újságíróknak azonban nem pusztán gyűjteményét, hanem a kiállítás akkora már ugyancsak megjelent „leíró sorozatát” is bemutathatta Xántus (Sz. N. 1871. 514). Ebben a vezetőben 2533 számozott, de értelemszerűen még be nem leltározott „népismeit” tárgyat sorol fel, míg a Függelékben nagyobb csoportok szerint összefoglalva 86 050 állatnani, 65 ezer növénytani objektum, valamint 428 ásvány és kövület, 976 érme és pénz, illetve ötszáz könyv és kézirat szerepel (XÁNTUS 1871).

Azután, hogy az Iparművészeti Múzeum megalapítását követően a kelet-ázsiai gyűjtemény „műipari becsesei” bírói részét leválasztották, és „osztályai romjait”⁵ újraleltározta, a megmaradt gyűjteményrészbe pedig beolvasztotta a korábbi, Amerikából, Indiából, Ausztráliából és Új-Zélandról a múzeumba került tár-

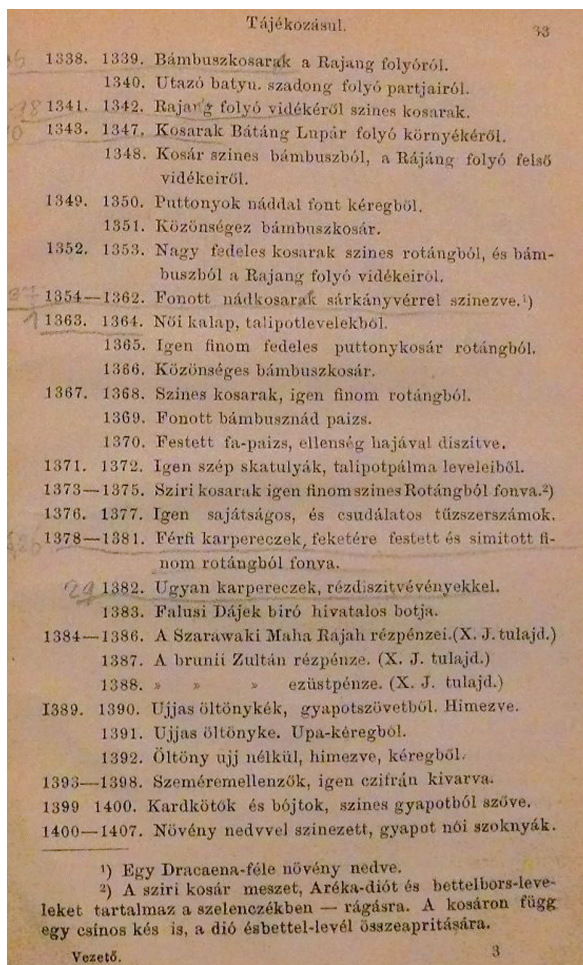
1 Vasárnapi Ujság, 1871. május 28., 22. sz. 282. p.

2 Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjtemény II/4/19. Xántus gyűjteményeinek beérkezését igazoló bizonylatok.

3 Xántus János levele Pulszky Ferenchez, Shanghai, 1869. augusztus 8. OSZK Levelestár Fond VIII/1177.

4 Xántus János levele Pulszky Ferenchez, Shanghai, 1869. augusztus 8. OSZK Levelestár Fond VIII/1177. A rovarokkal és hullókkal ellentétben a korallak, rágcsálók és emlősök publikálását Xántus azért nem tekintette sürgető feladatnak, mert azokból a bécsiak alig gyűjtöttek valamit, így ez esetben nem volt versélyben saját tudományos elsőbbsége.

5 NMI 2/1888. Xántus jelentése a múzeumi bizottsághoz a Néprajzi Tárról, 1888. január 27. Az 1872-ben megalapított Néprajzi Múzeum a Nemzeti Múzeum Ethnographiai Osztályaként jött létre, az alábbiakban – a szövegkörnyezetnek megfelelően – a múzeum és az osztály kifejezést szinonimaként használjuk.

1. kép. Borneói tárgyak leírása Xántus 1874-es Vezető...-jében

gyakat, Xántus felújította kiállítását, és újranyomatta vezetőjét, melyben 2258, immár leltári szám alapján besorolt tárgy szerepelt (XÁNTUS 1874).

Mindkét kiállítás esetében igaz, hogy a kor szokásainak megfelelően a teljes gyűjteményt bemutatták, és a kiállításban szereplő valamennyi tárgy bekerült a vezetőbe, melyben területi csoportosításban, néhány szavas meghatározással szerepeltek, esetenként egy-egy hozzá fűzött megjegyzéssel (1. kép). A két vezető annyiban tér el egymástól, hogy míg az 1871-es „leíró sorozat” elején egy szűk fél oldalon mindössze a gyűjtés céljait összegzi a szerző, addig az 1874-es vezető mintegy hatoldalas bevezető részében a kiállítás evolúciós sémán alapuló területi beosztását követve összefoglalja az adott régió általa említésre méltónak ítélt sajátosságait is. A 64, illetve 48 oldalas vezetők egyike sem tartalmaz illusztrációt, és a szó későbbi értelmében nem is tekinthetők katalógusnak.

Xántus 1874-ben kiadott második vezetőjét követően éppen negyed századra volt szükség, hogy a következő, immár klasszikus értelemben katalógusnak tekinthető múzeumi kiadvány napvilágot lásson. Ez annak fényében távolról sem meglepő, hogy a „tespedés és tengődés érájában”, ahogy a múzeum megalapítását követő másfél évtizedet Xántus jellemezte, amikor „...egy krajczár rendes dotációim sem volt vételekre...” (XÁNTUS 1892. 299, 300), mindössze 188 ajándékba kapott Európán kívüli tárggyal gyarapodott a múzeum. Az azt követő évtizedben, különösen annak második felében azonban robbanásszerű növekedés következett be: a műtárgyak száma, immár a Kárpát-medencei gyűjteményeket is beleértve, az 1893-as 3900 darabról 1899-re 29 500 beletárolt tárgyra emelkedett.

E robbanásszerű növekedés mögött jó néhány egymásba fonódó folyamat húzódik meg, e helyütt legyen elég mindezt annyiban összefoglalni, hogy 1894 végére minden összeállt ahhoz, hogy a múzeum új korszakába lépjen: Xántus János halálával és Pulszky Ferenc nyugalomba vonulásával Jankó János és Szalay Imre személyében tette kész új vezetés az osztály és a múzeum élén, egy új épület fokozatos birtokbavételével a gyűjtemény bemutatása szempontjából a korábbinál kedvezőbb, a gyarapodással együtt bővíthető elhelyezés, szerény, de előre tervezhető gyűjteménygyarapítási támogatás és minden nagy ívű fejlődés elengedhetetlen mozgatórugója, az erők összefogását kikényszerítő nagy feladat, az ezredéves kiállítás. Ilyen előzményeket követően született meg 1898-ban a múzeum első állandó kiállítása, ami a kor szokásainak megfelelően a teljes gyűjtemény „felállítását”, azaz mintegy 25-30 ezer tárgy bemutatását jelentette.⁶

Ennek az egyre nagyobb számú és mindinkább sokrétű gyűjteménynek akár csak a megfelelő beletárolásához, a megvásárlandó gyűjtemények értékének megállapításához, tudományos feldolgozásához mind sürgetőbbé vált egy megfelelő szakkönyvtár felállítása. Ennek szükségességét már Xántus is felvetette,⁷ Jankó pedig később azzal érvelt, hogy „...a múzeumi tisztviselőtől meg kell kívánnunk továbbá, hogy ne csak irodalmi nívón legyen, hanem hogy maga is irodalmilag működjék...”, s mivel az egyetemen nincs néprajzoktatás, „...a tisztviselő képzését csakis az osztályban nyerheti egy jól összeállított szakkönyvtár felhasználásával”.⁸ Minderre azonban csak az osztály rendszeres működését biztosító pénzügyi keretek megteremtése után lehetett érdemben gondolni, első ízben 1894-ben, amikor külön „...300 forint szakkönyvtári dotáció”-t⁹ kapott az osztály. Ezt követően igényelt Jankó ötezer forintot szakkönyvtár alapítására, illetve az általa beterjesztett legelső, 1896-ra vonatkozó költségvetési tervezetben négyszáz forintot a könyvtár gyarapítására (ebből kétszáz forintot a folyóiratokra szánt).¹⁰

A szakkönyvtár cserékkel történő fejlesztése érdekében is, de még inkább az osztály tudományos tevékenységének, eredményeinek közzététele, szakmai elismertetése szempontjából mérföldkő volt a gyűjtemények tudományos feldolgozását célzó kiadványok megindítása. Az első lépés ismét csak Xántus nevéhez fűződött, amikor kezdeményezésére sikerült elérni, hogy a Nemzeti Múzeum kiadványaira előirányzott összegből ötszáz forintot a Néprajzi Osztály tárgyainak a Néprajzi Társaság által kiadott *Ethnographiában* történő publikálására fordítsanak.¹¹ Ez azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mert az osztály munkatársai szerint a gyűjtemények nem kaptak kellő publicitást, teret a folyóiratban (BALASSA 1997. 86–87; NAGY 2003. 9), ezért Jankó már 1896-ban, miután az *Ethnographia* számára az arra járó támogatás folyósításának megtagadását indítványozta, egy alkalmanként kiadott, négy-öt íves „kellőképp illusztrált”, magyar és német nyelvű füzet megjelentetését javasolta a múzeum igazgatójának, amely a berlini Museum für Völkerkunde kétféle kiadványainak mintájára a tervbe vett Acta Musei Nationalis mellett jelenne meg, és az osztály munkatársainak tanulmányait közölné.¹² A megoldást végül az jelentette, hogy 1900-tól az *Ethnographiától* különválva, de annak mellékleteként útjára indult *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője* (NAGY 2003. 10). Ez azonban nem oldhatta meg a nagyobb gyűjtemények monografikus feldolgozásának kérdését. Ennek érdekében indították el *A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményei* című sorozatot 1899-ben, melynek első kötete Bíró Lajos berlinhafeni (JANKÓ, szerk. 1899), míg a harmadik ugyancsak Bíró Astrolabe-öbölgyűjteményének katalógusa (SEMAYER, szerk. 1901) lett.

Noha a szóban forgó időszakban a Néprajzi Osztály még mindig inkább *Völkerkunde*, mint *Volkskunde* múzeumnak volt tekinthető – tárgyegyüttesének több mint felét tették ki az „egzotikus” gyűjtemények –, ebből nem következett volna törvényszerűen, hogy a gyűjteményfeltáró sorozat első kötete, sőt végül az első három kötetből kettő nemcsak hogy Európán kívüli, hanem új-guineai gyűjteményt tárgyaljon. Ez a körülmény számos kérdést vet fel, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a szóban forgó tárgyegyüttes feldolgozására leginkább hivatott gyűjtő még vissza sem tért a te-repről. A feldolgozó munkát olyanok végezték el helyette, akik ugyan a feladat minél jobb megoldása érdekében tanulmányoztak hasonló múzeumi gyűjteményeket, de

6 A kiállításához tervezett „kalauz” ugyan jelentős részben elkészült, de végül soha nem jelent meg (GRÁFIK 2002; JANKÓ 2002).

7 NMI 16/1889. Xántus János évnegyedes (1889 okt-decz) jelentése, 1890. január 13.

8 NMI 61/1896. Javaslat az osztály tízévi elhelyezésére, 1896. november 28. A forrás-idézeteket betűhíven közöljük a magánhangzók hosszúságától és a központozástól eltekintve, melyek a mai helyesírási szabályok szerint szerepelnek.

9 NMI 2/1896. Jankó János: A m. n. múzeum Néprajzi Osztályának története.

10 NMI 36/1895. Költségvetési irányzat az 1896. évre, 1895. június 6. NMI 67/1902. Költségvetés 1903-ra, 1902. május 7.

11 NMI 4/1892. Az „Ethnographia” folyóirat kiadásához a Múzeum 500 fttal járul hozzá, 1892. április 12.

12 NMI 61/1896. Javaslat az osztály tízévi elhelyezésére, 1896. november 28.

2. kép. Rajzos tábla Bíró 1899-ben megjelent katalógusából
Kerék Eszter felvétele

iket egyszersmind a nemzetek (PENNY 2003. 102), sőt egyes múzeumok (BUSCHMANN 2000) közötti presztízszküzdelem szolgálatába is állították, s nagyobb elismertségüket nem pusztán gyűjteményeik gyarapításával, hanem azok mielőbbi és minél reprezentatívabb kiadványokban történő megjelentetésével is biztosítani kívánták, ahogy a Bíró második gyűjteményét közreadó Semayer Vilibáld utalt is erre (SEMAYER, szerk. 1901. 1).

A Fenichel Sámuel gyűjtésének folytatására Új-Guineába utazó Bíró 1896. január 1-jén érkezett meg a mindössze egy évtizeddel korábban alapított német gyarmati kormányzati székhelyére, Friedrich-Wilhelmshafenbe (Madang). Első, jegyzeteivel ellátott berlinhafari gyűjteménye egy évvel később érkezett Budapestre.¹³ A gyűjtemény 747 néprajzi tárgyat és 42 fényképet tartalmazott, amelyből a gyűjteményen belüli és a korábban beérkezett Fenichel-gyűjteménynek köszönhetően meglévő duplumok leválasztását követően 594 darabot vásárolt meg a múzeum.¹⁴ Alig fél évvel később a Bíró-gyűjtemény publikálása céljából a berlini óceániai kollekciót tanulmányozó Jankó János a már megjelenés alatt lévő katalógus előszavában így magyarázta, miért

nem voltak a terület specialistái, és soha nem jártak a gyűjtés helyszínén. Ezt a helyzetet még élesebb fénybe helyezi az a tény, hogy Bíró személyében nem olyan gyűjtőről volt szó, aki egyszerűen csak összehordta a hazaküldött tárgyakat, hanem olyan tudósról, aki a maga korában unikumnak számító mennyiségű és minőségű adatot jegyzett le, ami a végső terméknek tekinthető kiadványt egyedülálló tudományos színvonalra emelhetne volna.

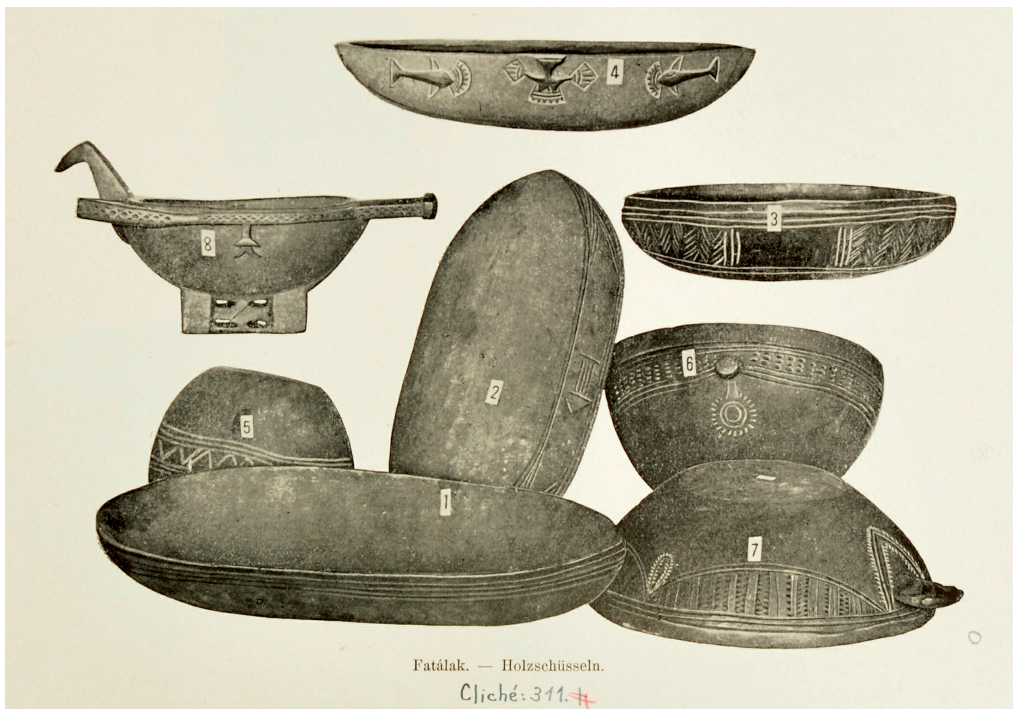
Annak érdekében, hogy megérthessük, a múzeum miért választotta ezt a szokatlan eljárást, a fentiekben elemzett belső tényezők mellett szükséges egy pillantást vetnünk a meghatározó szerepet játszó külső tényezőkre is. A 19. század utolsó évtizedében legvirágzóbb korszakába lépő múzeum Új-Guinea, illetve a kisebb melanéziai szigetek tudományos felfedezése kapcsán tudott bekapcsolódni abba a század eleje óta egyre nagyobb lendületet vevő folyamatba, melynek során a magyar intézmény nyelv nagyjából egy időben létrejövő, de jóval korábbi uralkodói és magánkollekciókra támaszkodó, hasonló profilú nyugati múzeumok a világ minden részéről begyűjtött néprajzi tárgyakkal nemcsak hogy megtöltötték raktáraikat, de e gyűjteménye-

esett a választás Bíró Lajos új-guineai gyűjteményére: „Az ethnographiának kétségtelenül a legklasszikusabb földje, mert a nép a fémeket csak az utolsó 10 évben ismerte meg, s eddig (és részben ma is) fémtelen (kő-) korszakát élte.” (JANKÓ 1899. V.) Ebből az indoklásból a háttérben meghúzódó okok számos rétege bontható ki, itt a legközvetlenebbet említjük. A korabeli etnológia az emberiség ősi állapotainak megismerését remélte az olyan kortárs „kőkori” társadalmak tanulmányozásától, mint az akkoriban gyarmatosított Új-Guinea-külvilág által még érintetlennek tekintett kultúrája. Ennek

¹³ NMI 5/1897. Bíró új guineai jegyzéke első küldeményéről, 1897. január 27.

¹⁴ NMI 21/1897. Bíró első küldeményéről és felbecsléséről szóló jelentés, 1897. március 3. A 153. duplumként leválasztott tárgyat a múzeum egy közvetítőn keresztül áruba bocsátotta. NMI 48/1897. Igazgatósági értesítés Bíró L. I. népr. küldeményéről, 1897. június 21.

3. kép. Fotótábla Bíró 1901-ben megjelent katalógusából

Kerék Eszter felvétele

bemutatását alkalmasnak vélték az evolucionista elveken nyugvó kultúrfejlődés legalsó fokának reprezentálására, s ilyenformán Bíró gyűjteménye éppen megfelelő volt, hogy egy fenti elveken nyugvó kiadványsorozat első kötetének tárgya legyen.

A Bíró jegyzeteinek felhasználásával, magyar és német nyelven, az Akadémia anyagi támogatásával megjelentetett leíró katalógus, melyben tárgy típusonként csoportosítva, valamennyi tárgyhöz rajzot mellékelve (2. kép) publikálták csaknem a teljes első Bíró-gyűjteményt (594 tárgyból ötszáz darabot), nemzetközi szakmai körökben osztatlan sikert aratott. Azon túlmenően, hogy hozzájárult a budapesti gyűjtemények tudományos értékének meg- és elismeréséhez, egyúttal a „legelső rendű külföldi intézetekkel juttatta csereviszonyba” az osztályt,¹⁵ azaz fontos szerepet játszott a könyvtár fejlesztésében is. Aligha kétséges, hogy Pápai Károly vogul-osztják gyűjtésének, továbbá egy kalotaszegi kötetnek a kiadása mellett – amitől a magyar gyűjtemények ismertté válását remélték külföldön¹⁶ – ezért került tervbe Bíró Astrolabe-öböli gyűjteményének megjelentetése is, dacára annak, hogy Jankó szerint „...az astrolabe-vidéki küldeményt csak a gyűjtések befejezte után, s a Fenichel gyűjteménnyel együtt külön kötetben szándékozunk ismertetni” (JANKÓ 1899. VIII).

Bíró ez utóbbi, 1896 októberétől nagyjából 1897 júniusáig tartó Astrolabe-öböli gyűjtéséből származó 840 tárgy és a tárgyakhoz mellékelte részletes jegyzetanyag (VARGYAS 2008. 214) még abban az évben megérkezett, de az osztálynak az éppen azokra az évekre eső, minden más időszakot meghaladó feladatai – a millenniumi és az úgynevezett Néprajzi Missio-kiállítás anyagának, illetve az Iparművészeti Múzeum által visszaadott gyűjteményeknek a befogadása, az állandó kiállítás felállítása és Jankó oroszországi expedíciója – miatt a gyűjtemény

¹⁵ NMI 67/1902. Költségvetés 1903-ra, 1902. május 7.

¹⁶ NMI 23/1900. Költségvetés az 1901. évre, 1900. március 23.

bevételezésére (a küldeményből végül 641 darabot leltározott be a múzeum) és felértékelésére csak 1899 végén kerülhetett sor.¹⁷

Mindezek dacára a kiadást mégis annyira sürgetőnek találták, hogy Jankó kinyilatkoztatott szándékával ellentétben ezúttal sem várták meg a gyűjtő hazatérését, és Fenichel Bírót meghaladó Astrolabe-öböl gyűjteménye¹⁸ sem került a kötetbe, a nemzetközi gyűjtemények gondozásával megbízott Semayer Vilibáld 1899-ben pedig egyenesen azért töltött három hetet a berlini Museum für Völkerkundében, hogy a Bíró-gyűjtemény felbecslése és a készülő kötet előkészítése céljából tanulmányozza Otto Finschnek az Astrolabe- és a Huon-öbölben gyűjtött anyagát.¹⁹

Az elsővel azonos formában megjelentetett, de Bíró jegyzeteire sokkal inkább támaszkodó, jobbára már műtárgyfotókkal (3. kép) illusztrált második katalógust is osztatlan elismerés fogadta, és a két kiadványnak köszönhetően Bíró gyűjteménye bekerült a tudományos vérkeringésbe: a bécsi Hofmuseum antropológiai osztályának vezetője, Franz Heger például egy hónapig tanulmányozta az anyagot Budapesten (BIRÓ 2008. 253, 254). Jankó pedig azt állapíthatta meg, hogy Fenichel és Bíró gyűjteményével „...az egész művelt Nyugat elismerését vívták ki..., s múzeumunkat egyszerre felemelték Európa elsőrangú múzeumai sorába...” (JANKÓ 2002. 139), ami pontosan kifejezi, hogy a múzeum tisztviselői miért tulajdonítottak akkora jelentőséget ezeknek a gyűjteményeknek s tudományos közzétételüknek.

Mégis föl kell tennünk a kérdést: mindezzel együtt is miért siettek annyira a publikálással, hogy figyelmen kívül hagyták Bíró azon kifejezett szándékát, hogy ő maga is részt kívánt venni gyűjteménye feldolgozásában, különösképpen mert terepen szerzett tapasztalatai nemegyszer ellentmondtak a szakirodalom állításainak, és később gyűjtött adatait is szerette volna a katalógusokba beépíteni.

A magyarázat már előbukkant az első kötet előszavában, amikor Jankó arról írt, hogy „a gyűjtemény több, az irodalomban eddig még nem közölt alakot és gazdag sorozatokat tartalmaz” (JANKÓ 1899. X), amit Semayer a második kötet előszavában azzal egészített ki, hogy az előző kötet megjelenése óta eltelt másfél év alatt sok publikáció, köztük négy német szakkönyv is megjelent, és Bíró katalógusaival a magyar néprajztudomány végre valamivel hozzájárulhat a művelt Nyugat által felmutatott tudományos teljesítményhez (SEMAYER, szerk. 1901. 1, 2). A legnyomósabb, a dolog lényegét megtestesítő ok azonban Jankónak abból az előterjesztéséből olvasható ki, amelyet még 1897-ben, az első Bíró-gyűjtemény beérkezésekor, akkor, amikor nagy léptékben vette kezdetét az ilyen típusú műtárgygyarapítás, terjesztett a múzeum vezetése elé.²⁰

Ebben határozott különbséget tett a gyűjtemény értéke és a múzeum által fizetendő ár között. Az előbbire a „külföldi néprajzi piac” árait tekintette irányadónak, mely szerint a „...tárgy annyit ér, amennyiért az az európai piacokon megszerezhető”.²¹ Ez alól kivételt képeznek az olyan tárgyak, melyek sem a műtárgypiacon, sem pedig gyűjteményekben nem szerepelnek, de idővel megszerezhetőek. Meglátása szerint ezeknek igazán magas értéke akkor van a múzeum számára, ha „...azokat mi az európai irodalomban *elsőként* közzétehetjük s ezzel a mi múzeumi példányunkat *typussá* tehetjük...” (kiemelés az eredetiben).²² Az angol és német szakirodalom áttekintése, valamint a korabeli vezető etnológiai múzeumnak számító berlini, bécsi és leideni múzeumokban szerzett személyes tapasztalatai alapján Jankó arra a következtetésre jutott, hogy Bíró gyűjteményében jó néhány ilyen darab található, és ha időben publikálják őket, akkor a Néprajzi Osztály gyűjteménye „typust fog képezni”, megnövelve ezzel a gyűjtemény értékét. Ha azonban ezt a kedvező alkalmat a múzeum elmulasztja, és a szóban forgó darabok más múzeumokba is bekerülnek, majd azok publikálják elsőként őket, akkor a Néprajzi Osztály tárgyainak értéke „csakis a piaci árra szállna le”.²³

17 NMI 11/1900. Felterjesztés Bíró Lajos második gyűjteménye (Astrolabe öböl) becslési leltárának, 1900. január 27. 1900-ban még további 255, Bíró által az Astrolabe-öbölben gyűjtött tárgyat fogadott be a múzeum.

18 A múzeumi dokumentáció szerint ez mintegy ezer tárgyra rúg.

19 NMI 94/1899. Ajánlólevél Semayer számára Bastianhoz, Bartelshez és Luschannhoz Berlinben, 1899. augusztus 1. NMI 116/1899. Jelentés az év III. negyedéről, 1899. október 14. NMI 11/1900. Felterjesztés Bíró Lajos második gyűjteménye (Astrolabe öböl) becslési leltárának, 1900. január 27. NMI 32/1900. Jelentés az osztály 1899.iki állapotáról, 1900. április 20.

20 NMI 21/1897. Bíró első gyűjteménye, 1897. március 3.

21 NMI 21/1897. Bíró első gyűjteménye, 1897. március 3. Ezek ingadozására mindjárt egy példával is szolgál, amikor megemlíti, hogy a csonteszközök ára az oxfordi Webster-katalógus 1895. júniusi árához képest 10,5 forintról 4,5, sőt 3 forintra csökkent, mivel ebből a tárgytypusból nagyobb mennyiség érkezett Európába.

22 NMI 21/1897. Bíró első gyűjteménye, 1897. március 3.

23 NMI 21/1897. Bíró első gyűjteménye, 1897. március 3.

A fenti okfejtés két dologra is élesen rávilágít. Egyfelől magyarázattal szolgál arra vonatkozóan, hogy a Néprajzi Osztály miért sietett annyira a Bíró-gyűjtemények publikálásával, hogy meg sem várta az egy-egy területről való teljes gyűjtemény beérkezését, még kevésbé azt, hogy a hazatérő Bíró jegyzetei és nem lejegyezhető tereptapasztalatai birtokában maga publikálja gyűjteményét, másfelől arra, hogy a 19. század utolsó éveiben milyen éles tudományos verseny és anyagi vonzatokat sem nélkülöző presztízsharc zajlott a különböző múzeumok között annak érdekében, hogy az egyes múzeumok, rajtuk keresztül pedig saját nemzetük minél előkelőbb helyet foglaljanak el az egyes országoknak a kultúra területén is folytatott vetélkedésében. Bár mindehhez hozzá kell tennünk azt is, hogy ebben a versengésben, amint a fenti példából is kitűnik, valójában nem annyira a tudományos, szellemi teljesítmény számíthatott sikernek, mind inkább a megszerzett és birtokolt kulturális javak ritkaságértéke és mennyisége.²⁴

Ez világosan megfogalmazódik Jankó okfejtésének további részében, ahol azokra az únikumnak tekinthető tárgyakra tér ki, amelyek más múzeumokban sem lelhetők fel, és a műkincspiacon sem kaphatók, sőt többé már be sem szerezhetők.²⁵ Meglátása szerint ilyenek Bíró gyűjteményében nem lehettek, mivel addigi gyűjtési területe, Berlinhafen nem olyan terület volt, ahol „...ő volt az első európai, ki a bennszülöttekkel érintkezett, s így azok kultúráját a maguk szízi, az európai művelődéstől érintetlen állapotában észlelhette volna meg, s gyűjthette volna össze”.²⁶

Mindezek fényében különösképpen magyarázatra szorul, hogy míg Bíró berlinhafeni és Astrolabe-öböli gyűjtését oly sietősen közreadták, néprajzi szempontból nem kevésbé értékes Huon-öböli gyűjteménye kiadatlan maradt. Noha Jankó egy 1902-ben kelt előterjesztése szerint²⁷ – a kalotaszegi és az osztják gyűjteményhez hasonlóan – ez is „munkában” volt, de azt követően, hogy utolsó gyűjtését befejezve Bíró hazaérkezett, nélküle már nem lehetett publikálni az általa gyűjtött anyagot, ő viszont nem tette meg, hiába biztosított erre a célra a kultuszminiszter külön támogatást.²⁸

Ugyan a Néprajzi Múzeum négy nagy óceániai gyűjteménye közül az utolsónak beérkező Bíró-gyűjteménnyel távolról sem ért véget a gyűjteményfelhalmozás korszaka, a 20. század elejétől a nemzetközi gyűjtemények terén a hangsúlyok az „egzotikus” gyűjteményekről mindinkább a „mindkétnembeli magyar rokonság”,²⁹ a Balkán, illetve a gyűjteményben mutatkozó hiányok pótlása felé tolódtak el (GYARMATI 2013; é. n.). Mindebből az is következett, hogy nem folytatódott az „egzotikus” gyűjtemények monografikus feldolgozása, amiben minden bizonnyal szerepet játszott az elsődleges mintául szolgáló német etnológiai múzeumokban bekövetkezett fordulat is, melynek keretében már nem a tárgyak felhalmozása, osztályozása, katalógizálása és rendezése biztosította a tudományos legitimációt és a szakmai pozíciót az etnológusok számára, hanem a közönség igényeinek való megfelelés (PENNY 2003. 112–125). Ez a szemlélet tükröződött abban is, ahogy az osztály élén Jankót váltó Semayer „a muzeológia legújabb álláspontja alapján” a múzeumlátogatók különböző rétegeinek jobb kiszolgálása érdekében a tárgye gyűjtést „...szemléltető, egybehasonlító szak- és merőben tudományos gyűjteményre” kívánta osztani.³⁰

Az 1928-ig megjelenő *A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményei* sorozatban végül összesen hat kötet látott napvilágot, további „egzotikus” gyűjteményt leíró katalógus azonban már nem volt közöttük. A második világháborút követően ugyan több olyan kötet is megjelent, amely tartalmazott Európán kívüli tárgyakat a múzeum gyűjteményeiből, ezek azonban az „egzotikus” művészetet tárgyaló kötetek (BODROGI 1959;

24 Ehelyütt érdemes emlékeztetnünk Xántus azon, már idézett levelére, amelyben természetrajzi anyagának feldolgozását sürgette, nehogy a bécsiek megelőzzenek bennünket.

25 Éppen erre való hivatkozással érvelt Jankó és Semayer 1899-ben az úgynevezett benini bronzokból történő vásárlás mellett. Miután az 1897-ben kifosztott benini uralkodói palota kincseit a nagy múzeumok felvásárolták, Jankó meg volt győződve arról, hogy az eredetileg körülbelül kilencszáz darabos kincsből még piacon forgó 150 darab egy év alatt elkel, vagy ha mégsem, akkor az megfizethetetlenül drága lesz. Ezért egy kedvező lehetőségen felbuzdulva úgy gondolta, hogy „...még akkor is, ha egzotikus vásárlásainkat teljesen redukáljuk, a múzeumi program helyes értelmezésével teljes lehetetlenség elzárkóznunk az elől, hogy [...] ezekből a Benin-kincsekből a főtípusokat megszerezzük...”. NMI 114/1899. Felterjesztés a benini bronzok ügyében, 1899. október 12. NMI 132/1899. Felterjesztés a Bécsből mutatványul küldött Benin bronzok vásárlása tárgyában, 1899. december 1.

26 NMI 21/1897. Bíró első gyűjteménye, 1897. március 3.

27 NMI 67/1902. Költségvetés 1903-ra, 1902. május 7.

28 NMI 119/1902. A miniszter és az igazgató leiratának másolata a Bíró ügyben, 1902. december 10. NMI 66/1912. Felszólítás Bíró Lajos tb. múz. őrhöz a népr. oszt.-ba való szolgálata sürgős megkezdésére.

29 NMI 17/1906. Felterjesztés az osztály jövő munkaprogramjának ügyében. NMI 43/1911. Az osztály negyedéves jelentései 1911-ben.

30 NMI 17/1906. Felterjesztés az osztály jövő munkaprogramjának ügyében, 1906. február 20.

BODROGI–BOGLÁR 1981) illusztrációjaként szolgáltak, nem pedig egy-egy tárgycsoport monografikus feldolgozásának részei voltak. Ez utóbbi kategóriába leginkább ANTONI Judit (1992), BODROGI Tibor (1949; 1967), VARGYAS Gábor (1979) és VIDACS Bea (1980) egyes publikációi tartoznak, ezek azonban – feltehetően egyéb lehetőség híján – elsősorban szakfolyóiratokban jelentek meg, nem pedig a szó hagyományos értelmében vett gyűjteményfeldolgozó katalógusként. Inkább annak tekinthetők azok a kiállítási katalógusok vagy vezetők (ANTONI 2003; GYARMATI 2005; JANKÓ 2000; KOHARA–WILHELM, eds. 1999; VARGYAS–WILHELM 2000), amelyek egy-egy gyűjtemény egészét vagy legalább azok reprezentatívnak tekinthető részét tárták föl.

A múzeum végül 1993-ban indította újra egységes kiadványsorozatként a gyűjteményfeltáró katalógusok kiadását. Ezekből a mai napig húsz nyomtatott és két digitális formában megjelentetett katalógus látott napvilágot, közöttük három olyan kötet (BIRÓ 2013; FÓZY 2010; KEREZSI 2010), amely Európán kívüli gyűjteményt dolgozott fel.³¹ Ennek a munkának kívánt új elméleti és módszertani keretet adni a Fejős Zoltán által 2002-ben kidolgozott, majd 2006-tól Szarvas Zsuzsa irányításával zajló OTKA-program. Gyűjteményfeltáró katalógusok megjelentetése mellett a program fő célja olyan katalógustípusok kidolgozása volt, melyek leginkább alkalmasnak mutatkoznak eltérő jellegű gyűjtemények bemutatására.

Ez annál is inkább időszzerűvé vált, mert egy évszázad múltán a múzeum Európán kívüli gyűjteményei nemcsak hogy többszörösen meghaladták a 19–20. század fordulóján rendelkezésre álló gyűjteményeket, hanem azok összetétele (gyűjtők, földrajzi és tárgytipusonkénti megoszlás) is sokrétűbbé vált. Ennélfogva sokkal nehezebb volt annak eldöntése, hogy ebből a halmazból mit emeljünk ki, azaz mit tegyünk a „tudomány kirakatába”, ezzel azt a döntést is meghozva, hogy melyek legyenek azok a gyűjteményrészek, amelyek talán egyszer és mindenkorra kikerülnek a monografikus feldolgozás köréből. Ez a probléma jelentkezett már a venezuelai piaroa gyűjteményt feldolgozó, elsőként megjelent katalógus esetében is (Fózy 2010), annak ellenére, hogy a múzeum amazóniai gyűjteménye a legkisebbek közé tartozik (körülbelül 1300 tárgy). Azonban ez a mennyiség is messze szétfeszítette volna egy nyomtatott katalógus kereteit. Ezért előbb a peremterületről való gyűjteményrészeket (például a suriname-i úgynevezett bozótnéger anyag) kellett leválasztani, majd a fennmaradt mintegy kilencszáz, Amazónia belső területeiről származó tárgye gyűttes nagyobbik részét is el kellett hagyni. Így végül egyetlen törzs, a piaroák tárgyi anyaga került a katalógusba, kényszerűségből vállalva, hogy a szomszédos törzsek kulturális, technikailag és a felhasználható nyersanyagokat tekintve a piaroákéhoz igen közel álló tárgykultúrája kimaradjon belőle. A végső döntés kézenfekvő volt, hiszen a múzeum amazóniai gyűjteményéből ez az egyetlen olyan rész, amely legnagyobb részét tudományos terepmunka, Boglár Lajos gyűjtései eredményeképpen jött létre, kiegészítve két Venezuelában élő magyar származású orvos magángyűjteményével. Így némi túlzással ez a katalógus olyan monografikus műnek tekinthető, amely egyetlen népcsoport javarészt egyetlen gyűjtőtől származó anyagát dolgozza fel.

Mennyiségi értelemben hasonló problémával kellett szembenézni a következő katalógus esetében is (KEREZSI 2010). A múzeum obi-ugor gyűjteménye csaknem 1200 tárgyat ölel fel, s noha itt értelemszerűen kínálkozott egy „etnikus monográfia” megjelentetése, a mennyiség okozta nehézségen túlmenően a magyar őstörténetből következő fontossága miatt ez a tárgye gyűttes számos és időben egymástól igen távol álló gyűjtőtől származó heterogén anyagnak bizonyult. Ezért esett a választás egyetlen jól körülhatárolható és mennyiségét tekintve is kezelhetőnek látszó (körülbelül 230 darabos) tárgycsoportként a viseletekre.

A fenti problémák halmozottan jelentkeztek a harmadikként napvilágot látott óceániai katalógus esetében. Azon túlmenően, hogy a Néprajzi Múzeum Óceánia-gyűjteményének nagy része Melanézia egy jól körülhatárolható területéről származik, abban igen magas arányt képvisel Bíró Lajos mintegy öt és fél ezer darabos gyűjteménye. Tekintettel arra, hogy annak két markáns földrajzi egységéről már napvilágot látott egy-egy katalógus, kézenfekvő módon kínálkozott, hogy a következőben a kiadatlanul maradt Huon-öböl gyűjtemény szerepeljen. Ám azon túlmenően,

hogy ez a tárgye gyűttes (körülbelül 2500 darab) önmagában elérte az előbbi kettő nagyságát, egy további fontos körülményben is eltért amazóktól. Ez pedig Bíró Lajosnak a tárgyakhoz csatolt és általánosságban az általa vizsgált új-guineai társadalmakról szóló hatalmas jegyzetanyaga. Ez egyfelől megkerülhetetlen volt a feldolgozás során, másfelől emiatt különösen nehéz és felelősségteljes döntést jelentett a publikálandó tárgy-

³¹ A Nemzeti Kulturális Alap határidőinek többszörös elmulasztása miatt egy további gyűjteményfeltáró katalógus (GYARMATI 2009) sorozaton kívül, önálló kötetként jelent meg.

csoport kiválasztása. A nyomtatott katalógus adta területi korlát természetesen ezúttal sem volt figyelmen kívül hagyható, és kézenfekvő volt, hogy egy kezelhető számú, látványos tárgyegyüttesre (323 darab), a fej- és mellészekre essen a választás. Ugyanakkor éppen a forrásanyag gazdag mivolta miatt lehetőség lett volna egy olyan tárgycsoport kiválasztására is, amely publikálatlan tárgyak közzétételén túl alkalmat teremtett volna a korabeli társadalomnéprajz szempontjából fontos sajátosságok, például tárgykészítők központok, bizonyos nyersanyagok, tárgytipusok települések, etnikai csoportok közötti mozgásának bemutatására is. Az eddigiek fényében azt mondhatjuk, hogy a megjelent katalógusok tudományos szempontból fontos gyűjteményrészeket tártak fel, ám éppen az eredeti pályázatban megfogalmazott cél, a különböző jellegű gyűjtemények publikálására alkalmas katalógustípusok kidolgozása nem valósult meg, ehelyett minden kötetnek egy korábban kialakított egységes rendszert kellett követnie függetlenül attól, hogy milyen egyéni sajátossággal rendelkezett az adott kollekción.

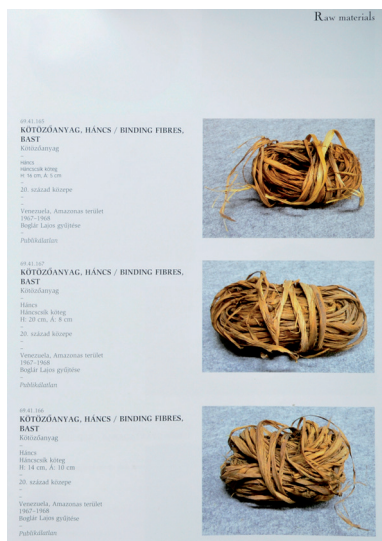
Ugyan ez a probléma továbbra is fennáll, az informatika fejlődése annyiban túllépett rajta, hogy más, sokkal fontosabb kihívások elé állítja a következő katalógusok szerzőit, szerkesztőit. A Néprajzi Múzeum „egzotikus” gyűjteményei, a részben európai országokból származó finnugor gyűjteményt is beleértve, mintegy 62 ezer tételt tartalmaznak.³² Ennek a gyűjteménytestnek a mai napig mintegy tíz százalékát publikálták valamilyen nyomtatott katalógusban, vezetőben vagy valamely folyóirat hasábjain, többségüket bárminemű vizuális információ nélkül. Ugyanakkor 2005-től, a Néprajzi Múzeum nyilvánosság számára is elérhető digitalizációs programjának kezdete óta – a finnugor gyűjteményt is beleértve – közel 19 ezer „egzotikus tárgy” (körülbelül harminc százalék) vált hozzáférhetővé a weben, ami egyúttal azt is jelenti, hogy belátható időn belül az „egzotikus” tárgyak többsége bárki számára elérhetővé válik, igaz, egyelőre kizárólag magyar nyelven. Ráadásul ez nem pusztán az eddigi nyomtatott katalógusokban megjeleníthető szöveges információkat (tárgyleírás, gyűjtő, származás, anyag, technika, méret stb.) jelenti, hanem a korabbinál sokkal több fotó és egyéb kiegészítő információk közlését is. Ami pedig ennél is fontosabb: lehetővé teszi a tárgyak és különféle írásos és képi dokumentumok közötti kapcsolati háló létrehozását, sőt a közönséggel történő interaktív kommunikációt is, felkínálva a múzeumi szakemberek számára rendelkezésre álló belső információk külső forrásokból történő kiegészítését is. Teljes múzeumi gyűjtemények weben történő publikálása egyúttal azt is jelenti, hogy ha csak virtuális formában is – ugyanakkor sokkal több kiegészítő információval –, de visszatérünk ahhoz a 19. század végéig fennálló állapothoz, amikor a múzeumok teljes műtárgyállománya nyilvános, bárki számára hozzáférhető volt, ellentétben azzal az internetet közvetlenül megelőző időszakokkal, amikor jó, ha a múzeumi gyűjtemények egy-két százaléka volt egy-egy adott pillanatban a közönség számára elérhető.

Mindezek fényében fel kell tennünk a kérdést: van-e még létjogosultsága a gyűjteményfeltáró katalógusoknak, s ha igen, milyen formában? Ilyen körülmények között az önmagában már nem lehet cél, hogy egy-egy tárgyegyüttest pusztán a tárgyak leírásával és fotójával adjunk közre, melyekhez a szerző egy bevezető tanulmányt illeszt. Ez utóbbi kivételével mindez sokkal több képi információval előbb-utóbb bárki számára „kinyerhető” lesz a múzeumok online adatbázisából. Mindezt figyelembe véve akkor van értelme egy-egy csoport kiemelésének a tárgyak végtelennek tűnő halmazából, ha annak (1) gyűjtemény- vagy múzeumtörténeti jelentősége van,³³ (2) egy adott kulturális jelenségről, etnikai csoportról, településről stb. a magukban álló tárgyakkal átfogóbb képet képes nyújtani (például nem pusztán egy adott terület ékszereit, hanem azokon keresztül a terület cserehálózatát, társadalmi kapcsolatrendszerét is képes feltárni), (3) vagy különböző múzeumokban őrzött gyűjteményrészek virtuális egyesítésére ad lehetőséget. Mindhárom esetben a közreadás fontos szempontjának kell tekintenünk, hogy a kiválasztott tárgyegyütteshez tartoznak-e a gyűjtés során, terepen készült jegyzetek, illetve a gyűjtemény történetére vonatkozó iratanyag.

Mindez elvezet bennünket a következő kérdéshez, a publikálás módjához. Ilyen mennyiségű szöveges és képi információ publikálása szétfeszíti a hagyományos, nyomtatott katalógusok kereteit, különösen nagy múzeumtörténeti jelentőséggel bíró, sok száz darabos gyűjtemények esetében. Ez egyértelműen amellett szól, hogy szakítanunk kell a múzeumi gyűjtemények nyomtatott formában történő publikálásával, és át kell térnünk az elektronikus publikálási módra (DVD, online). Ezzel

32 Azaz az elmúlt közel másfél évszázad során ennyi „egzotikus” tárgyat vételezett be a múzeum, ami, ha levonjuk az idők során elveszett, elpusztult, kiselejtett és elcserélt tárgyakat, a valóságban néhány ezerrel csekélyebb tényleges tárgymennyiséget takar.

33 Paradox módon a 19. század végével szemben, amikor a legfrissebb gyűjtemények publikálása volt a cél, múzeumi presztízs és tudományos jelentőség tekintetében ma annál értékesebb egy gyűjtemény, minél régebbi.

4. kép. Nyersanyagok a piaroa gyűjtemény katalógusából
Kerék Eszter felvétele
Főzy 2010. 99

megoldható a nagy gyűjtemények közreadásának problémája, gyakorlatilag korlátlan számú illusztráció csatolható a tárgyakhoz, sokféle keresési módra van lehetőség, szükség esetén módosításokat, kiegészítéseket lehet végrehajtani, azaz tudományos célokra jobban használható. Hátránya, hogy online publikálás esetén nem garantálható teljes biztonsággal az állandó és végleges hozzáférés, és jelenleg az ilyen módon publikált kiadványok forgalmazása – ami a bevételek szempontjából a szakkönyvkiadásra is ráutalt múzeumok esetében nem elhanyagolható szempont – kevésbé eredményes, és szakmai presztízsük – ami a múzeumok esetében az előbbihez hasonlóan fontos szempont – elmarad a nyomtatott művek mögött. A múzeumi katalógusok nyomtatott formában történő publikálása esetén az előnyök és a hátrányok éppen fordítva jelentkeznek, amit két további szemponttal egészítenénk ki. A jellegtelen, azonos (például egyforma háncskötegek, 4. kép), ugyanakkor a gyűjtemény egészének közlése miatt vagy egyéb tudományos szempontból fontos tárgyak (például egy rituális jelentőséggel bíró faágacska) gyakran ismétlődő szövegű leírása, fotója jelentősen emelheti az előállítási költségeket, továbbá a kiadvány árához képest magas postai költségek³⁴ ugyancsak a nyomtatott katalógusok megjelentetése ellen szólnak.

A fentiekben taglalt problémákból kivezető útnak a kétfajta publikálási mód kombinációja tűnik. Ennek megfelelően nyomtatásban lenne érdemes közreadni a gyűjteményt elemző tanulmányt, szakmai, illusztratív szempontból releváns, válogatott képanyaggal és egyéb illusztrációkkal,³⁵ míg a gyűjteményhez tartozó többi, a nyomtatásban megjelentettekkel azonos módon adatolt és leírt tárgy, illetve egyéb kiegészítő információk (például a gyűjtő naplója, jegyzetei, levelezése) megfelelő hivatkozásokkal online módon lennének elérhetőek. Ez egyúttal azt is jelenthetné, hogy a múzeum gyűjteményfeltárási publikációs programja összekapcsolhatóvá válna, egységes rendszert képezhetne webes digitalizációs tevékenységével, azaz azok a tárgycsoportok kerülnének előtérbe, elsőként digitalizálásra, amelyek a katalógusok anyagát képezik. Ennek eredményeképpen az eddigi meglehetősen ad hoc digitalizációs munkával szemben a gyűjteménykezelő muzeológus gyűjteményének legfontosabb és/vagy muzeológiai, publikációs szempontból leginkább releváns részét részesítené előnyben a digitalizáció során.

34 Az „egzotikus” gyűjteményeket közreadó katalógusok iránt érdeklődő szakmai közeg elsősorban külföldi, illetve kezdetektől fogva elsősorban az ilyen kiadványok képeztek külföldi cserealapot a múzeum számára, ugyanakkor a külföldi postaköltség nemegyszer már magának a kiadványnak az árával vetekszik.

35 Ez önmagában nem zárná ki a digitális formában történő megjelentetést is, de ez esetben mindenképpen érdemes lenne figyelembe venni anyagi szempontokat is.

Irodalom

ANTONI Judit

- 1992 Horst von Bandat's Collection from Western New Guinea in the Ethnographical Museum, Budapest. In HÁLA, József – VARGYAS, Gábor (eds.): Horst von Bandat, A Hungarian Geologist in Western New Guinea. Budapest, Ethnographical Inst. of the Hung. Acad. of Sciences, 31–45. (Occasional papers in anthropology, 4.)
- 2003 A kaland nyomában. Gróf Tolnai Festetics Rudolf utazásai. Budapest, Néprajzi Múzeum.

BALASSA Iván

- 1997 A Néprajzi Értesítő megindítása, 1900. Néprajzi Értesítő, 79. évf. 86–89.

BIRÓ Anna

- 2008 „...my intention has never been the mere collection of ethnographica...”. Lajos Biró: the Collector and his Collection. In GYARMATI, János (ed.): „Taking them back to my homeland...” Hungarian Collectors – Non-European Collections of the Museum of Ethnography in a European Context. Budapest, Museum of Ethnography, 249–280.
- 2013 Huon-öbölí fej- és melldíszek. Biró Lajos gyűjteménye 1. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai, 19.)

BODROGI Tibor

- 1949 Yabim Drums in the Biró collection. Folia Ethnographica, 1. évf. 2–4. sz. 205–222.
- 1959 Óceánia művészete a Néprajzi Múzeum gyűjteményében. Budapest, Képzőművészeti Alap.
- 1967 Malangans in North New Ireland. L. Biró's Unpublished Notes. Acta Ethnographica, 16. évf. 1–2. sz. 61–77.

BODROGI Tibor – BOGLÁR Lajos

- 1981 Törzsi művészet. I–II. Budapest, Corvina.

BUSCHMANN, Rainer F.

- 2000 Exploring Tensions in Material Culture: Commercialising Ethnography in German New Guinea, 1870–1904. In O'HANLON, Michael – Robert WELSCH (eds.): Hunting the Gatherers: Ethnographic Collectors, Agents and Agency in Melanesia, 1870–1930. New York, Berghahn Books, 55–79.

FÖZY Vilma

- 2010 A piaroa gyűjtemény. / The Piaroa Collection. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai, 15.)

GRÁFIK Imre

- 2002 A Néprajzi Múzeum első állandó kiállítása és tervezett vezetője. In JANKÓ János: Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának kiállításához 1898. Budapest, Néprajzi Múzeum, 9–26.

GYARMATI János

- 2005 Sámánszobrok és kőjaguárok. Budapest, Néprajzi Múzeum.
- 2009 Pre-columbian pottery from Mesoamerica and the Central Andes in the Museum of Ethnography in Budapest. Corpus Antiquitatum Americanensium Hungary. Budapest, Union Académique Internationale – Museum of Ethnography.
- 2013 Gyarmatok nélküli kolonizáció gyűjteményezési tervekben. MúzeumCafé, 6. évf. 38. sz. 41–44.
- é. n. Birodalmak peremén. A Néprajzi Múzeum Európán kívüli gyűjteményei és muzeológiai kapcsolatai 1872–1921. Kézirat a szerző birtokában.

JANKÓ János

- 1899 Bevezetés. In JANKÓ János (szerk.): Biró Lajos német-új-guineai (berlinhafeni) néprajzi gyűjteményének leíró jegyzéke. / Beschreibender Catalog der ethnographischen Sammlung Ludwig Biró's aus Deutsch-Neu-Guinea (Berlinhafen). Budapest, Hornyánszky, 5–10. (A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményei.)
- 2000 Utazás Oszttyáfköldre 1898. Bevezetővel ellátta és a szöveget gondozta ifj. KODOLÁNYI János. Budapest, Néprajzi Múzeum.
- 2002 Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának kiállításához 1898. Budapest, Néprajzi Múzeum.

JANKÓ János (szerk.)

- 1899 Biró Lajos német-új-guineai (berlinhafeni) néprajzi gyűjteményének leíró jegyzéke. / Beschreibender Catalog der ethnographischen Sammlung Ludwig Biró's aus Deutsch-Neu-Guinea (Berlinhafen). Budapest, Hornyánszky. (A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményei.)

KEREZSI Ágnes

- 2010 Obi-ugor viseletek / Ob-Ugrian costume. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai, 17.)

KOHARA, Toshihiro – WILHELM, Gábor (eds.)

- 1999 Baráthosi Balogh collection catalogue. Sapporo–Budapest, Hokkaido Ainu Culture Research Center – Museum of Ethnography, Budapest.

NAGY Réka

2003 A Néprajzi Értesítő repertórium a 1900–2000. 9–18.

PENNY, H. Glenn

2003 Bastian's Museum: in the Limits of Empiricism and the Transformation of German Ethnology. In PENNY, Glenn H. – BUNZL, Matti (eds.): Worldly Provincialism German Anthropology in the Age of Empire. Ann Arbor, University of Michigan, 86–126.

SEMAYER Vilibáld (szerk.)

1901 Biró Lajos új-guineai (Astrolabe-öböl) néprajzi gyűjteményének leíró jegyzéke. / Beschreibender Catalog der ethnographischen Sammlung Ludwig Biró's aus Deutsch-Neuguinea (Astrolabe-Bai). Budapest, Hornyánszky. (A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményei, 3.)

Sz. N.

1871 Xántus néprajzi gyűjteménye (A múzeumban). Fővárosi Lapok, május 20. 514–515.

TÖRZSÖK KÁLMÁN

1871 Egy új világ. A Hon, 1871. május 20. reggeli, május 24. reggeli, május 25. reggeli, május 25. esti, május 27. esti, június 2. esti kiadás.

VARGYAS Gábor

- 1979 Mésznyaló lapátkák a délkelet-új-guineai Massim térségből a budapesti Néprajzi Múzeumban. Néprajzi Értesítő, 61. évf. 3–131.
- 2008 The Oceania Collection. In János GYARMATI (ed.): „Taking them back to my homeland...” Hungarian Collectors – Non-European Collections of the Museum of Ethnography in a European Context. Budapest, Museum of Ethnography, 207–248.

VARGYAS Gábor – WILHELM Gábor

2000 Ünnepi viseletek a kínai Jünnan tartományból. Kiállítás a Néprajzi Múzeumban, 2000. június 29.–december 31. Budapest, Néprajzi Múzeum.

VIDACS Bea

1980 Descriptive Catalogues of East African Objects collected and written by Baron Paul Bornemisza in 1902–1903. Néprajzi Értesítő, 62. évf. 3–230.

XÁNTUS János

- 1871 A közoktatási minister megbízásából 1869/70-ben Keletázsiában országos költségen gyűjtött s a M. N. Muzeumban ideiglenesen kiállított népismei tárgyak leíró sorozata. Pest, Rudnyánszky.
- 1874 Vezető a Magyar Nemzeti Muzeum Népismei gyűjteményében. Budapest, Athenaeum.
- 1892 A Magyar Nemzeti Muzeum Ethnographiai Osztályának története, s egy indítvány jövőjét illetőleg. Ethnographia, 3. évf. 7–10. sz. 298–310.

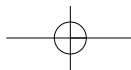
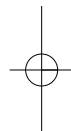
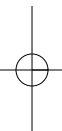
JÁNOS GYARMATI

Showcasing Collections

Catalogues of the Museum of Ethnography's “exotic” collections

Publications presenting the “exotic” collections have been issued in some form throughout the history of the Museum of Ethnography. The earliest, a descriptive guide to the East Asian collection of János Xántus, appeared before the actual establishment of the museum. But the publication of true collection catalogues began at the very end of the 19th century when the museum's collections underwent explosive growth. This coincided with the period when the rival western museums were not only accumulating similar large collections, the individual countries and even cities and museums were engaged in a cultural prestige race to publish their collections as soon as possible. It was this same aspiration that led the heads of the Museum of Ethnography to publish, before his return, the collections of their collector Lajos Bíró who was making a scholarly study of New Guinea and the neighbouring islands. They wanted to ensure that the advantage they had gained through him in the area of collecting could also be achieved in the area of scholarly study and cultural prestige.

As the big ethnological collecting period gradually waned, the publication of catalogues on the collections also came to an end until it was resumed in the late 20th century when the Museum of Ethnography once again began to publish catalogues of its collections. So far twenty printed volumes and two digital publications have appeared, including three volumes devoted to non-European collections. Nevertheless, we must also give consideration to whether, in the age of digitisation of museum collections, it is worth continuing to publish collection catalogues in the traditional form or whether it would be more advisable to switch to the exclusively digital form, or perhaps some combination of printed and digital publications.

LACKNER MÓNIKA

A Néprajzi Múzeum kiállítási katalógusai az ezredforduló után¹

A kiállítási katalógusokról általában

A múzeumoknak számos lehetősége nyílik arra, hogy kiadványaik (katalógusok, brosúrák, folyóiratok, évkönyvek, hírlevelek, közlemények, honlap stb.) révén gyűjteményeikkel kapcsolatos tartalmakat közöljenek a társadalommal.

Ezek a kiadványok kiegészítik a nyilvánossággal folytatott kommunikációt, reprezentálják a múzeumot, felkeltik a figyelmet az intézmény iránt, a képek és szövegek emlékeztetnek tartalmaira, illetve a múzeum kínálta ismereteket közvetítenek.

Semmi nem pótolhatja a múzeumok egyik legfontosabb szerepét: azt, hogy kiállításaikon közvetlen találkozást tesznek lehetővé autentikus tárgyakkal, dokumentumokkal. Ugyanakkor a múzeumi tartalmak éppen a publikációk révén vihetők ki az intézmény falain kívülre is, biztosítva a jóval szélesebb körű hozzáférést. A publikációk révén időben és térben is kiterjeszhetővé válik a hozzáférés, miközben a kiállítás időben és térben korlátok közé szorított műfaj.

A kiállítási katalógus a múzeumok igen jellemző kiadványtípusa, műfaji besorolása nem egyszerű. Friedrich Waidacher, az egyik legjelentősebb német muzeológiai kézikönyv szerzője az időszakos kiállítások katalógusait a népszerűsítő kiadványok közé sorolja, azaz a széles közönségnek szóló, általánosan érthető nyelven írt, általában attraktív megjelenésű, egy kiállítás által meghatározott tárgyak/dokumentumok közzétételére vállalkozó, speciális kiadványnak tartja. Nem sorolja őket a szakmai kiadványokhoz, nem úgy, mint a tárgykatalógusokat, monográfiákat, nyomtatott és online szakfolyóiratokat, közleményeket, melyek elsősorban a szakmai közönséghez szólnak, és amelyek a tudományos kiadványcserék révén a szükséges nemzetközi információáramlást is szolgálják (Waidacher 2005. 181–184).

Kiállítási katalógusokkal részletesebben a nemzetközi muzeológia kézikönyvei sem foglalkoznak, és nincsenek ICOM-ajánlások sem arra, milyen a mai, korszerű, elvárható formája a kiállításokhoz készült kiadványoknak. Az tehát, hogy kiállításaihoz az egyes intézmények milyen nyomtatott anyagot adnak ki, alapvetően a múzeumok belső ügye, melyet a belső szokások, a pénzügyi lehetőségek, az igazgatói döntés, a kiállítás előkészítésére fordított idő, az előkészítő munka mélysége egyaránt befolyásolhatnak.

A nagy kiállítási katalógus sajátos műfajú kiadvány: talán az intézmény legszemélyesebb produktuma, névjegykártyája. Műfaját, arculatát leginkább az intézmény tárgyai, tudományos kutatása és iránya határozza meg.

A Néprajzi Múzeum katalógusai

2001 óta a Néprajzi Múzeum szakmai tevékenységében jelentős szerepet játszanak kiadványai, melyek közül nagyon sok kiállításokhoz, főként időszaki kiállításokhoz kapcsolódó kiállítási katalógus. Nincsen olyan belső, leírt szabályzat, útmutató, amely meghatározná, milyen kiállításokhoz milyen kiadvány készüljön. Általában az az elv, hogy valamilyen nyomtatott kiadvány kísérje a kiállítást. 2001 és 2011 között a Néprajzi Múzeum egyes kiállításokhoz nagyméretű, terjedelmes katalógusokat jelentetett meg, emellett létezik a jóval

¹ A tanulmány a *Katalógus 3D – katalógus online. Múzeumi katalógusok, tudományos felvetések*. Néprajzi Múzeum, 2013. november 14. konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

kisebb méretben megjelenő katalógustípus is, a kiállításvezető, a *Kamarakiállítás*, illetve a *Kép Tár* sorozatban.

Annak megértéséhez, hogy tulajdonképpen milyenek a katalógusaink, mi áll kiadásuk hátterében, elengedhetetlenül fontos, hogy történeti utalásokat is tegyünk.

A korábbi – körülbelül harminc évvel ezelőtti – gyakorlat szerint a Néprajzi Múzeum kiállításaihoz nem vagy alig alig készült katalógus, így nagyon sok, ma legendás kiállítások emlegetett tárlat tényleg minden nyom nélkül múlt el. Katalógusok nélkül ma nagyon nehéz reális képet kapni olyan jelentős néprajzkutatók kiállításrendező-muzeológiai tevékenységéről, mint Fél Edit, Morvay Judit, Kresz Mária, Csilléry Klára. Erre a hiányra utal Gervers-Molnár Veronika egyik lábjegyzetében, amikor a K. Csilléry Klára által 1971-ben a Budai várban rendezett *A magyarországi népművészet története* című kiállítás kapcsán így ír: „Sajnos, a kitűnő kiállítást nem kísérte egy alapos, az összes tárgy leírását és leltári számát tartalmazó katalógus. [...] Alapos anyagközlés hiányában az óriási munka csak pillanatnyi látási élményt jelentett s a későbbi kutatást kellően nem segíti.” (GERVERS-MOLNÁR 1983. 38, 95. lábjegyzet).

Az 1970–1980-as évek kiállításaihoz leginkább csak néhány oldalas kísérő, úgynevezett leporló jelent meg, és kiskatalógus is csak akkor, ha vendégkiállításra vitték. A néhány oldalas kis „katalógusok” (tulajdonképpen inkább a kisnyomtatványok közé sorolható kiadványok) szerzősége sem megállapítható, kevés képet közöltek alapadatokkal (megnevezés, hely, esetleg idő), de leltári számot soha.

Mivel az 1980–1991 közötti időszakban a *Néprajzi Értesítő* is nagyon nehézkesen, összevont számokkal, sokszor késésben jelent meg, a magyar néprajzi muzeológia jelentős időszaka dokumentálatlanul maradt.

Az 1990-es évek elejétől készültek egyes nagyobb kiállításokhoz katalógusok, így Szuhay Péter cigánykiállításához (SZUHAY-BARATI, szerk. 1993), illetve a *Barokk a magyar népművészetben* kiállításához (SZACSVAY, szerk. 1993). De még ebben az időszakban sem a kiállítási katalógus a jellemző kiadványtípus, inkább a *Néprajzi Értesítő* jelentetett meg nagyobb, tematikus számokat – tulajdonképpen tanulmányköteteket – barokk,² kelet-nyugat³ vagy a Kalotaszeg⁴ kiállításaihoz kapcsolódva, melyben a tárlatokhoz rendezett konferenciák előadásait publikálták.

A 2001 előtti intézményi „kiadványstratégia” hátterében persze nem egyszerűen vezetői döntés állt, a feltételek nem voltak adottak kiállítási katalógusok megjelentetésére. Az 1990-es évekig a könyvek kiadása nagyon nehézkes volt Magyarországon: a kéziratok éveket álltak a kiadókánál, hiszen a szöveggondozás is összehasonlíthatatlanul több munkát igényelt (a végleges kézirat elkészítése, legépelése; a lektorálás, szerkesztés utáni átformálás). A kép készítésének és szerkesztésének jóval nagyobb anyag- és munkaigénye volt, és ne feledjük el: az 1960–1980-as években komoly nyomdakapacitási nehézségek miatt nem is tudtak volna Magyarországon igényes kivitelű kiállítási katalógusok időre megjelenni.

Fejős Zoltán 1997 decemberében vette át a Néprajzi Múzeum igazgatását. Az általa kidolgozott és képviselt irány vezetett kiállításaink és katalógusaink megújításához.

2000. december 31-én, az ezredfordulón nyílt nagyszabású, az intézmény minden muzeológusának bevonásával szinte a teljes épületre kiterjedő kiállítás az időről, az idő tapasztalatának formáiról *Időképek*⁵ címmel.

Ez a korábbi gyakorlathoz képest újszerű kiállítás volt, ahogy a katalógus előszavában Fejős Zoltán fogalmaz: „modell, sőt program” (FEJŐS 2001. 8). Első alkalommal vett részt látványtervező és grafikus a kiállítás elkészítésében, és a kiállítás felépítése, szcenikája is részben szakított azzal a korábbi gyakorlattal, mely szerint naturalisztikus módon enteriőrökbe vagy sorozatokba rendezték a tárgyakat. A cél az volt, „hogy a múzeumok sikerrel szólaltathassák meg a birtokukban lévő, értően csak általuk kiaknázható forrásokat” (FEJŐS 2001. 8).

Az újszerű kiállítást a kiadványok átgondolt rendje kísérte:

Az elemi befogadást egy rövid vezető segítette a témák tömör magyarázatával. A kiállításához kapcsolódó kutatásokat önálló tanulmánykötetben publikálták a munkatársak, *A megfoghatatlan idő* címmel (FEJŐS, főszerk. 2000b). Az Osiris Kiadónál jelent meg egy nemzetközi szakkutatás eredményeit magyarul bemutató tanulmánykötet *Az idő és antropológia* címmel (FEJŐS, szerk. 2000).

2 *Barokk a magyar népművészetben*. 1993. március 17.–1994. január 25.

3 *Magyarok Kelet és Nyugat között. Nemzeti legendák és jelképek*. 1994. március 25.–szeptember 25.

4 *Kalotaszeg – a népművészet felfedezése*. 1997. december 12.–1999. január 4.

5 *Időképek*. Néprajzi Múzeum, 2000. december 31.–2001. december 31.

És megjelent a katalógus (FEJŐS–LACKNER–WILHELM, szerk. 2001) az intézmény történetében először ekkora – és azóta is a legnagyobb.

A kiállításnak és katalógusának megjelentetése a teljes múzeumi világ változásainak tükrében értelmezhető leginkább.

Alapvetően megváltozott a múzeumi tárgyainkhoz, gyűjteményhez kapcsolódó viszonyunk: felértékelődött a múzeumi tárgy maga. Fokozatosan eltűntek az egyes tudományok és múzeumi gyűjtemények közötti határok, megnőtt az átjárhatóság történelem és néprajz, művészet és néprajz, antropológia és néprajz között – és a határok átjárhatóságával ezek a tárgyak egyenrangúakká váltak. A tárgyak jelentőségéhez felnőttek a dokumentációs gyűjtemények is. Ez volt az az időszak, amikor már a képeslap-, fotó-, festmény- és kéziratos anyagot sem segédgyűjteményként tartották nyilván, hanem egyenrangú kollekcióként.

Az 1980–1990-es években a múzeumi világban az állandó kiállításokhoz képest az időszakos kiállítások kerültek fokozatosan előtérbe, amelyekhez gyakran attraktív katalógusokat jelentettek meg. Az *Időképek* kiállítás katalógusához is külföldi művészeti/művelődéstörténeti/etnológiai kiállítások katalógusai szolgáltak előképül. Sinkó Katalin személyes segítsége és ösztönzése szintén ott volt a háttérben.

Ezzel párhuzamosan ki kell emelnünk a gyűjteménytörténeti feltárómunka fontosságát és szerepét is, ami szintén a 20. század utolsó évtizedeire lett hangsúlyos kutatási irány az európai etnológiában. Nem véletlen, hogy ugyanebben az évben jelent meg a Néprajzi Múzeum gyűjteményeinek történetét feltáró nagy kézikönyv, „a zöld könyv” (FEJŐS, főszerk. 2000a), amely először szembesítette a kutatókat azzal, hogy a néprajztudomány legnagyobb forrásanyagát jelentő gyűjtemény tulajdonképpen miképpen épült fel, milyen gondolatok, kommunikáció mentén keletkezett. Az *Időképek* egyik szerkesztőjeként emlékszem még arra a dilemmára, hogy közöljünk-e szerzeményezést, publikáljuk-e, hogy fontosnak ítélt tárgyaihoz nemegyszer „zűrös”, tisztázatlan, de legalábbis „nem elegáns” módon jutott az intézmény, tehát nem szakemberek által, nem terepmunka során gyűjtötték, hanem hízaló kereskedők hozták be, vagy kiállítási maradékként, raktárrendezési tételként kerültek nyilvántartásba, vagy ami még riasztóbb, államosított gyűjteményként, lefoglalt javakként kerültek raktárainkba.

Az *Időképek* katalógus csak a kiállított anyagra koncentrált, a teljes kiállított anyagot bemutatta és értelmezte, követve a kiállítás gondolatmenetét és tagolását. Tömör, csak a legfontosabb szakirodalmat felvonultató tanulmányok jelentek meg benne (magyar és angol nyelven egymás után), lábjegyzetelés alig fordult elő. Az egyes tanulmányok után publikálták a kiállításban megjelenő műtárgyakat, dokumentumokat, archív fényképeket azok fotóival, adataival (megnevezés, hely, idő, anyag, technika, méret, szerzeményezés és leltári szám), leírásával és értelmezésével együtt, feltüntetve a tárgyakra vonatkozó korábbi publikációkat, illetve jelölve a katalógustétel szerzőségét is.

Az *Időképek* katalógus mindenképpen az első ilyen kísérlet volt a Néprajzi Múzeumban, azóta több kiállításához kapcsolódóan is megjelent hasonló vállalkozás, még ha nem is teljesen egy mintát követnek, folyamatosan alakult az anyag, s a szerzők és a szerkesztő szándéka szerint módosult is. Ami közös mindegyikben, hogy a kiállítás teljes anyagát publikálják.

A Néprajzi Múzeum 2000 és 2011 között nagy kiállítási katalógusokat jelentetett meg egyes tárlataihoz. Az első ilyen tárlat az *Időképek* kiállítás volt, a katalógusok felépítése, dizájnja⁶ a későbbiekben ezt az első nagykatalógust követte, mintegy azt sugallva, hogy sorozat darabjairól lehet szó. A nagykatalógusokat egymás után végigtekintve persze érezhető a változás, és ez a változás részben annak is betudható, hogy az *Időképek* kiállítással ellentétben nem jelenik meg a kiadványok széles köre egy-egy kiállításához, így sok katalógusban a tanulmányok a kiállításokkal kapcsolatban folytatott kutatási eredmények közlésére is vállalkoznak.

Kiállítás és katalógus

Bár kiállítás és katalógusa általában azonos címen jelennek meg, és ez utal arra, hogy azonos tartalom különböző formában történő bemutatására vállalkoznak, a két műfaj viszonya igen eltérő lehet. A katalógus a megjelenő szövegek szintjén mindig több, mint maga a kiállítás. Az egyes intézmények kiadványpolitikája alapvetően nemcsak abban nyilvánulhat meg, hogy

6 Minden nagykatalógus és minden, az adott időszakban megjelenő kiadvány tervezője Gerhes Gábor grafikus.

mely kiállításokat tartja nagykatalógusban is dokumentálandónak, hanem abban is, hogy milyen szerepet szán ebben a szövegeknek.

A kiállítás rendezője a múzeumi műtárgy esztétikai, szimbolikus, illetve dokumentációs értékeire építve alakítja ki a koncepciót, küld üzeneteket a látogatónak, javasol értelmezést (LAKNER 2014. 144). Ezeket a látványterv, az elrendezés, esetleg a kiállítás szövegei közvetítik a látogató felé, de nem minden információ képes megjelenni, hiszen a kiállítási elrendezés is alapvetően egy gondolatmenetet, a kurátor olvasatát közvetíti. Az interpretálás fontos eszköze, a kiállításban elhelyezett szöveg is mindig sokkal kevesebb annál, mint amit a kurátor szükségesnek, elengedhetetlennek érez (és persze zárójelben megjegyzem, ugyanez a szövegmenyiség mindig sokkal több, mint amennyit a látványtervező szükségesnek tart).

A katalógus egyik szerepe lehet, hogy felmutassa azokat az összefüggéseket, melyeket a kiállítás mindig nagyon szűknek érzett feliratai nem képesek feltárni és érzékeltetni.

A nagy kiállítási katalógusok elsősorban a múzeumok kiállításaiban megjelenő tudományos és muzeológiai eredmények dokumentációi. Céljuk, hogy ez a szellemi termék a kiállítás idején és terén túl is elérhető legyen, beépülhessen a későbbi tudományos, muzeológiai munkába. Egyszerre jeleníti meg mindazt a szellemi közeget, amelyben a tárgyakat kiállítássá rendezték, és a kiállítás kapcsán kikutatott eredményeket – integrálva a korábbi tudományos eredményeket a kiállítás közben megszerzett ismeretekkel –, akár a tárgyak szintjén is.

Nem véletlen, hogy a Néprajzi Múzeumban is általában a több muzeológus által készített kiállításokhoz jelentek meg ilyen kiadványok, több esetben a katalógus szerzőinek köre a kiadvánnyal még tárgult is.

A katalógus előszavaként gyakran megjelenik a kiállítás megnyitóbeszéde, mely sok esetben azt jelzi, az intézmény milyen súlyúnak tartja a kiállításon bemutatott tudományos eredményeit, de mutathatja azt is, hogy mely társtudományok felé mutat kiállításával.

Végigtekintve az intézmény nagy kiállítási katalógusait, a legkevésbé egységes a tanulmányok szintje, szinte érezhető a kettősség. Felkínálja az érintett témák tudományos, népszerűsítő összefoglalásait (ez még főként az *Időképek*, ahol például lábjegyzetelés, hivatkozás, irodalomközlés is nagyon korlátozott formában van jelen), ugyanakkor a tudományosságához is szól. A tanulmányok szintjén ez a két szint gyakran nem válik el élesen, sokszor mindkét szándék egyszerre, egy időben van jelen, és a szerkesztés, írás komoly dilemmája, hogy miként találja meg azt az egyensúlyt, ahogyan a tudományos népszerűsítő stílusban új eredmények publikálására is vállalkozik. De a katalógus tanulmányai nem feltétlenül és egyedül új kutatási eredmények első publikációi, sok esetben közölnek újrakiadásokat, vagy felkérnek szerzőket, hogy a katalógus számára foglalják össze korábban megjelentetett munkáikat.

Egyes katalógusokban tudatosan a szövegek kettős szintje jelenik meg, ennek a szerkesztő-elvnek a legjobb példája a Huszka József rajztanár életútját bemutató katalógus (FEJŐS, szerk. 2006). A kiállításban megjelenő főszövegek, azaz összefoglalások bővebb változatai mellett komolyabb tanulmányokat is megjelentetett, olyanokat, amelyek egy-egy muzeológiai téma első komoly alapvetéseként szolgálnak, így Tasnádi Zsuzsannának a vidéki rajztanárok szerepéről (TASNÁDI 2006) vagy Fejős Zoltánnak a néprajzi múgyűjtés kezdeteiről írt első áttekintése (FEJŐS 2006).

Más múzeumok kiállítási katalógusai eltérő viszonyt alakítanak ki a kiállítás szövegeivel, illetve a kiállítás anyagával. A katalógus a kiállítás teljes(ebb) dokumentációja is lehet. A Wien Museum kiállítási katalógusaiban a szövegek szintjén élesen elválik egymástól kiállítás és katalógus. Külön feltüntetett részt kap a kiállítás, egyes esetben (például Wiener Typen) még a papír színével is pontosan jelzik, hol ér véget a kiállítás eredményeinek vagy éppen gondolati közegének publikálása, és hol kezdődik a kiállítás dokumentációja (Kos, Hrgs. 2013).

Más esetben a katalógus felépítéséből nem következtethető ki maga a kiállítás, annak egysége. A zágrábi néprajzi múzeum (Etnografski Muzej) szintén jelentős katalógusokat ad ki kiállításaihoz kapcsolódva, jelentős szerepet szánva a tudományos eredmények összefoglalásának, új eredmények és a gyűjteményfeltáró munka közlésének, de magából a katalógusból nem feltétlenül olvasható ki maga a kiállítás (BRENKO 2006).

Nehéz műfaj

Egy nagy kiállítási katalógus megjelentetése számos nehézséggel jár: nagyon nehéz a megnyitóra vagy közvetlenül a megnyitó körüli időszakra megjelentetni. Ha megjelenik, általában nem fedheti teljesen a kiállítás anyagát, hiszen az utolsó pillanatig változhat a tárgyválogatás, kima-

radnak vagy akár be is kerülnek tárgyak. Nehéz megjelentetni a megnyitóra, hiszen a kiállítás mindig az egyes számú projekt.

Igényes megjelenést igénylő, terjedelmes műfaj, így drága, és a terjesztés nehézségei miatt nem megoldott, hogy nagy példányszámban jelenjen meg. Sajnos egy nagykatalógus a kiállítás költségvetésének jelentős részét elviheti, miközben csak nagyon korlátozott mennyiségben adható el.

Nehézséget okoz a kép és szövegek arányának összehangolása is: ha a tárgyleírás túl hosszú, és az adatolás is túlságosan tág, a hosszú szöveg csak a kép méretének terhére jelenhet meg – ez csökkenti a vonzerőt, a dokumentálás másik fontos elemét. Ugyanakkor a tárgy adatainak közlése a katalógus tudományos érdeme.

Külön nehézséget jelent a katalógus megjelentetése nagy néprajzi kiállítás esetében, hiszen a gyűjteményeinkben őrzött tárgyak jellegéből következik, hogy egy-egy nagyobb kiállításon jelentős a kiállított tárgyak száma, jóval több, mint a hasonló alapterületű művészeti kiállításokon megjelenő tételek mennyisége. Ugyanakkor abból az elvből, hogy a kiállítás teljes anyaga szerepeljen a katalógusban, valószínűleg nem engedhetünk.

A legnehezebb kérdés persze a fordítás/egynyelvűség kérdése. A nagy terjedelem is akadály, hogy a magyar nyelv mellett legalább a tanulmányok angolul is megjelenhessenek. Míg az *Időképek* kiállítás tanulmányai még megjelentek fordításban, a későbbi katalógusokban egyre inkább csak angol összefoglaló olvasható. Így a kizárólagos magyar hozzáférés fontos akadály annak, hogy a kiállítási katalógus cserekönyvként igazán hasznosulni tudjon, hiszen nem tudja a külföldi partnerintézmények számára az intézményben folyó kiállítási eredményeket megmutatni.

A zágrábi néprajzi múzeum (Etnografski Muzej) nagy kiállítási katalógusai éppen ellenkező utat választottak: a tárgyak leírását, bemutatását hagyták el, illetve csökkentették le szinte az illusztráció szintjére, számos adatot nem tüntetnek fel, és valószínűleg a kiállítás tárgyainak egy részét jelentetik csak meg, ugyanakkor minden tanulmány teljesen kétnyelvű.

Mi a cél, miért és kinek?

Waidacher besorolása, miszerint a kiállítási katalógus népszerűsítő, nagyközönség számára írt kiadvány, leegyszerűsítő. Tény, hogy egy kiállítási katalógus sosem olyan eredményt, végleg lezárt kutatást publikál, mint egy tárgykatalógus vagy mint egy monográfia.

Megjelentetésük mellett számos érv szól: kötelességünk a gyűjteményeinkben őrzött tárgyak és dokumentumok értő, értelmező publikálása. A Néprajzi Múzeum gyűjteményeinek anyaga jórészt ma is feltáratlan. Nemcsak korai tárgyaink, de az 1950–1960-as években terepmunkák során remek adatolással bekerült tárgyak nagy része sem volt soha kiállításon, és soha nem is publikálták őket. Ez a magyar néprajzi muzeológia egyik legjelentősebb korszaka volt, az Átány-kutatás, illetve Hofer Tamás és Fél Edit elemzései a tárgycsoportokról, a tárgyak rendszeréről ekkor születtek meg. A magyar néprajztudomány fontos forrásbázisát jelentik Csilléry Klára, Kresz Mária, Morvay Judit, Boross Marietta tárgygyűjtései és ezek adatolása. A nagy kiállítási katalógusok, de a tárgykatalógusok kiadása olyan feladatot is betölt, mint az Átány-kutatás eredményeinek megkésített magyarországi közreadása. Már csak azért is, mert a digitális adatbázis ezeket az adatokat nem publikálja.

A nagy kiállítási katalógus(ok) sora az intézmények számára leginkább a földmérők által kihelyezett rudakhoz hasonlít, hiszen jelzi az intézmény számára, merre terjeszti ki az általa őrzött anyag értelmezésének területeit, és persze azt, hogy milyen irányba halad.

A műfaj szerepét leginkább Fejős Zoltánnak a *Műanyag* kiállítás katalógusához írt előszava fogalmazta meg: a katalógus egyszerre lezárás és kiterjesztés. A kiadvány megjelentetésével lezárja és összefoglalja a kiállítás kapcsán szerzett ismereteket, de egyben ki is terjeszti azt: „inkább tekinthető egy ponton abba hagyott, még bővíthető, adataiban tovább pontosítható munkának” (FEJŐS 2007. 22, 23).

Fejős Zoltán mondatát végiggondolva látjuk, hogy a kiállítási katalógusok nemcsak kifelé szolgálják az intézményt, hanem a múzeum jövőbeli tudományos, muzeológiai építkezéseinek eszközei is. A katalógusból megismerhető a koncepció és a hozzárendelt tárgyválogatás pontos viszonya, a muzeológus gondolatmenete. Segítséggel akár az utánunk jövő generációknak is megüzenhetjük, mit gondoltunk a gyűjteményről, annak egyes részéről, hogyan raktuk össze, mit szerettünk benne. Ma már egyre kevésbé van lehetősége egy fiatal muzeológusnak idősebb kollégák mellett belenevelődni a gyűjteménybe, s emiatt én ezekre a kiadványainkra a jövőbe való befektetésként tekintenek. Reménykedjünk...

Irodalom

- BRENKO, Aida
2006 Koje dobre šuže! Zagreb, Etnografski Muzej.
- FEJŐS Zoltán
– 2001 Utak az időhöz. In FEJŐS Zoltán – LACKNER Mónika – WILHELM Gábor (szerk.): Időképek. Budapest, Néprajzi Múzeum, 7–9.
– 2006 A néprajzi műgyűjtés kezdetei. In FEJŐS Zoltán (szerk.): Huszka József, a rajzoló gyűjtő. Budapest, Néprajzi Múzeum, 230–243.
– 2007 Műanyag a Néprajzi Múzeumban. A kiállítás mint terep. In FEJŐS Zoltán – FRAZON Zsófia (szerk.): Műanyag. Budapest, Néprajzi Múzeum, 14–23.
- FEJŐS Zoltán (szerk.)
– 2000 Idő és antropológia. Fordítások gyűjteménye. Budapest, Osiris.
– 2006 Huszka József, a rajzoló gyűjtő. Budapest, Néprajzi Múzeum.
- FEJŐS Zoltán (főszerk.)
– 2000a A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest, Néprajzi Múzeum.
– 2000b A megfoghatatlan idő. Tanulmányok. Budapest, Néprajzi Múzeum. (Tabula könyvek, 2.)
- FEJŐS Zoltán – FRAZON Zsófia (szerk.)
2007 Műanyag. Budapest, Néprajzi Múzeum.
- FEJŐS Zoltán – LACKNER Mónika – WILHELM Gábor (szerk.)
2001 Időképek / Images of time. Budapest, Néprajzi Múzeum.
- GERVERS-MOLNÁR Veronika
1983 Ipolyi Arnold hímezésgyűjteménye az esztergomi Keresztény Múzeumban. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoportja.
- Kos, Wolfgang (Hrsg.)
2013 Wiener Typen. Klischees und Wirklichkeit. Wien, Brandstätter.
- LAKNER Lajos
2014 Szöveg és kép a történeti kiállításokon. In Lakner Lajos (szerk.): Olvasható kép, látható szöveg. Debrecen, Déri Múzeum,
- SZACSVAY Éva (szerk.)
1993 Barokk a magyar népművészetben. Budapest, Néprajzi Múzeum.
- SZUHAY Péter – BARATI Antónia (szerk.)
1993 Képek a magyarországi cigányság 20. századi történetéből. „A világ létra, melyen az egyik fel, a másik le megy”. / Pictores of the history of gipsies in Hungary in the 20th century. „World is a ladder, wich some go up, some go down.” Budapest, Néprajzi Múzeum.
- TASNÁDI Zsuzsanna
2006 Vidéki rajztanárok a műemlékvédelem és a néprajz korai történetében. In FEJŐS Zoltán (szerk.): Huszka József, a rajzoló gyűjtő. Budapest, Néprajzi Múzeum, 76–80.
- WAIDACHER, Friedrich
2005 Museologie – knapp gefasst. Wien-Köln-Bonn, Böhlau.

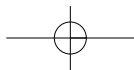
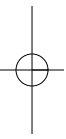
MÓNIKA LACKNER

The Museum of Ethnography's exhibition catalogues after the end of the 20th century

Museums have many possibilities for informing society on the contents of their collections through their publications (catalogues, brochures, periodicals, yearbooks, newsletters, communiqués, website, etc.). These publications supplement communication with the public, represent the museum, draw attention to the institution, the images and texts they contain are a reminder of their contents and convey knowledge offered by the museum. It is through publications that the contents can be taken out of the museum, ensuring much wider access to them.

The exhibition catalogues serve the institution not only towards the outside world, they are also tools for the museum's future scholarly, museological development. The catalogue provides information on the precise relationship between the concept and the corresponding selection of objects, on the curator's train of thought. With its help we can even send messages to the generations that will follow us on what we thought about the collection and its different parts, how we put it together and what we like about it.

VIDA GABRIELLA

Ónedények. Egy országos digitális katalógus készítésének tapasztalatai

A közgyűjteményekben lévő szórványtárgyegyüttesek megszólaltatása, publikussá tétele, a kutatói információk hálózatába való bevonása nagy feladata és kihívása a magyar muzeológiának. A leginkább megfelelő mód közös gyűjteményi katalógus közzététele, aminek egyik jövőbeni formája minden bizonnyal a nagy tömegek által is ingyen elérhető online megjelenés lesz. Az ilyen tárgycsoportoknak rendszerint a szakirodalma is szegényes, és többnyire kevés felkészült specialistája van. Összegyűjtésük, tudományos feldolgozásuk az egész világ számára nyitott, könnyen elérhető felületen való bemutatásuk új dimenziókat nyithat meg a tárgykatalógusok világában.

2011-ben az NKA Múzeumi Szakmai Kollégiuma több preferált kiadványtípus mellett digitális katalógus altémában is hirdetett pályázatot. A kiírás szerint „A kollégium célja támogatni az olyan kezdeményezéseket, amelyekben egy-egy tárgytípus vagy tárgycsoport országos teljességű vagy több múzeumra kiterjedő feldolgozásait adják közre digitális adathordozón. A kiírásra olyan, egy-egy szakterület vezető intézményétől származó pályázatot várunk, amelyben a feldolgozott tárgytípus közgyűjteményekben őrzött egyedeinek/tárgyainak/példányainak leírását az eligazodást és megértést segítő elemző tanulmányokkal együtt adják közre.”¹ A Néprajzi Múzeum erre nyújtott be és nyert el egy pályázatot *Ónedények Magyarország közgyűjteményeiben* címmel. 2013 nyarán a digitális kiadvány elkészült, és azóta elérhető a www.onedenyek.neprajzi.hu oldalon vagy a Néprajzi Múzeum honlapján a katalógus logójára kattintással.

A kiírásban szereplő egyik hangsúlyos feltétel az volt, hogy a pályázó a téma, a feldolgozandó tárgyegyüttes kutatásának valamely vezető vagy speciális múzeuma legyen. Ennek nyilvánvaló oka, hogy a központi intézményeknek úgy a megfelelő informatikai infrastruktúrája, mint informatikus és muzeológus szakember-apparátusa megvan ahhoz, hogy összefogjon egy országos projektet, amire a kisebb gyűjtemények többsége ezek hiányában képtelen. A szakmúzeumokban témákra, tárgycsoportokra specializálódott muzeológusok kezelik a gyűjteményeket, a területi alapon szerveződő helytörténeti intézmények azonban gyakorlatilag mindent gyűjtenek, ami egy régiót, várost és egy-egy kort reprezentál. Az ilyen gyűjteményekben dolgozó kurátorok értelemszerűen nem foglalkozhatnak kiemelkedő szinten egyaránt a textilekkel, a kerámiával, a bútorokkal, a gazdasági eszközök minden válfajával, a játékokkal, a szokásokhoz kapcsolódó és a liturgikus tárgyakkal, a kosaraktól a kovácsműhelyen át a halászhálóok különböző típusaiig mindenféle funkciójú, anyagú és készítési technikájú termékkel.

A magyar múzeumi műtárgygyűjtés 20. századi sajátosságai miatt a területi elven szerveződött múzeumoknál bizonyos tárgycsoportok akár háromféle gyűjteménybe (néprajzi, hely-, valamint ipartörténeti) is kerülhetnek. Ez a korszerűtlen, egyértelműen nem elkülöníthető gyűjtőkörmegosztás nemegyszer párhuzamos egységeket képez, bizonyos tárgycsoportokat pedig sok esetben láthatatlanná tesz. Az ilyen gyűjteményekben lévő kisebb számú tárgycsoportok egy-egy tematikus kiállításban, katalógusban ideiglenesen figyelmet és helyet kapnak, legtöbbször azonban a nagyközönség, de nem egy esetben még a speciális érdeklődésű szakemberek előtt is rejtve maradnak. Tipikusan ilyen az ónedény, mely attól függően, hogy néprajzos, helytörténész vagy művészettörténész talált rá, vásárolta meg, a három közül bármelyik gyűjteménybe bekerülhetett. Nem példa nélküli az az eset sem, amikor az egyik partnerintézményben már jóval a katalógus elkészülte után is került elő a raktárban revízió során néhány ónkanna, melyről addig a gyűjteményt kezelő muzeológus sem tudott.

¹ Idézet a 2011-es pályázat kiírásából.

Internetcím: <http://palyazatok.org/nka-muzeumi-szakmai-kollegium-palyazat-3/>.

Ónedények

A szegények ezüstjének nevezett ónedények használata számottevő mennyiségben a 14. századtól indult Európában. Magyarországon délnémet, osztrák és cseh közvetítéssel elsősorban a városok polgári lakásaiban vették használatba. Az öntőmesterség technikája, szakmai szervezete, szabályai, formái, díszítési módjai és díszítményei mind a Nürnbergből induló délnémet önművesség hagyományait éltették tovább. Az ónedények sorozattermékek voltak, díszítés csak külön megrendelésre, felárért került rájuk. Elsősorban a városlakó polgárok, a falusi és városi értelmiségiek, uradalmi, egyházi tisztségviselők rendelték, a falvak tehetősebb lakosságát csak a 18. század legvégén érte el divatjuk. Használati tárgyak voltak, még az arisztokrata udvarokban is csak annyit tároltak belőlük, amennyit a nagy lakomák kiszolgálása igényelt.

Az öntés a virágkorát a 17–18. században élte, a hagyatéki leltárak szerint ekkor rendkívül nagyszámú ónedényt tartottak Magyarországon is. Ezen óriási mennyiségű tárgyból a 19. század utolsó harmadában megindult műtárgygyűjtés kezdetekor már alig maradt a háztartásokban begyűjthető példány. A 231 Celsius-fokon megolvadó, sérülékeny, puha fémből készült edények ugyanis nagyon könnyen rongálódtak, ezért rendszeresen újra kellett őket öntetni. Ez a magyarázata, hogy a korai évszázadokból régészeti leletként is csak nagyon elvétve kerültek elő (HOLL 1987; 1996). Amikor pedig a 19. század első felében piacra dobták az olcsó gyári porcelánokat és keménycerép edényeket, egy csapásra kiesett az ónedény a használatból, beolvasztották őket gyertyatartónak, evőeszköznek, sőtartónak. A szebbeket protestáns egyházaknak ajándékozták, mert azok 1562-től elfogadták a nem nemesfémből készített liturgikus tárgyakat is. Ez a magyarázata, hogy a nagy múltú és tekintélyes mennyiségű tárgyat előállító hajdani – korabeli nevén – kannagyártó-mesterség termékei ma nagyobb számban csak a protestáns egyház tulajdonában találhatók meg.

A szakmúzeumokon kívül a városi múzeumokban az ónedények szórványként vannak jelen, hiszen mire a 19. század végén megkezdődött egy-egy helységben a műgyűjtés és múzeumszervezés, addigra a használatuk már régen kiment a divatból, beolvasztották, elajándékozták, vagy hadiipari alapanyagként begyűjtötték őket.² Mindezek miatt a megyei, városi múzeumok raktáraiban lévő ónedények mennyisége csekély, és céhes, esetleg egyházi témájú kiállításon kívül nagyon ritkán kapnak figyelmet, publicitást.

A Néprajzi Múzeumban meglepően sok, több mint 270 ónedény van. Ez a szám vetekedik a Magyar Nemzeti Múzeumban és az Iparművészeti Múzeumban, de még a nagyobb egyházi gyűjteményekben őrzött kollekciókéval is. Ezek a tárgyak eddig feldolgozás, sok esetben a minimális leírás, méretadatok, fotózás nélkül álltak a raktárban, teljes ismeretlenségben. Egyedül Weiner Piroska nézte át őket az 1970-es években, és német nyelven megjelent mesterjegy-katalógusában hivatkozott rájuk (WEINER P. 1978). 2007-ben a *Legendás lények, varázslatos virágok. A közkedvelt reneszánsz* című kiállításra készülve kerültek ismét kézbe, és ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy ez a Néprajzi Múzeum egyik legnagyobb korai tárgygyűjtése, mely rendkívül szép 17. századi, 18. század eleji példányokat foglal magában. Addig az intézményben nem volt az önművességgel, az ónedényekkel foglalkozó muzeológus. A kiállítás előkészítése során szükségessé vált a témában való elmélyülés, majd elkezdődött a gyűjtemény teljes felmérése. Felmerült egy katalógus készítésének szükségessége. Az NKA Múzeumi Szakmai Kollégiumának kiírása éppen ekkor jelent meg, és általa a gyűjteményünk óntárgyainak nagyközönség elé tárása megvalósítható közelségbe került.

Informatikai előkészítés

A pályázat írásának pillanatától együtt kellene, kellett volna dolgoznia muzeológusnak és informatikusnak, ugyanis már a tervezéskor tisztában kell lenni a munkához, majd az elkészült online katalógus folyamatos működtetéséhez szükséges hardver és szoftver paramétereivel, a kiépítés pénzügyi és technikai vetületével. Nélkülözhetetlen a szakmuzeológusi és informatikai feladatok optimális összehangolásához a feladatra szabott szoftver specifikációinak meghatározására képes, a szoftverfejlesztővel kapcsolatot tartó szervező jelenléte

² A Néprajzi Múzeum óntárgyainak mintegy fele származik az első világháború alatt hadicélra begyűjtött fémtárgyak közül. A Magyar Fémelosztó Központban maradt műtárgyakat kiállításon mutatták be, ahonnan a múzeumok válogathattak a gyűjteményeikbe.

már a projekt munkatervének készítésekor éppúgy, mint később, a teljesítés különböző fázisai-
ban. Egy ilyen feladathoz nem elég a múzeum működésében használt, rendkívül szerteágazó és
összetett informatikai rendszer kiépítéséhez, fejlesztéséhez és kezeléséhez szükséges informati-
kai képzettség vagy ismeret, szükség van olyanokra is, akik ezenkívül muzeológusi képzettség-
gel vagy gyűjtemények digitalizálásának speciális szakmai kompetenciájával is bírnak, vagyis
egyszerre informatikai és gyűjteményi szakemberek. Szerepük a témához kapcsolódó tudomá-
nyos szervezővel egyenrangú. Jelen projektben még a megvalósulás módját, informatikai kere-
teit is jóformán előzmény, előkép nélkül, elsőként kellett kitalálni. A megvalósult katalógushoz
kapcsolódó minden informatikai vonatkozású feladatot, szerkesztést, valamint a grafikai megje-
lenés tervezését Biró Gábor és Kemény Márton végezte.

A nemzetközi és a hazai előzmények hiánya és tapasztalatlanság miatt ennél a projektnél még
nem vontuk be a munkába az informatikusokat a tervezés szakaszában, így a benyújtott pályá-
zat olyan elemet is tartalmazott, amely később feleslegesnek bizonyult, vagy már a futamidő alatt
korszerűtlenné vált.³

Szakmai előkészítés

A szakmai előkészítés első fázisa a párhuzamok, előképek keresése volt. A mi pályázatunk fel-
tételének megfelelő hasonló munkát más intézmény honlapján nem találtunk. A hazai és a kül-
földi múzeumok szinte mindegyike publikál a világhálón online tárgykatalógust, ezeknek azon-
ban nincs szöveges, tanulmányi, bibliográfiai része, a szűk értelemben vett tárgykatalógusok
leíró részeiben nagyon változó mennyiségű, de általában inkább igen kevés információt tesznek
közzé. A hozzájuk rendelt keresési lehetőség pedig szinte kivétel nélkül csak kevés csoportosí-
tást enged meg.

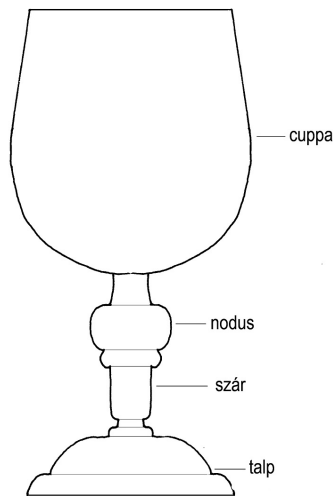
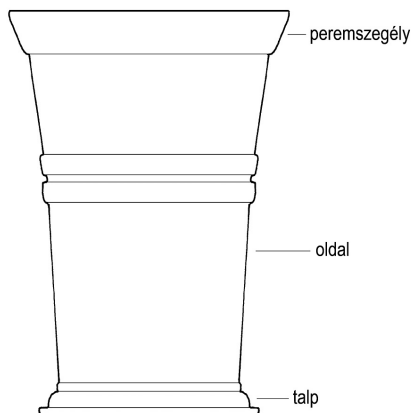
Az egyetlen – mindamellet alapvető és közvetlen segítséget nyújtó – tapasztalatunk saját
intézményünk hasonló, az egy évvel korábban kiírt, teljesen azonos feltételű pályázaton nyertes
online tárgykatalógusa volt, mely Kiss Margit vezetésével a festett templomi berendezések témá-
körében készült, és szintén megtalálható a Néprajzi Múzeum honlapján.⁴ A résztvevők eltérő
köre, valamint a téma különbözősége miatt nem a kutatásban, a tudományos előkészítésben vagy
a bemutatás módjában tudtuk hasznosítani az egy évvel korábbi tapasztalatokat, hanem a munka
informatikai részének szervezésében, a szoftver tervezésében, a grafikai megjelenésben, de főleg
az intézményvezetés arra vonatkozó felismerésében, hogy milyen apparátust, résztvevőkört és
támogatást igényel egy ilyen feladat az eredményes befejezés érdekében.

Az adatok gyűjtését többfázisú munkafolyamat előzte meg. Meg kellett jelölni a pályázat kií-
rói által igényelt tanulmányok pontos témáit, tartalmát, mélységét, részleteit. A legelső elképze-
lés szerint ezek rövid összefoglalók lettek volna. Célszerűbbnek bizonyult azonban részletesebb
tanulmányok elkészítése. Magyar nyelven több alapos részlettanulmány és két ismeretterjesztő
szintű, nagyobb összefoglaló munka látott eddig napvilágot (WEINER M. 1971; NÉMETH 1983). Van
még két újabb, rövidebb összefoglaló (P. SZALAY 2005; VIDA 2008). Nincs viszont a szükséges
technikai, technológiai ismereteket, az előkerült levéltári adatokat elérhetővé tevő részletesebb
munka. Ezért döntöttünk úgy, hogy nem egy harmadik rövid összefoglalót készítünk a katalógus
elé, hanem ennél részletesebbet, különösen a történelmi Magyarország önöntő központjairól,
a mesterség technológiájáról, a mesterjegyek rendszeréről. Ezen dolgozatok kereteinek, formájának
kijelölését, a tartalmi részek elhatárolását már a munka szervezésének első fázisában megtettük.

Sokkal fontosabb feladat volt azonban a terminoló-
gia egységesítése: el kellett kerülni azt, hogy ugyanazon
dolgot más-más névvel illessünk. A nyomtatott kataló-
gusnál is fontos az egységes terminológia használata,
de digitális formátumnál – különösen, ha keresőfunkci-
óval is támogatott – elengedhetetlen. Az utóbbinak nagy
előnye és hatalmas többlete a könyv alakú katalógussal
szemben, hogy kutatható, több szempontból kereshető,
csoportosítható adatbázisként működhet. Mindennek
viszont feltétele a pontos és egységes adatszolgáltatás
és az egyértelmű terminológia. A pusztán muzeológusi,
szakmai feldolgozást informatikai rendszerben, adatbá-

3 Ilyen volt például, hogy DVD-ROM gyártása is szerepelt a beadott pályázatban. A szakmai DVD-ROM-ok éppen a futamidő pár éve alatt avultak el, az addig elkészülteket sem lehetett már a múzeumi boltokban eladni. A webes megjelenés sokkal több ember számára lényegesen egyszerűbb módon, de mindenképp ingyen tette lehetővé az elé-
rést. Így lemondunk a DVD-ROM gyártásáról.

4 Erről a munkáról lásd Kiss Margit tanulmányát ebben a kötetben.

1. kép. Pohár, kehely

A terminológiák meghatározáshoz használt ábra

Bodnár Kata rajza

zist építő szemléletnek alávetve, azzal összehangolva kellett végiggondolnunk. Csak úgy használhatók ki a digitális technika lehetőségei, ha már az adatok gyűjtésének módjában is érvényesítjük az informatikai szempontokat.

P. Szalay Emőke (Déri Múzeum, Debrecen) és T. Orgona Angelika (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest) részvételével állítottuk össze azt a szótárt, melyet aztán elküldtünk minden közreműködő kollégánknak. Az egyértelműség érdekében rajzok készültek a leggyakoribb formákról, bejelölve a formai részleteket az egyezményes nevekkkel, így kerülve el minden félreértést. Ezeket a rajzokat aztán eljuttattuk minden partnerünkhöz.

Az így kidolgozott terminológia birtokában készült el az az Excel táblázat, melynek kitöltését vártuk a közreműködőktől. A táblázat nemcsak az egyéges adatszolgáltatást könnyítette meg, hanem gépi úton elvégezhető informatikai rutinfeladattá egyszerűsítette az adatfeltöltést. Az előkészítés ilyen módja elérte célját, jelentősen megkönnyítette a katalógus elkészítését, az adatbázis feltöltése egyszerű és gyors volt. A kész katalóguson azonban az is látszik, hogy még részletesebb és következetesebb terminológiahasználatot és egyöntetűbb táblázatkitöltést kellett volna megkövetelnünk (1–2. kép).

Részletes instrukciókat kellett kidolgozni a képekhez is. A legtöbb gyűjteményben a helyi fotós készítette őket. Minden mesterjegyes tálnak és tányérfélének legalább három képet, az ital tárolására szolgáló, díszes forgástestekről, szögletes palackokról pedig sok felvételt (az oldaláról körben, a tetejéről, a füléről, a fenékrozettájáról, a mesterjegyéről, a díszítményekről pedig részletfotót) kértünk. Sajnos e tekintetben egyenetlen a végeredmény, nincs minden kannáról, palackról elegendő részletfotónk.

Az eredeti tervben vízjelzett képek szerepeltek, ettől azonban kedvezőtlen tapasztalatok miatt eltekintettünk. A Néprajzi Múzeum gyűjteményeinek online műtárgygyűjteményébe már behelyezett jelek ugyanis sok esetben zavaróak, megakadályozzák a díszítmények élvezetét, nemegyszer mesterjegyeket, díszítményelemeket felismerhetetlenné tesznek. Ennek tapasztalataként nem vízjelztük a katalógusba bekerült képeket. Olyan felbontásban jelentettük meg őket, mely nem zavarja a tárgy szépségének élvezetét, de nyomdai használatra nem alkalmas.

A munka szervezése

A munka technikai lefolyása alapvetően kétféle lehet. Az egyik esetben minden felmérést, leírást, felvételt, adatbevitelt minden gyűjteményben ugyanaz a szűk létszámú munkacsoport végez. A részt vevő intézmények csak a tárgyak előkeresését, alapszintű tisztítását, fotózáshoz való előkészítését, a munkát végző team keze alá dolgozást végzik. Ebben az esetben

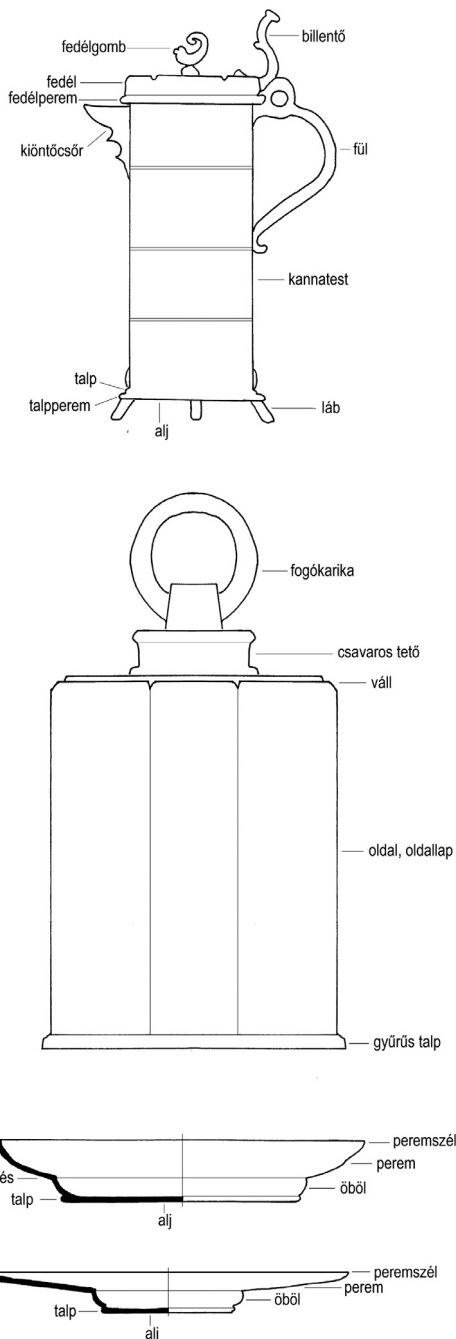

garantált, hogy a katalógus terminológiailag, képanyagában és fotótechnikailag is egységes lesz, szóba sem kerülhet eltérő szemléletmódból adódó, eltérő aspektusokat érvényesítő eredmény.

A másik mód, amikor lehetőség és megengedés szerint helyi fotós készíti a felvételeket, és helyi muzeológus írja le a tárgyakat. Bizonyos munkaszervezési okok miatt ez az eljárás egyszerűbb és költségkímélőbb, mert kevesebbet kell utazni, nincs szükség szállásköltségre, nagy apparátusú szervezésre. Minden nagyobb múzeumban van művészettörténész, aki felkészülten le tudja írni a tárgyakat a megadott szempontok szerint. Esetünkben volt olyan nagyszámú tárgyat őrző intézmény, mely az együttműködés feltételeként eleve azt kérte, hogy a tárgyait a saját szakembere dolgozza fel, ezért az utóbbi módszert választottuk. Azoknál az intézményeknél, ahol nem vállalkoztak helyben a leírások elkészítésére, természetesen a Néprajzi Múzeum gondoskodott megfelelő leíróról, legtöbbször saját berkein belül.

Nem vált be az azóta megszűnt megyei igazgatóságok bevonása a munkába szervezőkként. Alig akadt megye, ahol lett volna olyan muzeológus, aki annyira elkötelezett volt a feladat iránt, hogy megkeressen a megyében minden intézményt, gyűjteményt, és feltárja a szóba jöhető tárgyakat. A megyei igazgatóságok a legtöbb helyen csak a központi intézményt kapcsolták be a felmérésbe, de még ott is gondot okozott a különböző belső gyűjtemények között a szervezés és az információátadás. Így előfordult, hogy ugyanazon múzeum helytörténeti gyűjteményében felmérték az ónedényeket, de az iparművészeti kollekciónban lévőket nem.

A szervezési munkában jelentős problémákat okozott az is, hogy a katalógus készítésének ideje (2011–2013) alatt kétszer szervezték át a megyei múzeumi hálózatot, 2013-tól meg is szüntették a megyei múzeumigazgatóságokat. Így az ezután elkészülő hasonló katalógusok számára már csupán az az út lesz járható, hogy minden intézményt külön-külön kell megkeresni, és azok egyedileg vesznek részt a munkában. Különösen a szándéknyilatkozatok begyűjtése nehezedik meg ezáltal. Sokkal nagyobb szervezőmunkát és több időt igényel a projektvezetéstől, viszont kevesebb hibalehetőséget hagy. A mi munkánkat a múzeumi szervezet állandó átszervezése, a múzeumokért elbocsátási hullám és vezetőcserék, a szakemberek fluktuációja rendkívül megnehezítette. Nem is egy olyan intézmény van, ahol a katalógus végleges

2. kép. Kanna, palack, tányér

A terminológiák meghatározáshoz használt ábra
Bodnár Kata rajza

elkészülésekor már nem dolgozott a gyűjteményben az a kolléga, aki a tárgyak leírását elvégezte, így nem vehetett részt az ellenőrzésekben. Szinte mindenütt kicserélődött az igazgatóság és a vezető személye is, így az egész futamidő alatt folyamatos át- és újrászervezésre kényszerültünk.

A szervezés az egész ország területére kiterjedt, mégis hiányzik az elkészült munkából az ország középső része. Ennek oka a tárgyak hiánya, és nem a rossz szervezés vagy a mérsékelt együttműködési szándék. Az Alföld közepének múzeumaiban a sajátos urbanizáció és iparfejlődés, a helyi műtárgytörténelem miatt nem találtunk ónedényt. Mire a műtárgygyűjtésnek felmerült az igénye irántuk, már régen kikoptak a használatból, és tönkrementek.

A megvalósult online katalógus

Szándékunk az volt, hogy egyrészt minden területre kiterjedő, informatív összefoglalást adjunk a lehető legszélesebb közönség számára, másrészt hogy segítséget nyújtsunk a témában nem otthonos muzeológus kollégáknak a tárgyak datálásához, lokalizálásához, feldolgozásához, harmadrészt hogy az ónművességgel foglalkozó kutatók is találjanak benne inspiráló szempontokat, újabb ismereteket. Az elkészült munka tehát alapvetően két részből áll: szöveges részből, mely tanulmányokat és bibliográfiát jelent, valamint a több szempontú, összetett keresésre is alkalmas katalógusból, mely amellet, hogy korrekt leírást ad minden közzétett tárgyról, egyben kutatásra alkalmas adatbázisként is működik.

Tanulmányok, bibliográfia

Három tanulmány készült el a katalógushoz: P. Szalay Emőke összefoglalása a történelmi Magyarország ónöntő központjairól nemcsak azon helységeket veszi sorra, ahonnan tárgyaink is vannak, hanem minden olyat is megemlít, ahonnan írásos adatunk van a mesterség egykori jelenlétéről. A különböző központok stilisztikai jellemzőit az ónkannákon keresztül mutatja be. Ez ma a legteljesebb és legrészletesebb összefoglalása a történelmi Magyarország ónöntő helyeinek.

Az ónművesség történetének, szervezeti kereteinek, társadalmi, szociológiai vonatkozásainak bemutatására, illetve a technológiai, díszítéstechnikai, a mesterjegyek rendszerének összefoglalására hivatott írás nem törekedhetett teljességre. Magyar nyelven ugyan nincsen e témában apró részletekre is kiterjedő publikáció, a német nyelvű szakirodalom azonban rendkívül bőséges. Mindezekből csak egy behatárolt összefoglalást bírt el a katalógus.

Hasonló részletdolgozatok hiányában nem lehet teljes az edénytípusokat taglaló tanulmány sem. Német nyelven számos publikáció foglalkozik a különböző ónedényformákkal, történetükkel, használatukkal. A magyar ónedények ilyen szempontú feldolgozása még nem történt meg, minden bizonnyal a típusonként elegendő és megfelelő, reprezentatív mennyiségű edény hiánya miatt. Egy ilyen munkának talán éppen ez a katalógus lehet majd – főleg, ha kiegészül a még hiányzó nagyobb gyűjtemények anyagával is – az adatbázisa a szükséges írásos források, limitációk (árszabások) és hagyatéki leltárak adatai mellett.

A tanulmányok fejezetei egyenként is előhívhatók, ha tehát valaki csak a díszítési technikákat, mesterjegyeket leíró vagy a hamisításokról szóló részt szeretné elolvasni, egy kattintással kiemelheti a szövegből. Minden tudományos követelménynek eleget tevő formátumban készültek, jegyzetpontokkal ellátva, így nemcsak az érdeklődő nagyközönség, hanem a szakemberek számára is teljes értékűek. Az illusztrációk korántsem csupán dekorációk, hanem az adatokat könnyebben feldolgozhatóvá tevő koherens részei a szövegnek. A jobb oldalon található kis képek – hasonlóan a katalógus minden képéhez – kattintás után kinagyíthatók, az illusztrációk közvetlenül átvezetnek a katalógusba.

Részletes irodalmat is összeállítottunk azok számára, akik a téma iránt érdeklődnek. A magyar nyelven írt teljes ón témájú szakirodalom összegyűjtésére törekedtünk, és természetesen kerültek bele a Kárpát-medence ónművességét érintő külföldi – német, szlovák, román nyelvű – tanulmányok és könyvek is. Folyamatos bővítést tervezünk itt is, akár kimaradt, akár újonnan megjelent publikációról van szó.

Tárgykatalógus

A katalógus tárgyleíró részében az induláskor, 2013-ban huszonhat múzeum 679 darab tárgya szerepelt hétféle sorrendbe rendezhetően (készítés helye, készítés ideje, használat helye, múzeum, leltári szám, tárgynév szerint, illetve rendezetlenül is kérhető). Jellemzői:

- Választhatóan képpel és szöveggel vagy csak képpel lehet böngészni benne. A főbb kapcsolódó csoportokat eleve minden tárgy mellett felajánlja a katalógus.

- Minden tárgyról a lehető legrészletesebb információk szerepelnek. Az online adatbázis harmadik nagy előnye a nyomtatott formával szemben, hogy nincsenek terjedelmi korlátok, csak a szakmai szempontok játszanak szerepet, az anyagi feltételek nem korlátozzák a közölt adatok mennyiségét.

- Összetett keresésnél a leírás minden részletére (készítés helye, ideje, készítő neve, múzeum, forma, díszítés, felirat, a készítés és díszítés technikája, edényrészek – fül, billentő stb. –, mesterjegy, állapot) a legváltozatosabb csoportosításban kereshetünk.

A könyv alakban megjelenő katalógusoknak nagyon fontos részei a pontos és lehetőleg minél több szempontú (név-, földrajzinév-, tárgyszó-) mutatók. A katalógusként használt adatbázis a beleprogramozott keresőszolgáltatásai segítségével ezeket mind tudja, külön megjelenítésük főlsleges.

- *Földrajzi nevek:* A katalógusban szereplő minden település minden ismert nevén kereshető, hogy a külföldi kutatók is használni tudják. Például Pozsony esetében szerepel benne a Pressburg és a Bratislava név is, Nagyszében pedig Hermannstadtként és Sibiuként is kereshető.

- *Tárgynevek:* Minden tárgyszó az összetett keresésben elérhető, és tetszés szerinti csoportosításban kereshető.

- *Mesterjegyregiszter:* Az eredeti tervekben a mesterjegyekre vonatkozóan részletesebb és további elképzelések is szerepeltek, a munka során azonban be kellett látnunk, hogy a mesterjegyregiszter feldolgozása sokkal szerteágazóbb és bonyolultabb feladat annál, hogysem ebben a katalógusban e téren teljességre törekedhessünk. Ezen pályázat keretein belül nem lehetett a katalógusban szereplő tárgyakon túlmenő regisztert összeállítani, ez hatalmas többletmunkát és külön informatikai fejlesztést kívánt volna. Az összetett keresés a meglévő jegyekre is kiterjed, így a mesterjegy részleteire, a mesterek nevére, monogramjára rá lehet kérdezni.

A katalógusban német és angol nyelvű keresőfelület is van. Az ónedény alapvetően német és városi műfaj. Németországban ma is működnek még önöntő műhelyek. Komoly igény van az ónedényekre, nem mint terítékre, használati tárgyra, hanem lakásdíszként. A régi óntárgyaknak nagy forgalmuk van a műtárgykereskedelemben, a német aukciós házak katalógusaiban gyakoriak az erdélyi önöntő központokból származó ónedények. Ezért mindenképpen szükség volt arra, hogy a német gyűjtők és a sok érdeklődő számára is ismertté és elérhetővé tegyünk a katalógust.

Néhány eredetileg társult intézmény leírásai nem készültek el. Az online megjelenés másik nagy előnye a lezárt szövegű, könyv alakban kézbe vehető kiadványokkal szemben, hogy nem végleges, bármikor bővíthető, javítható, kiegészíthető, képei kicserélhetők. A kimaradt gyűjteményekkel folytatni kívánjuk a munkát, hogy a katalógus minél teljesebb legyen. Sok kisebb vidéki város múzeumának anyaga maradt ki a fenti szervezési hiányosság miatt, ezek bármikor csatlakozhatnak, megkeresésüket, a munkába kapcsolásukat folytatjuk – immár a pályázaton kívül.

Folytatási lehetőség

A meglévő katalógus bővítése: A most nem közreműködő, de ónedényeket őrző gyűjtemények anyaga bármikor belevihető a katalógusba, terjedelmi határok nincsenek.

Időszerű egy újabb mesterjegy-katalógus összeállítása: Az elkövetkező években még bővülő katalógus mesterjegyeinek, a már meglévő mesterjegy-katalógusoknak és az eddigi publikációknak az adatait össze kellene gyűjteni. Az egyházi tulajdonban lévő ónedények feldolgozását közreadó református kiadványsorozat, a hasonló erdélyi munkák és könyvek az utóbbi két évtizedben sok tárgy mesterjegyét tették ismertté, más oldalról a digitális technika lehetővé teszi egy

mesterjegy-katalógus elkészítését. Ez olyan nagyszámú tárgy, jegy, grafika és szöveges adat együtt kezelését igényelné, amit egy újabb pályázati támogatással elkezdett és létrehozott speciálisabb informatikai környezet tudna kezelni.

Az online katalógusok nagy, behozhatatlan előnye a példányszám korlátlanlansága, valamint az anyagi okok és limitált megvásárlási helyszín miatti hozzáférési nehézségek helyett az ingyenes, gyors és a világ bármely pontjáról lehetséges elérhetőség.

A készítőket foglalkoztató egyetlen kérdés csupán az, meddig érhető el a munkájuk a világhálón, és mi lesz vele azután, ha már a webes megjelenésnek ez az adott formája elavulttá válik. A nyomtatványok megmaradása nem kötött az időhöz, a könyvtárakban a 150-200 éves vagy régebbi kiadványok bármikor kézbe vehetők. Az informatika gyors változásai miatt nem lesz-e rövid idő alatt elavult, és válik az enyészeté ez a sok ember munkájaként megvalósult katalógus? Vajon hol és hogyan lesz elérhető a munkánk száz év múlva? A meghibásodások elkerülésére, illetve az újratelepítés feltételeként külső adatmentéseket akár gyakran végezhetünk, ezáltal kis figyelemmel a technika általi károsodás kiküszöbölhető. A digitális adathordozók élettartama azonban a jelenlegi ismeretünk szerint nagyon rövid, és a technika rendkívül gyorsan változik. Van-e akár most is, lesz-e elég figyelme a jövőben az intézményeknek arra, hogy gondot fordítsanak rá? Vagy lesznek nyomtatásban megjelent tanulmányok, melyekben hivatkoznak rá, idézik, vagy vitatkoznak vele, de a mű, amelyre a kritika vagy az észrevétel vonatkozik, már nem lesz elérhető sehol?

A megvalósult katalógus minden szempontból beváltotta a hozzá fűzött reményeket, megfelel az elvárásoknak. Zökkenőmentesen működik, a visszajelzések alapján mind az érdeklődő nagyközönség, mind a művészettörténész, muzeológus szakemberek elismeréssel szólnak róla. Sikerült olyan formát és informatikai keretet találni és azt adatokkal feltölteni, mely kielégíti a könyv formátumú katalógusok szokásos elvárásait is, amellett megfelelően pontos és kellő mélységű információt szolgáltat. Könnyen elérhető és használható a világhálón, bővíthető, javítható, terjedelmi korlátok nem szűkítik a lehetőségeit. Generális változás a nyomtatott katalógusokkal szemben, hogy a lehető legsokoldalúbb keresési lehetőségeivel tudományos kutatás adatbázisa lehet. Az elkészült keretszoftver alkalmas arra, hogy a múzeumi tárgyak többségéről hasonló katalógus jelenhessen meg.

A tárgykutatás jövőbeni új dimenzióját nyithatják meg a több gyűjtemény egy tárgy típusát nagy területről, esetleg az egész országból összegyűjtő, és egységes terminológia, szempontrendszer segítségével együtt tároló online katalógusok. Elérhetőséget, bemutatkozást, a tudományos információáramlásba kerülés lehetőségét adják egyszerre sok kisebb múzeum tárgyainak. Úgy lépnek a kisebb gyűjtemények szórányműtárgyai nyilvánosság elé, hogy egyben azonnal több szempontú kontextusba is kerülnek. Ez ennek a katalógusnak mindenképpen erénye. Beigazolódtott az is, hogy a központi múzeumok zökkenőmentesen tudnak hasonló munkákat elvégezni, mert megfelelő muzeológusi, informatikusi, gazdasági és szervezőkapacitás áll rendelkezésükre hozzá.

A pályázat kiírásában szerepelt, hogy a Múzeumi Kollégium mintaprojektnek tekinti ezt az altémát, és kiemelt figyelemben kívánja részesíteni. Az utóbbi két évben viszont sajnálatos módon nem került sor hasonló lehetőség felkínálására a pályázati felhívásokban. Reméljük, hogy ennek oka nem a közös gyűjteményi online katalógusok végleges és tudatos elvetése, és hamarosan újabb hasonló pályázati lehetőségekkel, kiírásokkal találkozhatunk.

Irodalom

HOLL Imre

1987 Zinn im Spätmittelalterlichen Ungarn. I. Acta Archaeologica, Nr. 3–4. 313–335.

1996 Zinn im Spätmittelalterlichen Ungarn II. Acta Archaeologica, Nr. 1–3. 241–260.

KISS Margit

2013 Festett famennyezetek, templomi faberendezések állami és egyházi fenntartású közgyűjteményekben. Országos gyűjteményi katalógus. Internetcím: <http://nmimm-katalogus.hu/>.

NÉMETH Gábor

1983 Ónedények. Évezredek, évszázadok kincsei. Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó.

P. SZALAY Emőke

2005 Ónművesség. A magyar kézművesipar története. In SZULOVSKY János (szerk.): Magyar Kereskedelmi és Iparkamara. Budapest, Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, 353–356.

VIDA Gabriella

2008 Díszedények. In FEJŐS Zoltán (szerk.): Legendás lények, varázslatos virágok. A közkezdelt reneszánsz. Katalógus. Budapest, Néprajzi Múzeum, 61–164., 171–190.

WEINER Mihályné

1971 Ónművesség. A magyar gyűjtemények legszébb óntárgyai. Budapest, Corvina.

WEINER Piroska

1978 Zinngiessermarken in Ungarn. 16–19. Jahrhundert. Budapest, Akadémiai Kiadó.

GABRIELLA VIDA

Pewter Vessels. Experiences in the Preparation of a National Digital Catalogue

Besides providing online access to its own collections the Museum of Ethnography also produces object catalogues of a new type. The online catalogue titled Pewter Vessels in Public Collections in Hungary is the equivalent in digital form of a classical catalogue type that was printed on paper. In addition to presenting the objects it also contains studies on the art of pewter, its history in Europe and Hungary, and a detailed bibliography, mainly of interest to Hungarian collectors and readers. It covers the pewter vessels not just of a single museum but of 26 museums in Hungary. The object catalogue can be searched on the basis of different criteria, it gives all possible information about the object and can be used as a database for scholarly research.

This was the first online catalogue in Hungary covering objects in a number of collections, including studies, providing various search options and full information. It is therefore worth examining the experience gained in creating it. The most important thing learnt was that, besides the considerations of museologists and researchers concerning the object, it is important right from the start to keep in sight the IT requirements, as informatics will be used to attain the scholarly aims. The material that is brought together must not only meet the requirements of the discipline carrying out research on the object, it must also be assembled, stored and classified on a convertible digital interface. A uniform and unequivocal terminology must be used to ensure problem-free use and searches in the database. An IT program has been created that can be easily adapted in the future for any other object type.

The catalogue is also accessible in German and it is hoped that in the near future there will also be an English interface.